

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN AHMET METİN VE ŞİRZAD
ROMANINDA TANZİMAT İDEOLOJİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MESUT KOÇAK

İSTANBUL 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN AHMET METİN VE ŞİRZAD
ROMANINDA TANZİMAT İDEOLOJİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MESUT KOÇAK

TEZ DANIŞMANI: SEMA UĞURCAN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Mesut Koçak'ın "Ahmet Midhat Efendi'nin Ahmet Metin ve Şirzad Romanında Tanzimat İdeolojileri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Sema Uğurcan
Üniversitesi Marmara

İmza

S. Uğurcan

Üye : Prof.Dr. Emel Kefeli
Üniversitesi Marmara

Emel Kefeli

Üye : Doç.Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu
Üniversitesi Marmara

Nesrin Sarıahmetoğlu

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 11 / 02 / 2011 tarih ve 2011/14-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Emel Kefeli
Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	IV
SUBSTRACT.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	VII

1. BÖLÜM

1.1. TANZİMAT İDEOLOJİLERİ VE AHMET MİDHAT EFENDİ.....	1
1.1.1. MEDENİYETÇİLİK.....	1
1.1.2. İSLAMCILIK.....	6
1.1.3. OSMANLICILIK.....	11
1.1.4. TÜRKÇÜLÜK.....	16
1.1.5. AHMET MİDHAT EFENDİ'DE TANZİMAT İDEOLOJİLERİ	22

2. BÖLÜM

2.1. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA TANZİMAT İDEOLOJİLERİ.....	28
2.1.1. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA MEDENİYETÇİLİK	28
2.1.2. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA İSLAMCILIK	62
2.1.3. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA OSMANLICILIK	77
2.1.4. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA TÜRKÇÜLÜK	90
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	109

ÖNSÖZ

Ahmet Midhat Efendi, hayatı boyunca hiç durmadan yazı yazar ve bu özelliğiyle “yazı makinesi” olarak anılır. İki yüzden fazla eser kaleme alan Ahmet Midhat Efendi, Tanzimat neslinin diğer yazarları gibi toplumun hemen hemen bütün meseleleri hakkında fikrini beyan eder. Bu nitelikleriyle o, döneminin düşünce alanındaki en iyi temsilcilerinden biri olur. Toplum meseleleri hakkında ileri sürdüğü görüşleri ilgi ile karşılanır ve çeşitli kalem tartışmaları ortaya çıkarır. Özellikle 1891 yılında Stockholm’de düzenlenen Şarkiyatçılar Kongresi, onun Batı medeniyetine, Osmanlı İmparatorluğu’na, İslam ile Hıristiyanlığa ve Türklüğe bakışını etkiler. Döndükten sonra kaleme aldığı *Ahmet Metin ve Şirzad* romanında, daha önceki edebi eserlerinde görülmediği kadar düşünceye yer verir. Batı medeniyetinin nitelikleri, Avrupa’nın durumu on dokuzuncu yüzyıldaki durumu, Osmanlı sanayisi, Osmanlı devletinin durumu, Osmanlı ve İslamiyet öncesi Türk tarihi... gibi konular hakkında romanda uzunca mütalaalara yer verir. Bu yüzden *Ahmet Metin ve Şirzad* romanının Tanzimat ideolojileri bağlamında incelenmesinin faydalı olacağı düşündük.

Çalışmanın giriş bölümünde ideoloji kavramı hakkında bilgi verdik ve Ahmet Midhat Efendi’nin siyasî bir özellik taşıyan Tanzimat ideolojileri ile bağının anlaşılabilmesi için hayatındaki kilit noktalara temas ettik. Bu dönemlerde onun devlet memuru olarak hangi görevlerde bulunduğunu ve kimlerden etkilendiğini vurguladık. Ayrıca gazeteci kimliğine özellikle dikkat çektik.

Tezin birinci bölümünde Tanzimat ideolojileri hakkında ansiklopedik bilgi vererek bu ideolojilerin mahiyetini ortaya koymaya çalıştık. Medeniyetçilik, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojilerinin kimler tarafından, ne şekilde savunulduğuna değindik. Bu ideolojilerin etkilerinin neler olduğunu söyledik. Bu bölümün tarih, siyaset ve sosyoloji ile olan bağı üzerinde fazla durmadan özellikle edebiyat ve ele aldığımız tezin bağlamından dışarı çıkmamaya çalıştık.

Tezin ikinci bölümünde Ahmet Midhat Efendi’nin bu romana gelinceye kadar yazdığı diğer romanlarda Tanzimat ideolojilerini ne şekilde kullandığını inceledik. Bu değerlendirmeyi yaparken yazarın bilimsel ve edebi eserlerinden hareket ettik. Ahmet Midhat Efendi’nin Tanzimat ideolojileri karşısındaki tutumunu değerlendirdik.

Tezin üçüncü bölümünde, yazarın Tanzimat ideolojilerini *Ahmet Metin ve Şirzad* romanına nasıl ve ne ölçüde yansıttığını inceledik. Konuyu yazarın düşünceleri temelinde ele alırken, bu düşüncelerini destekleyen olay, kişi, mekân ve eşya gibi

ayrıntılara hakkında da bilgiler verdik. Medeniyetçilik, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük ideolojileri hakkında romanda neler söylüyor ise, hangi bağlamda söylediğini de dikkate alarak ideoloji eksenli değerlendirmeler yaptık.

Sonuç kısmında Ahmet Midhat Efendi'nin Tanzimat döneminin dört ideolojisine de aynı önemi verdiğini tespit ettik. Ziya Gökalp'ın Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı eserindeki düşüncelerine benzer düşünceler ortaya koyduğunu ortaya çıkardık.

Bu tezin vücut bulması için emeğini, desteğini, mesaisini ve bilgisini esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Sema Uğurcan'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Bu çalışmanın konusu Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmet Midhat Efendi'nin 1892 yılında yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzad yahud Roman İçinde Roman* adlı eserine Tanzimat devri ideolojilerinin yansımalarıdır.

Medeniyetçilik, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojileri Tanzimat devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nu yaşatmak için ortaya atılır. Ahmet Midhat Efendi de devrinin önemli aydınlarından birisi olarak bu ideolojileri benimser ve değişen siyasi şartlara göre aldığı yeni şekilleri savunur. Ahmet Midhat Efendi'nin son ve en önemli romanlarından biri olan *Ahmet Metin ve Şirzad*'da bu dört ideolojinin de yansımaları bulunur. Yazar; Medeniyet, Batı medeniyeti, maddi ve manevi medeniyet hakkındaki düşüncelerine bu romanda da geniş yer verir. Osmanlıcılık ideolojisini İmparatorluğun çok uluslu yapısını dikkate alan ve padişaha bağlılığı önceleyen bir tutumla devam ettirir. İslam'ın Hıristiyanlık karşısındaki üstünlüğünü, Müslümanların birlik ve beraberliği fikrini, İslam'ın eski medeniyetinin büyüklüğünü geniş bir şekilde işler. Daha önceki eserlerinde bir ideoloji olarak görünmeyen Türkçülük fikri de bu romanda oldukça önemli yer tutar. Romanda Türklerin Osmanlı ve İslamiyet öncesi tarihleri hakkında geniş bilgiler verir. Türklerin maddi ve manevi üstünlüklerine vurgu yapar. Okuyucunun bu üstünlüğü fark etmesini ve bundan gurur duymasını telkin eder.

SUBTRACT

The topic of this subject is; the reflection of the ideology of Tanzimat era to the achievements of the author Ahmet Mithat Efendi, which are Ahmet Metin and Şirzad veyahud Roman İçinde Roman (Ahmet Metin and Şirzad or Novel in novels) published in 1982.

Ideologies of Culture, Ottomanism, Islamism and Turkism have been proposed to keep alive the Ottoman Empire. Ahmet Mithad Efendi is one of the prominent intellectuals of Tanzimat era and he has been adopted these ideologies and defended the new shapes according to changing political conditions. Ahmet Metin and Şirzad which is one of the last and most important novels of Ahmet Mithad Efendi, has reflections of those four ideologies. Author gave large places in his novel of his thoughts about the Culture, Western Culture, Material and Spiritual Culture. He resumes the Ottomanizm ideology with a priority manner of loyalty to the Sultan and with a manner of multinational structure of the Empire. He largely expressed the superiority of Islam against Christianity, idea of Moslem's unity and solidarity and the size of the old culture of Islam. Turkism idea, that did not appear as an idology in his previous novel, has an important place in this novel. In the novel, about the histories of pre-Islamic and Ottoman of Turkish gives extensive information. It emphasizes the moral and material superiority of the Turks. It suggest to recognize this superiority and be proud with it for reader.

KISALTMALAR

a.e.: aynı eser

a.y.: aynı yayın

bkz.: bakınız

C.: cilt

çev.: çeviren

ed. editör

haz.: hazırlayan

S: sayı

s: sayfa

GİRİŞ

Felsefe sözlüğünde, “*genel olarak bir siyasi partinin inançlarını, değerlerini, temel ilkelerini ifade eden bir politik ideolojide olduğu gibi, şu ya da bu ölçüde tutarlı inançlar kümesi; siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemi; (...) bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler dizgesi; insanların kendi varoluş koşulları ve ilişkilerinden doğan yaşam tarzlarıyla ilgili tasarımların tümü*”¹ olarak tanımlanan ideoloji, sosyal bilimlerin en tartışmaları kavramlarından biridir. İdeoloji kavramı ile ilgili birbirinden çok farklı tanımlar yapılmıştır. Bazı tanımlamalara göre ideoloji, mevcut siyasi ideallere ters, ayrı bir inanç sistemi; ya da statükonun devamı ile özdeşleşmiş fikir yapılarıdır. Bilgi sosyologları ve bazı Marksistlere göre bütün düşünceler ideolojiktir. Meşhur antropolog Geertz, ideolojiyi bireylerin politik çevrelerine bir anlam vermek için yarattıkları ya da başkalarından aktardıkları semboller olarak tanımlar.² Şerif Mardin ise ideolojinin her türlü sembolleştirme olayını ihtiva etmediğini belirtir. Batı toplumunun endüstri devrimi ile geçirdiği değişimle birlikte, geleneksel iletişimden farklı, “kitle iletişimi” adı verilen bir iletişim şeklinin geliştiğini belirten Mardin, toplumun geniş kapsamlı bu iletişim ağları içinde bilgilenmesiyle oluşan sembolleştirme türüne ideoloji denildiğini belirtir.³ Mardin, çağdaş dünyanın çalkantılarının ve bu çalkantıların altında yatan önemli yapısal değişikliklerin ortaya çıkardığı fikir yapılarına ideoloji adı verildiğini ifade eder.⁴ Gaiger ve öğrencisi Ortega, zihniyet ile ideolojiyi değerlendirirlerken ideoloji kavramının zihni müstakil bir varlık olarak kabul ettiğini söylerler. Onlara göre ideoloji, zihni bir ikna etme muhtevasıdır. İdeoloji araştırmasının seçkin insanların ortaya koyduğu düşünce tarihine yöneldiğini belirtirler.⁵

Terry Eagleton “*İdeoloji*” adlı çalışmasının başında on altı farklı tanımlamadan bahseder.⁶ Dolayısıyla ideoloji kavramının ortak bir tanımını yapmak ne yazık ki mümkün değildir. Bu tanım çeşitli dünya görüşlerine, farklı kültürlere ve inançlara göre farklılık göstermektedir. Fakat kesin olan bir şey varsa o da bu kavramın tarihsel

¹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Ansiklopedisi**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002, s. 533.

² Clifford Geertz, “Ideology as Cultural System System”, (Çevrimiçi) <http://www.hochiminhtrailproject.com/blog/?p=271>, 26.Haziran 2011.

³ Şerif Mardin, **İdeoloji**, Ankara, 1982, s. 120.

⁴ Şerif Mardin, **a.e.**, s. 126.

⁵ Sema Uğurcan, “Zihniyetlerin Yansıma Alanı Olarak Peyami Safa’nın Romanları”, **Ölümünün 50. Yılında Fikir ve Sanat Adamı Peyami Safa Ulusal Sempozyumu**, , Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi, 2011.

⁶ Çeğin, G; Arlı, A, “İdeoloji Kavramının Aşınması ve Bourdieu’nün Kuramsal Seçenekleri”, **Doğu Batı Dergisi**, No: 28, 2004.

gelişim süreci içerisinde bireysel ve toplumsal anlamda gittikçe artan bir öneme sahip olduğu, ağırlığını durmadan artırdığıdır. Bu bağlamda ideoloji kavramıyla ilgili farklı yaklaşımların tamamının aktarılması ya da yeni bir tanım ortaya koyma uğraşı bu tezin sınırlarını aşacaktır. Bu yüzden bu tezin çerçevesi ile uyum sağlayan Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğündeki ideoloji tanımı esas alınacaktır. Bu tanıma göre ideoloji: “*Siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan, bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü*”dür.⁷

Tanzimat dönemi edebiyatı olarak nitelendirilen 1860–1896 yılları, Osmanlı İmparatorluğu’nun asırlardır içinde bulunduğu İslam medeniyeti dairesinden, yine asırlardır öteki olarak gördüğü Batı medeniyeti dairesine geçiş sancılarının en yoğun olarak yaşandığı yıllardır.⁸ Mümtaz Turhan’ın mecburi kültür değişmelerinin yaşandığı bir devir olarak nitelediği⁹ bu dönemin yazarları; bürokrat, gazeteci gibi görevler de yapan kişilerdir. Bu yazarlar, İbrahim Şinasi’nin açtığı yolda “memleketin yararına olacak konularda” fikirlerini ortaya koyan, Batı’yı görerek ya da okudukları kitaplardan tanıyarak, Batı’nın bilim ve teknik üstünlüğünün farkında olan, bu üstünlüğe kendi memleketlerinin de erişmesini isteyen kimselerdir. Tanzimat aydınları hem İslam ideolojisinden vazgeçmeksizin Osmanlılıklarını sürdürerek Batı’dan yararlanmak isteyen, hem de Batı’dan ithal etmek istedikleri aydınlanma felsefesi gereği cehaletle savaşmak için halka yönelmek zorundadırlar.¹⁰ Bu aydınlar, değişimin her an bilincinde olarak, bu süreci etkileyebilmek için kendilerine bazı roller biçmişlerdir.¹¹ Bu rollerin başında halkı eğitmek ve bilinçlendirmek, Batı’daki gelişmeleri halka tanıtmak, Batı kültürünün İslam’a aykırı olmayan iyi yönlerini halka öğretmek vazifesi gelmektedir. Ayrıca devletin yönetimiyle ilgili konularda da Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, gibi yazarlar başta olmak üzere fikirlerini beyan etmişlerdir. Dolayısıyla Tanzimat devri

⁷ Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Ankara 2005, s. 936.

⁸ Tanpınar, Tanzimat Fermanı ile “*İmparatorluk, asırlarca içinde yaşadığı bir medeniyet âiresinden çıkarak, mücadele halinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilân ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu... Umumî görüşle, ferman imparatorluğun kendisini garba açması, onu vücuda getiren esasları ve kıymetleri kabul etmesi demektir.*” der. (**19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 2003, s. 129-131.)

⁹ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2002, s. 156.

¹⁰ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1: Ahmet Mithat’tan Ahmet Hamdi Tanpınar’a**, İstanbul, 2007, s. 17.

¹¹ Jale Parla, “Tanzimat Edebiyatı’nda Siyasi Fikirler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 223.

edebiyatı bir yanıyla hep siyasetle iç içe olmuştur. Bu iç içelik Tanzimat yazarlarını ideologlaştırmıştır.¹² Bu yazarlardan biri de Ahmet Midhat Efendi'dir.¹³

Tanpınar, Ahmet Midhat Efendi'nin politikayı sevmese bile daima bir gazete sahibi olmasından dolayı politikanın da içinde olduğunu belirtir.¹⁴ Zira gazete, özellikle 1860 sonrası memlekette önemli yankılar uyandırmıştır. Ahmet Midhat'ın gazetecilik macerası 1865 yılında Tuna gazetesinde başlar ve hayatı boyunca on'a yakın gazete çıkarır. Ayrıca birçok gazetede yazılar yazıp idarecilik yapar. Bu bağlamda o, devrinin en önemli gazetecilerinden biri olmuştur. Hem bir gazeteci hem de sorumluluk duygusuna sahip bir aydın olarak siyasetle iç içe bir yayın hayatı sürdüren Ahmet Midhat Efendi, ideolojik tercihleri dolayısıyla siyasi hadiselerin ve kalem kavgalarının içinde yer almıştır. Bu sebeple onun ideolog yanının da en az edebiyatçılığı kadar önemli olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ahmet Midhat Efendi'nin hayatına bakıldığında da siyasetle ne denli içli dışlı bir hayat yaşadığı görülebilir. Çocukluğu ve ilk gençliği bir buhran dönemine rastlayan Ahmet Midhat'ın¹⁵ edebi ve siyasi karakterini anlayabilmek için hayatındaki önemli noktaları belirtmek faydalı olacaktır: Ahmet Midhat Efendi doğduğunda Tanzimat Fermanı ilan edileli beş yıl olmuştur(1844). Islahat Fermanı ilan edildiğinde(1856) on iki yaşında bir aktar çırağı olarak imparatorluğun kalbi İstanbul'dadır. Rüştüeyi bitirip de Tuna Vilayeti Mektubi Kalemine girdiğinde ondan sonraki hayatını en çok etkileyecek kişi olan Tuna valisi Midhat Paşa ile tanışır(1865) ve onun hem takdirini hem ismini kazanır. Aynı yıl Tuna gazetesinde yazı işlerinde çalışmaya başlar. 1868'de Tuna gazetesinde yazı yazmaya başlar. Bir yıl sonra bu gazetenin başyazarı olur. Bir yıl sonra Midhat Paşa'nın yanındaki aydınlardan birisi olarak Tanzimat prensiplerini Orta Doğu'ya yerleştirmek için Bağdat'a gider. Burada Zevra gazetesi başyazarlığına tayin olur. 1869'dan 1873'e kadar geçen süreyi Tanpınar, Ahmet Midhat'ın "tam teşekkül devri" olarak niteler.¹⁶ Ağabeyi Hafız İbrahim'in (daha sonra Paşa sıfatını alacaktır) vefatından sonra ailesinin geçimini sağlamak zorunda olduğu için Bağdat'taki görevinden istifa ederek İstanbul'a döner. 1871'de Ceride-i Askeriye'ye başyazar olur. Aynı yıl Basiret gazetesinde de yazmaya başlar. 1872'de Takvim-i Ticaret gazetesinin Türkçe kısmını hazırlamaya

¹² Ahmet Hamdi Tanpınar, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 2003. s. 448.

¹³ Tanpınar, 1860 ile 1876 arasında umumi hayatın değişen hayat koşulları ve siyasi hadiseler dolayısıyla bir buhran içinde olduğunu belirtir(a.e., s.158).

¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, a.e., s. 447.

başlar. Aynı yıl on beş günde bir çıkan Dağarcık adlı gazeteyi yayınlar. Dağarcık kapatılınca siyasi nitelikli Devir'i, o da kapatılınca aynı nitelikte olan Bedir'i çıkarır. Yazılarının şiddetli oluşu, İslamiyet ile Lamarkizmi birleştirmeye çalışması gibi nedenlerle 6 Nisan 1873'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri ile birlikte sürgüne gönderilir. 30 Mayıs 1876'da Sultan Murad'ın tahta çıkmasıyla affedilir ve 30 Haziran'da İstanbul'a gelir. I. Meşrutiyet ilan edildikten sonra İttihat adlı gazetesiyle II. Abdülhamid'in politik yandaşı ve II. Abdülhamid'e en yakın gazeteci olur. 1878'de önce Osmanlı adlı gazeteyi sonra da Terciman-ı Hakikat gazetesini çıkarır. Bir müddet sonra devletin resmi gazetesi Takvim-i Vakayi'nin başına getirilir. O, artık yeni devrin sözcüsüdür¹⁷ ve II. Meşrutiyet'in ilanına(1908) kadar da bu durum değişmez.

Ahmet Midhat Efendi, altmış sekiz yıllık ömründe yukarıda değinilen önemli noktalara ilaveten roman, hikâye, tiyatro, tarih, felsefe, makale gibi türlerde onlarca eser yazmış, hayatını halkı eğitmeye, ona okuma alışkanlığı kazandırmaya adanmıştır. Onun hayatı ile eserleri arasında sıkı bir bağ vardır.¹⁸ O, tam ortasında bulunduğu toplumsal değişimle ilgili görüşlerini gerek düşünceye dayalı eserlerinde gerekse edebi eserlerinde dile getirmiştir. Şinasi'nin "Doğu'nun akl-ı piranesi ile Batı'nın bıkır-i fikrini tezvic etmek" düşüncesini çağdaşlarına nazaran en çok onun devam ettirdiğini söylemek yanlış olmaz. Batılılaşma, Osmanlılık, İslamcılık ve nihayet Türkçülük gibi Tanzimat devrinin en önemli ideolojileri hakkında bir gazeteci duyarlılığı ile fikir beyan etmekten kaçınmayan Ahmet Midhat, özellikle otuz üç yıl süren II. Abdülhamid devrinde, padişahın politikalarını destekleyerek hemen hemen hiç engellenmediği için en çok eser kaleme alan yazar olmuştur. Bu politik tercihleri ve düşünceleriyle bazen sesi en çok duyulan, bazen en şiddetli şekilde eleştirilen, hatta Midhat Paşa'nın yargılanması esnasında onun aleyhinde yazdığı yazılar yüzünden özellikle hürriyet, meşrutiyet sempatanları tarafından ihanetle suçlanır. Meşrutiyetin ilanından sonra da tenkit edilen kişi olur. Bütün bunların nedeni ise onun ideolojik yanındır.

Ahmet Midhat Efendi, cemaat yaşamından cemiyet yaşamına geçişin yaşadığı Tanzimat döneminde, bu geçişin bir nöbetçisi ve kollayıcısı olmakta¹⁹ kararlılık gösterir. Bu bağlamda Ahmet Midhat, "ifrata ve tefrite kaçmadan" kendince bir orta yol tutturmuştur. Fikirlerinde de dönemin gerçeklerini unutmayıp, daima makul olur. Fikirlerini sistemli bir şekilde okuyucusuna aktaran bir filozof olmasa bile "devrinde

¹⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **a.e.**, s. 451.

¹⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, **a.e.**, s. 445.

¹⁹ Jale Parla, "Tanzimat Edebiyatı'nda Siyasi Fikirler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 223.

hakim olarak bilinir.”²⁰ Ayrıca ideolojik fikirlerini devrindeki diğer aydınlar gibi hiçbir zaman rejim meselesi haline getirmemiştir. Örneğin Berkes, Ahmet Midhat ile Namık Kemal’i karşılaştırırken şunları söyler:

“...Ahmet Midhat, “Namık Kemal’e göre daha gerçekçidir. Namık Kemal, halk için kendini harcadığı halde halka bir şey anlatamamıştır. Davasının ne olduğunu aydınlar biler kavrayamadığı için bu aydınların çoğu Abdülhamit rejimiyle kendilerini rahatlıkla uzlaştırabilmişlerdir. Özgürlük ve ilerilik savaşında devrimciliğin anlamsızlığını en iyi simgeleyen Ahmet Mithat, onların gerçek simgesi olmuştur. Demek ki vaktiyle Şinasi’nin vardığı sonuç doğrudur: Siyasal bir devrim ister II. Mahmut gibi bir padişah, ister Reşit Paşa gibi bir devlet adamı önderliği altında olsun, tepeden gelemez; halktan gelmeliydi. Bunun için de devrim projeleri kurmaktansa halkı eğitmek, aydınlatmak gerekirdi. Ahmet Mithat’ın başarılarını, böyle bir görüşün ışığı altında daha nesnel olarak değerlendirebiliriz. Çünkü Ahmet Mithat yazdıklarını daha geniş bir okuyucu yığına ulaştırabilmenin sırrını bulmuştu.”²¹

Yeni Osmanlılar üyeleriyle her ne kadar modernist oluşu, bireyin özgürlüğünü savunması, pozitif bilimlere duyduğu merak ve gazeteci oluşu gibi birçok noktada benzerlik gösterse de, amaç ve araç benzerlikleri onların aynı ideolojiyi savduklarını göstermez. Berkes’in de belirttiği gibi Namık Kemal gibi Yeni Osmanlılardaki şiddetli politik söylem onda yoktur. Yeni Osmanlılarla onun arasında yöntem farklılığı vardır. Ahmet Midhat Efendi, bilinçsiz bir toplumda rejim değişse bile sorunların çözülmeyeceğinin farkındadır.

Yaşamı boyunca sürekli çalışan, çalışması seven ve öğütleyen Ahmet Midhat Efendi, edebi eserlerinin hemen hepsini “ansiklopedist” bir tavırla kaleme alır. Özellikle romanlarında haşviyata geniş yer ayırır. Okuyucuya bilgi verme, roman aracılığı ile okuyucunun bilgi ve kültür seviyesini artırma tavrından dolayı “hace-i evvel” lakabı verilen yazar, memleketi ilgilendiren sorunlara da değinmekten geri durmaz. *Ahmet Metin ve Şirzad*²² adlı romanda da Medeniyetçilik, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi Tanzimat ideolojilerine yer vermiştir. Bundan sonraki bölümlerde Ahmet Midhat’ın Tanzimat ideolojileri karşısındaki tavrı ve Ahmet Metin ve Şirzad romanına bunun yansımaları incelenecektir.

²⁰ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, Ankara, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 407.

²¹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.372.

²² Ahmet Midhat Efendi, **Ahmet Metin ve Şirzad yahud Roman İçinde Roman**, İstanbul, 1309.

1. BÖLÜM

1.1. TANZİMAT İDEOLOJİLERİ VE AHMET MİDHAT EFENDİ

Tanzimat ideolojileri, Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaktan kurtarmak için dönemin aydın ve devlet adamları tarafından savunulan birtakım düşüncelerdir. Medeniyetçilik ideolojisi, Osmanlıcılık ideolojisi, İslamcılık ideolojisi ve Türkçülük ideolojisi cumhuriyetin ilanına kadar Türk siyasi hayatında önemli rol oynamıştır.

1.1.1. MEDENİYETÇİLİK

Fransız tarihçi ve Akdeniz medeniyeti uzmanı Fernand Braudel'e göre "medeniyet", üzerinde kurulduğu coğrafyanın şartlarıdır. O şartların şekillendirdiği tarım, hayvancılık, bina, kıyafet, zanaat, sanat, endüstri gibi kültür unsurlarının tamamını ifade eder. O coğrafya üzerinde, o işleri yapan insanların zihniyetleri, dünya görüşleri, ahlaki değerleri ve idealleridir. Medeniyeti belirleyen en önemli faktörlerin başında din gelir. Tarihi bir sürekliliğe sahip olmak anlamına gelen medeniyet, aynı zamanda bir psikoloji bütünüdür. Katları boyunca sayısı çoğalan, nüfusu artan şehirler ve bu şehirlerin kırla ilişkileridir. Bu alanları oluşturan özelliklerin birleşmesiyle medeniyet meydana gelir.¹

Medeniyet kelimesi kavramsal boyutuyla Osmanlı'da ilk defa Tanzimat döneminde ele alınır. Doğu / İslam medeniyeti içinde yaşamış ve yetişmiş olan Tanzimat aydınları, on dokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar bu medeniyeti bütün medeniyetlerin üstünde tutarlar. Zira, on sekizinci yüzyıla kadar Batı'yı İslam'ın ulaştırılması gereken diyar olarak görmüşlerdir. Bu sebeple fetih hareketleri Viyana bozgununa kadar Batı'ya doğru olur. Viyana bozgunu ise, Osmanlı aydın ve devlet adamlarının Batı medeniyetine bakışını değiştirir. Bu bozgunla birlikte Batı, İslam'ın ulaştırılması gereken diyar olmaktan çıkar. O artık ulaşılması, örnek alınması gereken bir diyardır. Dolayısıyla Tanzimat nesli bir kırılmanın ve medeniyet anlayışındaki yön değişiminin simgesi olur.

¹ Aktaran Sema Uğurcan, "Mehmet Akif'te Medeniyet", **Atatürk Döneminde Medeniyete Bakışlar Paneli**, Yayınlanmamış Bildiri Metni, İstanbul, Atatürk Araştırma Merkezi, 2009.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*² adlı eserinde Tanzimat devrinin ilk ideolojisinin “Medeniyetçilik” olduğunu belirtir. Tanzimat aydınlarının “*medeniyet, temeddün, ünsiyet, menusiyet, teennüs*” gibi kelime ve tamlamalarla “*civilisation*” kelimesinin karşılığını aradıklarını ifade eden Tanpınar, Reşid Paşa'nın, Âli Paşa'nın, Cevdet Paşa'nın, Münif Paşa'nın ve Sultan Abdülaziz'in türlü yazılarında ve fermanlarında onun tarifini yapmaya çalıştıklarını söyler. Ona göre Şinasi'nin Mustafa Reşid Paşa'dan “*medeniyet resulü*” diye bahsetmesi, bu kavramı kendi nesli ve gelecek nesiller için bir din haline getirir. Medeniyetçilik, Servet-i Fünun devrine kadar (1896) Osmanlı fikir hayatının bir tarafını idare eder. Tevfik Fikret ile asıl şairini bulur. Sadullah Paşa, “*On Dokuzuncu Asır*” adlı manzumesi ile Şinasi ile Tevfik Fikret arasında bir köprü vazifesi görür.³

Tanzimat aydınları “*civilisation*” kelimesinin karşılığını 1830'lu yıllarda aramaya başlarlar. Bu dönemde yüzyıllardır üzerinde fazla düşünülmemeyen medeniyetin çerçevesini çizme, onu kavramsallaştırma, ona bir isim verme, öteki olarak görülen Batı medeniyetinin yararlı yanlarını alma gibi teklifler ileri sürülür ve uygulanır. Bütün bu teklifler ve uygulamalar “medeniyetçilik” ideolojisinin çerçevesini oluşturur. Örneğin on dokuzuncu yüzyılın önemli devlet adamlarından ve tarihçilerinden Ahmet Cevdet Paşa, İbn-i Haldun'un Mukaddime'sini çevirir. Ahmet Cevdet Paşa, İbn-i Haldun gibi medeniyet ile topluluk, mekân, iklim ilişkilerine dikkat çeker. İnsanda sosyal varlık olarak gelişme, uzmanlaşma, iş bölümü yapma, yöneteceği, yönetileceği bir düzene ihtiyaç duyma gibi medeniliğe has özellikleri belirtir.⁴

Ahmet Cevdet Paşa ile aynı nesilden sayılan Münif Paşa da Batı'yı tanıyan ve tercüme yoluyla özellikle ahlak konusunda önemli prensipler ortaya koyan bir aydındır. “*Mecmua-i Fünun*” içeriği ile on sekizinci yüzyıl büyük Fransız ansiklopedisinin rolünü oynar. Derginin ilk sayısından itibaren tarih, kozmografya, coğrafya, jeoloji ve iktisat gibi bilim dalları ile ilgili yazılar yayımlar. Bu derginin ilerleyen sayılarında Türkçede modern pedagojiye dair ilk yazıyı da Münif Paşa yayımlar. Böylece Münif Paşa, medeniyete dair görüşlere yer vermekle kalmaz, Mecmua-i Fünun ile memlekete büyük bir hizmet ederek Şinasi ile at başı yürür.⁵

² Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 152.

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, **a.e.**, s. 152.

⁴ Sema Uğurcan, “Mehmet Akif'te Medeniyet”, 2009.

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 179-182.

Bu neslin en önemli isimlerinden olan Şinasi ise medeniyetten bir din gibi bahseder. Şinasi hem Tanzimat'ı hem de onun getirdiği kanun fikrini benimser. Tanzimat Fermanı'nı hazırlayarak medeniyetin kapısını açan Mustafa Reşid Paşa'yı da bir peygamber gibi över. Şinasi için Mustafa Reşid Paşa bazen “*medeniyet resulü*”, bazen “*fahr-ı cihan-ı medeniyet*”tir. 1849 yılında Paris'e maliye eğitimi için gönderilen Şinasi, Batı medeniyetini yakından tanır.⁶ Osmanlı kültür hayatına giren birçok yenilik onun vasıtası ile olur. Şinasi Batı ile Doğu medeniyetlerini sentezleme fikrindedir. Bu konuda söylediği Doğu'nun akl-ı piranesi ile Batı'nın bıkır-i fikrini birleştirme düşüncesi, kendinden sonra gelen aydınlar için de önemli bir ölçü olur.

Tanzimat döneminin bir diğer önemli devlet adamı ve edebiyatçısı Namık Kemal ise medeniyet hakkında; insan, terakki, sa'y, muktesebat, telahuk kavramları etrafında görüşler bildirir. O, medeniyeti insanın hem maddi ihtiyaçlarına hizmet eden “sanayi” birikimi, hem insan olmak şanına yakışan manevi haslet birikimi olarak görür. Namık Kemal'e göre Londra şehri, terakki eserleriyle medeniyetin somutlaşmış halidir. Parlamento, okul, darülfünun, kütüphane, hayvan-botanik bahçeleri, rasathane, eğlence yeri, tiyatro, fabrika, ticarethane, matbaa, otel, dükkan, maden, borsa... insanlar arasındaki eşitlik, iş bölümü, paylaşılan servet, buhar kudreti, seyyale-i berkıye, gaz lambası... Namık Kemal'e göre Londra şehrinde hemen göze çarpan medeniyet unsurlarıdır.⁷

Ahmet Midhat, Sait Halim Paşa, Hayreddin Paşa ve Selahattin Asım gibi isimler ise telifçi bir tutumla Batı medeniyetini sadece maddi gelişmeler yönünden örnek alma taraftarıdır. Ahlak, adât ve yaşam biçimi konusunda ise İslam medeniyetinin Batı medeniyetinden kat kat üstün olduğu düşüncesindedirler. Bu aydınlara göre sorunları Avrupa medeniyetinin ilkelerine göre çözmeye kalkmak onların başına gelen manevi çöküşe de davetiye çıkarmak olacaktır. Hâlbuki bu isimlerin çağdaşı Şemseddin Sami bir kültürün her yanının birbirine bağlı olduğunu kavramak gerektiğini, bir uygarlığın sadece bir-iki bilim yoluyla yaşayamayacağını belirtir. Ona göre, Batı, kültür olarak aşağı olursa maddi uygarlığını geliştiremez. O, Batı dilleri bilen bir kimsenin Batı'nın edebi alanda da geliştiğini göreceğini, bu nedenle kendi edebiyatlarında da Batılı roman, hikâye, oyun türlerini geliştirmeleri gerektiğini, kendi kuşağının Batı'yı daha yakından

⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, **a.e.**, 152.

⁷ Sema Uğurcan, “Mehmet Akif'te Medeniyet”, 2009.

tanıdığını ve böylece çağdaş uygarlığa daha çok yaklaştığını söyler.⁸ Şemseddin Sami, medeniyetçilik noktasında telifçi bir tutum izleyen Yeni Osmanlıları ve dönemin idarecilerini eleştirerek eski usullerle bir şimendiferi bile yürütmenin mümkün olmadığını söyleyerek, geleneksel değerleri eski eserler uzmanlarına bırakarak tamamen Avrupa medeniyetine dönmek gerektiğini belirtir.⁹

II. Abdülhamid döneminde ise padişah Batı medeniyetinin zarar verici unsurlarından tedirgin olarak geleneksel değerleri önceleyen bir politika izler. Ancak bu dönemde Batı tipi müesseseler kurulmaya devam eder ve artık tartışma konusu yapılmayan teknolojik gelişmelerin ithali hız kazanır.¹⁰ İlk kız okulları II. Abdülhamid zamanında açılır. Mekteb-i Hukuk-i Şâhâne (Hukuk), Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (Tıp), Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne (Siyasal Bilgiler), Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi, Orman ve Madenler Mektebi gibi okullar II. Abdülhamid zamanında açılır. Modern eğitim kurumlarının artması ve Batı'daki bilgi birikiminin hızla ülkeye girmesi Batı medeniyeti taraftarlarının sayısının da büyük oranda artırır. Yönetimin gelenek yanlısı bir tutum sergilemesi ve Batılı fikir ve ideolojilerin (materyalizm, milliyetçilik, meşrutiyetçilik, anayasal sistem gibi) ülkede yayılmasını önlemeye çalışmasına karşın, kendi eliyle açtığı eğitim kurumları bu anlamda önemli bir sosyalizasyon işlevi görür. Bu dönemde yetişip, içinde yetiştiği sosyal gerçekliğin büsbütün dışında başka bir yapıyı düşleyen ve bu düşünüyü gerçekleştirmek için çalışan kimselerin yetişmesi de bunun göstergesidir.¹¹ Tanzimat döneminde medeniyetçilik ideolojisinin en önemli temsilcilerinden olan Tevfik Fikret ve Abdullah Cevdet gibi isimler hep bu müesseselerde yetişmiştir.

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı gibi Tanzimat döneminin birçok aydın ve devlet adamı, Batı medeniyetinin bütün kurumları, kavramları ve düşünce sistemiyle alınması gerekliliğini savunur hale gelir. Bu doğrultuda Batı medeniyetinin sahip olduğu maddi üstünlüğe ulaşma, yani terakki fikri de aydınlar arasında hızla yaygınlaşır. “*Terakkiyat-ı cedide*” sözü, dönemin sihirli deyim haline gelir. Bu zihniyet değişimiyle birlikte sanattan edebiyata, giyimden mimariye kadar Batı medeniyeti yanlısı bir değişim meydana gelir.¹² Artık aydınlar arasında tartışılan şey Batı

⁸ Aktaran, Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 382.

⁹ Şükrü Hanioğlu, “Batılılaşma”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 150.

¹⁰ Şükrü Hanioğlu, **a.y.**, s. 150.

¹¹ Şükrü Hanioğlu, “Batıcılık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, Ed. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1382-1388.

¹² Şükrü Hanioğlu, “Batılılaşma”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 149.

medeniyetinin üstün olup olmadığı değil, üstün olarak kabul edilen Batı medeniyetinden ne ölçüde ve hangi alanlarda faydalanılacağı meselesidir. Sadık Rifat Paşa'dan başlayarak Mustafa Reşid Paşa, Şinasi ve 1890'lara gelindiğinde de Abdullah Cevdet "*Batı medeniyetinden başka ikinci bir medeniyetin olmadığına*" iman etmiş Osmanlı aydınları olarak ortaya çıkarlar.¹³ Ahmet Midhat Efendi, Sait Halim Paşa ve Selahaddin Asıl gibi isimler ise Batı medeniyetinin sadece maddi bakımdan üstün olduğunu, manevi bakımdan yozlaşmış olduğunu düşünürler. Batı medeniyetini reddeden ve bu medeniyetin sosyal yapı içinde çok ciddi sorunlar yaratacağına inanan aydınların ve yöneticilerin oranı çok düşük bir seviyede kalır.¹⁴ Ayrıca II. Abdülhamid devrinde kurulan okullarda bir yandan Batı tarzı eğitim verilirken diğer yandan bu merkezlerde yaygınlaşan biyolojik materyalizm cereyanına karşı tedbir alınmak istenmişse de bu kurumlar, içinde buldukları düzenle değer çatışması içine giren ve yaşadıkları sosyal gerçekliğin dışında bir başka gerçekliği hayal eden bireyler yetiştirme işlevi görmeye devam eder. Burada önemli olan nokta, bu kimselerin, ılımlı Batılılaşma yanlıları gibi problemin esasını teşkil eden Batı bilim ve teknolojisinin imparatorluğa naklini ya da Avrupa güçleriyle olumlu ilişkiler ve Avrupa dengesinin bir parçası olarak milletler arası ilişkilerde rol almayı arzulamanın ötesinde, Osmanlı dünyası için tamamen yabancı olan ve sosyal onay ve uzlaşma sağlanması imkânsız bulunan yeni bir değerler sistemi kurmak istemeleridir.¹⁵

Tanzimat'ın ilk yıllarında ortaya atılan, aydın ve devlet adamları tarafından tartışılan medeniyetçilik ideolojisi sonraki yıllarda yerini "Çağdaşlaşma" ve "Batılılaşma" kavramlarına bırakır. Denebilir ki, bugün hala tartışılan bir konu olan Batılılaşmanın temeli Tanzimat döneminde tartışılan medeniyetçiliğe dayanır.

¹³Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi: Makaleler IV**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 18.

¹⁴ Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 150.

¹⁵ Şükrü Hanioğlu, **a.y.**, s. 150.

1.1.2. İSLAMCILIK

İslamcılık İslam'ı inanç, düşünce, ahlak, siyaset idare ve hukuk bakımından hayata hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslam ülkelerini batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacına yönelik bir çözüm arayışı olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. İlk defa Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelen bu ideoloji, II. Abdülhamid döneminde faydacı bir politika unsuru olarak değerlendirilmiş, II. Meşrutiyet'ten sonra ihya ve ıslah çizgisinde bir İslam düşüncesi şeklinde takdim edilmesinin yanında alternatif ve modernist bir toplum ve devlet yönetimi projesi olarak Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁶

İslamcılık ideolojisinin iki eksenine sahiptir. Birincisi, İslamcılığı bir dünya görüşü ve hayat rehberi takdim eden okumuşların ve aydınların fikirlerinden oluşmuştur. İkincisi ise geniş halk kitlelerinin sadece Osmanlı'da değil bütün dünyada bütün Müslümanların o kadar kesin çizgilerle ifade edilmeyen, yazıya geçtiğinde bile teorik konulardan çok, bir "İslami Nizam" gerçekleştirmeye amaçlayan arayışlardır.¹⁷ İslamcılık, genellikle II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkmış bir ideoloji olarak düşünülse de aslında bu ideolojinin başlangıcı 1860'ların sonlarıdır. Çünkü hiçbir ideoloji bir altyapı ve hazırlık süreci olmadan ortaya çıkmaz. Şerif Mardin de İslamcılık cereyanının 19. yüzyıldan önce şekillendiği görüşündedir. Buna ilaveten bu hareketin 1840'lardan itibaren genel bir Müslümanca tepki olarak, şekilsiz, fakat ısrarlı bir "arka plan" unsuru olarak ortaya çıktığını belirten Mardin, İslamcılığın fikirlerinin odak noktası olarak Osmanlıların Tanzimat'la birlikte kültür benliklerini kaybetmeye başlamalarını gösterir.¹⁸ Bu bağlamda İslamcılar, 19. yüzyılın başlarından itibaren İslam'ı inanç, ibadet, ahlak, felsefe, eğitim... gibi alanlarda "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden v.s. kurtarmak ve medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak amacıyla yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin tamamını kapsayan bir

¹⁶ Azmi Özcan, "İslamcılık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 23, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 62-63.

¹⁷ Şerif Mardin, "İslamcılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, Ed. Murat Belge, İstanbul İletişim Yayınları, s. 1400.

¹⁸ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi: Makaleler IV**, s. 92.

hareket olarak görürler.¹⁹ Bu hareket özellikle 1870'lerden itibaren imparatorluk içinde gittikçe güçlenmiştir.

18. ve 19. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu için olduğu kadar bütün İslam dünyası için de büyük badireleri içinde barındırmıştır. Rönesans ve reform hareketleriyle kilisenin/dinin baskısından kurtulan Batılı devletler, sanayi devrimiyle birlikte teknik yönden İslam ülkelerini kat kat geçmişler ve hammadde ihtiyacıyla Mısır, Hindistan-Pakistan, Bengal gibi çoğu Müslüman olan bölgeleri sömürgeleri altına almaya başlamışlardır. 1774 KüçükKaynarca Antlaşması ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk defa halkı Türk ve Müslüman olan Kırım toprağını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Antlaşmaya göre Kırım sadece dini yönden halifeye bağlı olacaktır. Bu antlaşmayla birlikte Rusya Osmanlı'nın iç işlerine karışma ve Ortodoksları koruma yetkisini de eline geçirmiştir. Bu antlaşma aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında teknik ve maddi yönden geri kaldığını gözler önüne sermiştir. Avrupalı devletlerin İslam ülkelerine karşı giriştikleri sömürge siyasetleri, işgal ve ilhaklarla hâkimiyetlerini tesis etme siyasetine dönüşmüştür. Bu işgal ve ilhaklara maruz kalan İslam ülkeleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım talep etmişlerdir. Bu talebin temeli Osmanlı padişahının aynı zamanda bütün Müslümanların Halifesi olmasına dayanmaktadır. Bu gelişmeler Osmanlı aydınının ve devlet adamlarının gözünü Osmanlı sınırları dışında yaşayan Müslümanlara çevirmiş, giderek yeryüzündeki bütün Müslümanların dayanışması fikrini ortaya çıkarmıştır. Müslümanların birleşmesi Batılı devletlerin ilerleyişlerini durdurulabilecekti. Birleşmenin nasıl gerçekleşeceği meselesi ise dinin ideolojiye dönüşmesiyle halledilecekti. İslamcılık ilk defa bu süreci ve dönüşümü temsil eden ve siyasi niteliği ağır basan bir tez olarak ortaya çıktı.²⁰ Dolayısıyla İslamcılığın "*bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi*"²¹ olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu topyekûn kalkınma ve kurtulma ise "ittihad-ı İslam" ya da "Panislamizm" fikrine dönüşerek, Batıdaki "Panslavizm" ve "Pancermenizm" gibi ideolojilerin karşısında yerini almıştır.

Özellikle II. Abdülhamid devrinde gerek padişah, gerek aydınlar bu fikri desteklediler. Bunda Osmanlıcılık ideolojisinin beklenen etkiyi yapmaması da etkili

¹⁹ İsmail Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, Ed. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 1405.

²⁰ Mümtaz'er Türköne, "İslamcılık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 23, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 60.

²¹ İsmail Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, s.1406-1407.

oldu. İslamcılık ideolojisi bu bağlamda devletin bir adım geri atarak bir çeşit din milliyetçiliğine yönelmesi olarak değerlendirilebilir. Padişah bundan sonra İslamcılığı kendi ülkesindeki tebaasını birleştirmek için bir “bayrak” olarak kullanırken, sınır dışındaki Müslümanların sömürgelere ve emperyalizme karşı koymaları için de bir araç olarak kullanır.²² Burada belirtilmesi gereken bir husus da İslam’ın bir ideolojiye dönüşmesi evresinde Yeni Osmanlılar hareketinin rolüdür. Yeni Osmanlılar’ın kısa vadedeki hedefleri “usûl-i meşveret” adını verdikleri demokrasi, “meşrutiyet” dedikleri anayasal düzen ve “şûra” dedikleri “meclis”i oluşturmaktır. “İslamcılık ideolojisi böylece modern Batı’nın sosyal ve siyasal alanın merkezine yerleştirdiği birçok yeni kavram ve kurumu dikkate alarak bunları reddetme, kabul etme veya kendi kavram ve kurumlarıyla telif etme çabası içine girmiştir.”²³ Bu anlayışın gelişmesinde Namık Kemal’in fikirleri önemli bir etken olmuştur. Hemen belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise Batı dünyasının uzun tecrübeler sonucu oluşturduğu kavram ve kurumlara, İslam dini içinden dayanaklar inşa etme kaygısı dönemin aydınlarının önemli bir sorunsalı olmasıdır. Bunun temelinde ise ülkenin yeniden istikrara ve eski gücüne kavuşmasının, Batı’nın özellikle teknik ve maddi yönleriyle taklit edilmesiyle mümkün olacağı fikri yatmaktadır.²⁴

İlk defa 1969’da Namık Kemal’in *Hürriyet* gazetesinde değindiği “İttihad-ı İslam” fikri²⁵ 1977-1978 Osmanlı-Rus savaşına kadar bir kitle ideolojisine dönüşmüştür. Her ne kadar İslamcılık, bir ideoloji olarak Osmanlıcılık ideolojisine ters düşse de aydınlar arasında ve basında yoğun bir ilgi görmüştür. Bu dönemde özellikle *Basiret* gazetesinin sahibi Ali Efendi, gazetesinde İslamcılığı desteklemiştir. Gittikçe rağbet gören bu ideolojiden haberdar olan II. Abdülhamid, bu ideolojiyi emperyalizme karşı bir silah olarak kullanmıştır.²⁶ Ayrıca bu fikri yaymak için broşürler dağıtmak, din adamlarını seferber etmek, cami ve mescitlerde vaazlar verdirmek, haccı propaganda vesilesi yapmak gibi yöntemler gündeme getirilmiştir. Değişik boyutları olan bu ideolojinin ortak paydası ise “terakki” davasıydı. Zira Batılı düşünürlerin en çok vurgu

²² Şerif Mardin, “İslamcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1402.

²³ Mümtaz’er Türköne, “İslamcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 60.

²⁴ Mustafa Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi: Metinler / Kişiler*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, s. 31.

²⁵ Namık Kemal, *Hürriyet*, sy.46, 10 Mayıs 1869.

²⁶ Şerif Mardin, “İslamcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1402.

yaptıkları ve Müslüman düşünürlerin de en çok karşı çıktıkları husus İslam'ın “*mani-i terakki*” olduğu düşüncesiydi.

Batılı düşünürlerin İslam'ın “*mani-i terakki*” olduğu yönündeki savları, 1860'lı yıllarda Avrupa'ya kaçan ve oradan Osmanlı hükümetine karşı muhalefet yürüten aydınların geleneksel İslam'a karşı, modern bir İslam anlayışı geliştirmelerine neden olmuştur. Bu modern İslam anlayışı ise eklektik(seçmecî) bir tavırla geliştirilmiştir. Geleneksel İslam'da üzerinde pek fazla durulmayan meşveret, şûra, biat, ehlü'l-hal ve'l-akd gibi İslami kavramlarla Batı'da yerleşen demokrasi, parlamento, seçim, kamuoyu gibi kavram ve kurumları karşılamaya çalışarak kitlesel düzeyde İstanbul'da yaygınlaşan İttihad-ı İslam düşüncesiyle Batılı milliyetçi ideolojilerin bir benzerini oluşturmaya gayret etmişlerdir.²⁷

İslam dünyasının niçin gerilediği, Müslümanların tekrar nasıl kalkınacağı, Müslümanların birleştirilmesinin nasıl mümkün olacağı, Batı'nın sahip olduğu demokrasi, hürriyet, eşitlik, medeniyet, ilim, düşünce özgürlüğü, kadın hakları, adalet gibi değerlere İslam'ın sahip olup olmadığı, sahip değilse nasıl kazanılacağı, sahipse nasıl ıslah edileceği, İslam'ın ilim ve akılla çatışıp çatışmadığı, İslam'ın korunması gereken yönlerinin neler olduğu, “*ictihat kapısının tekrar nasıl açılacağı*” gibi sorulara aydınlar cevap aramışlardır. Aydınların bu sorularla ilgili fikirleri şöyle özetlenebilir: Onlara göre medenî yönü ağır basan bir Batılılaşmada sakınca yoktu. Seçmecî bir yöntem benimsediler ve buna göre Batı'nın medenî, ilmi, sınaî ve teknik üstünlükleriyle İslam'ın kültürel ve ahlaki özelliklerini birleştirmenin doğru olacağı kanaatine vardılar. Zira “*Hikmet Müslüman'ın yitik malıdır, onu nerede bulursa almalıdır*” mealindeki hadis bir prensip olarak önlerinde duruyordu. Ayrıca onlara göre Batı bugünkü seviyesine Müslümanlardan öğrendikleriyle gelmişti. Dolayısıyla İslam zaten Batı'nın sahip olduğu yüksek değerlere sahipti. Önemli olan bunları yeniden hatırlamaktı.²⁸ Ayrıca İslam terakkiye mani değildir; aksine terakkiyi emreder, dolayısıyla bütün modern gelişmelere açık bir dindir. İslam'ın terakkiye mani görünen yanları aslında İslam'a sonradan ilave edilen hurafelerdir. Müslümanlar siyasi bir birlik oluşturabilir ve İslam, Müslümanlar arasında bir kimlik işlevi görebilir gibi yaklaşım ve tezler de dönemin aydınları tarafından dile getirilmiştir. Bütün bunlar göstermektedir ki, İslam'ın karşısında artık rakip olarak bir din değil, Batılı felsefî ideolojiler vardır. Aydınlar akla

²⁷ Mümtaz'er Türköne, “İslamcılık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 23, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 61.

²⁸ İsmail Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler / Kişiler**, s. 31.

dayalı bilginin karşılığı olarak Ortaçağ İslam'ı yerine asr-ı saadet devri İslam kaynaklarına(Kuran ve Sünnet) yönelmişlerdir. Böylece aydınlar asıl kaynaklardan hareketle “yeniden” bir sistem oluşturmayı amaçlamışlardır.²⁹

İslamcılar, geleneksel İslam'dan farklı olarak insan aklını sorgulamaya başlamışlardır. “*Geleneksel İslam'ın tevekkül, itaat, kadere rıza gibi ön plana çıkardığı davranış biçimleri yerine insan aklını ön plana çıkaran, eyleme çağırın nasları davranışlara rehber etmeye*” başlamışlardır.³⁰ Böylece İslam anlayışında tanrı merkezli bir anlayıştan insan merkezli bir anlayışa kayılmıştır. İslamcıların Ortaçağ Klasik İslam'ının birikimini atlayarak doğrudan aslı kaynaklara yönelmeleri, Batı'dan gelen kurum ve kavramları meşrulaştırma noktasında Ortaçağ Klasik İslam'ının elverişsizliğinden kaynaklanmıştır.

Tanzimat dönemi aydınları İslamcılık ile ilgili düşüncelerini gazete aracılığı ile dile getirmişlerdir. Diğer ideolojiler gibi İslamcılık ideolojisinin ortaya çıkması ve yayılmasında gazetenin önemli bir fonksiyonu olmuştur.³¹ Bu bağlamda Namık Kemal başta olmak üzere, Ziya Paşa ve Ali Suavi İslam eksenli bir millet telakisine vurgu yapmışlardır. “*Namık Kemal ve Ali Suavi devlet tesislerinde, bir taraftan fikhî ve İslam hukukunu müdafaa ederlerken, diğer taraftan da büsbütün başka amillerle ittihad-ı İslam fikrine gideceklerdir.*”³² Bir nevi “İslami bir Rönesans” gerçekleştirme amacı taşıyan bu anlayış, hem bir öze dönüş, hem de bir modernleşme düşüncesi olarak varlığını II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de sürdürecektir.

²⁹ Mümtaz'er Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, s. 31.

³⁰ Mümtaz'er Türköne, **a.e.**, 28

³¹ Gazete'nin Tanzimat efkâr-ı umumiye oluşturması ile ilgili bkz: Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 249 vd.

³² Ahmet Hamdi Tanpınar, **a.e.**, s. 153.

1.1.3. OSMANLILIK

Fransız İhtilali (1789) ve Napolyon Savaşları sonrasında, tarihi ve sosyolojik verilere göre çağdaş anlamda millet tanımına giren halkların, yaşadıkları topraklar üzerinde kendilerine ait milli bir devlet kurmak istemeleri, dünyadaki diğer imparatorluk yapıları gibi Osmanlı İmparatorluğu da ayrışma tehdidi altına sokmuştur. Osmanlılık ideolojisi, on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren böyle bir tehdidi önlemeye yönelik olarak ortaya çıkmıştır.³³ Osmanlılık siyaseti başlangıçta faydacı bir uygulamalar dizgesi olarak gelişmiş ancak 1868'den sonra bilinçli bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır.³⁴

Osmanlı, çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluktu. Bu etnik ve dini gruplar daha çok imparatorluğun başkentinde ve Balkan topraklarında toplanmaktaydı. Anadolu nüfusu ise daha çok Türk ve Müslüman unsurlardan meydana gelmekteydi.³⁵ Müslümanlar ve gayrimüslimler imparatorluğun 19. yüzyılın başlarına gelinceye kadar şer'i anayasanın belirlediği kurallara bağlı kalmak koşuluyla ve padişahın mutlak idaresi altında barış içinde yaşamışlardır. Ancak Fransız İhtilali ve Napolyon savaşları sonrasında yaygınlık kazanan ve hızla bütün dünyada gelişen milliyetçilik hareketleri, tüm Osmanlı dışı Avrupa'da ve Osmanlı'nın özellikle Balkan topraklarında yayılmaya başlamış ve imparatorluğu milli devletlere bölünme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan Sırp İsyanı ve ardından 1812-1829 Yunan İsyanı son derece önemlidir. Zira Yunanistan'ın bağımsızlık ilanı diğer azınlıklara da ilham kaynağı olmuştur.³⁶

Batıda gelişen ve Osmanlı İmparatorluk yapısını tehdit eden milliyetçilik akımına karşı, dönemin devlet adamları tarafından tedbir olarak bir Osmanlı üst kimliği yaratma fikri ortaya atılmıştır. Osmanlı aydınları, farkında oldukları milliyetçilik tehdidine karşı daha geniş muhtevalı bir Osmanlı kimliği oluşturulmasını zorunlu olarak görüyorlardı.³⁷ Onlar zor da olsa ancak bu yolla milliyetçilik tehdidini önleyebileceklerini

³³ Azmi Özcan, "Osmanlılık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 485.

³⁴ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi 1839-1913", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 88.

³⁵ Tanzimat sonrasında Osmanlıda nüfus konusuyla ilgili bkz: Nuri Bayraktar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, Ed. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 1238-1248.

³⁶ Azmi Özcan, "Osmanlılık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 485.

³⁷ Azmi Özcan, **a.y.**, s. 485.

düşünüyorlardı. Ancak bu düşünce tek boyutlu ve tek aşamalı değildir. Osmanlıcılık düşüncesi 1830'lerden başlayarak 1913'lere kadar çeşitli şeklede yorumlanmıştır. Bu çalışmanın konusu Tanzimat devri ile sınırlı olduğu için II. Meşrutiyet sonrası yaklaşımları bir kenara bırakırsak, bu döneme gelinceye kadar görülen farklı yaklaşımlara şunlardır: 1875'e kadarki dönemde görülen Bab-ı Ali'nin otoriter merkeziyetçi siyasetiyle gelişen Osmanlıcılık, 1868-1878 devresinde yeni Osmanlı muhalefeti ve meşrutiyetçi pragmatizm çerçevesinde gelişen Osmanlıcılık ve II. Abdülhamid mutlakıyetine karşı Jön Türk muhalefetine görülen Osmanlıcılıktır.³⁸

1875'lere gelinceye kadar, Osmanlıcılık otoriter ve merkeziyetçi bir karakterdedir. Bunu ise II. Mahmud devrine kadar götürmek mümkündür. II. Mahmud'un Şumnu gezisi sırasında ifade ettiği “*Siz Rumlar, siz Ermeniler, siz Yahudiler, hepiniz Müslümanlar gibi Allah'ın kulu ve benim tebaamsınız; dinleriniz başka başkadır fakat hepiniz kanunun ve İrade-i Şahanemin himayesindediniz. Size tarh edilen vergileri ödeyin bunların kullanılacakları maksatlar sizin emniyetiniz ve sizin refahınızdır.*” şeklindeki sözleri ilk Osmanlıcılık söylemidir. Bu söylemde vurgulanan birinci husus bütün tebaanın eşit olduğu, ikincisi ise padişahın “irade-i şahanenin” himayesidir. Osmanlıcılığın yorumunda sıklıkla vurgulanan husus padişahın bütün tabanın koruyucusu ve babası olduğudur, dolayısıyla padişah bütün tebaasına eşit mesafede durmaktadır. Sadık rifat paşa hükümet idaresine ilişkin bir risalesinde adil bir hükümetin hiçbir zaman tebaasından kopuk olamayacağını ve bünyesindeki farklı unsurları (milet-i muhtelif) hukuken eşit muameleye tabi tutması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁹ I. Meşrutiyet'e kadar devam eden bu Osmanlıcılık anlayışı, “*devletin meşruiyetini dayandırdığı din esaslı geleneksel yapılanmadan siyasi eşitlik ve hukuk temelli yeni bir yapılanmaya intikali gündeme getiren bir özellik taşımaktadır.*”⁴⁰

Osmanlıcılığın ilk yazılı belgesi kabul edilebilecek “Tanzimat Fermanı”nın 1839'da ilanı ile devletin siyasi, hukuki, mali, idari kurumlarının yapılanmasında önemli değişimler öngörülmüştür. Ayrıca bu fermanla, devlet ilk defa millet ve din farkı gözetmeksizin herkesin can, mal, ırz ve namusu kanunen koruma altına almış, vatandaşları ortak bir kimlikte birleştirmeye engel sayılan aidiyetleri de resmen göz ardı etmiştir. Böylece “*hâkim devlet*” anlayışından “*hadim devlet*” anlayışına, “*millet-i*

³⁸ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi 1839-1913”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, s.95.

³⁹ Selçuk Akşin Somel, **a.y.**, s.95

⁴⁰ Azmi Özcan, “Osmanlıcılık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 485.

hâkime” den “*milletlerin eşitliği*”⁴¹ anlayışına geçişte önemli bir adım atılmıştır. Hemen belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Tanzimat reformlarının gayelerinden birinin de yerel idarecilerin halka yönelik keyfi ve adaletsiz tutumlarının yarattığı hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmak olduğudur. Zira bu durumun tetiklediği ayrılıkçı hareketlerin önüne geçilmek istenmiştir.⁴² 1840’tan sonra eyalet meclislerine gayrimüslimlerin de katılmaya başlamaları da Osmanlılık adına son derece önemli bir gelişmedir. Bu gelişler ve kırılmalara bakarak denebilir ki, “*Osmanlılık bir anlamda Fransız ihtilaliyle gelişen vatandaşlık ve hukuksal eşitlik esaslarına dayalı modern siyasal anlayışın imparatorluğa tedricen girmesi*”⁴³ demektir.

Islahat fermanı ile birlikte ise Müslüman gayrimüslim eşitliği kabul edilerek, anayasa anlayışında bir kırılma noktası meydana geldi. Diğer kırılmalar ise din ve vicdan özgürlüğü, eğitim özgürlüğü gibi alanlarda yaşandı. Din değiştirmenin önündeki engeller tamamen kaldırıldı, herkesin kendi dinini yayma hakkının verilmesi, din ve vicdan hürriyetinin teminat altına alınması, gayrimüslimlerin de askere alınması kararı, gayrimüslimlerin de askerî ve mülkî okullara gidebilmesi, gayrimüslimlerden alına cizye vergisinin alınmaması gibi değişiklikler Osmanlılık düşüncesinin sonuçlarıdır. Bütün bu tavizlere rağmen Osmanlılık gerek Müslümanlar tarafından gerekse gayrimüslimler tarafından benimsenmemiştir. Gayrimüslimler bu gelişmeleri Müslümanların devletlerini kurtarmak için başvurdukları bir yol olarak görürlerken, Müslümanlar ise gayrimüslimlere verilen hakların millet-i hâkime sıfatlarını ortadan kaldırmasından ve savaşarak kazanılan hakların bu şekilde kaybedilmesinden büyük bir hoşnutsuzluk duyarlar.

Müslümanların ve gayrimüslimlerin Osmanlılık ideolojisi karşısında bu şekilde muhalif bir tavır sergilemeleri merkezi ve otoriter Osmanlılığın “*özellikle 1856 sonrasında giderek Batılı güçlerin bir dayatması sonucu uygulanan bir siyaset görünümü kazanmasına yönelik bir Müslüman Türk aydın tutumu olarak da*”⁴⁴ anlaşılabilir. Bu muhalefetle beraber Osmanlılık ilk defa entelektüel bir seviyede tartışılmaya başlanmıştır. Bunların başını çeken isim ise Mustafa Fazıl Paşa’dır. Ona göre en büyük sorun Tanzimat devlet adamlarının mutlak hâkimiyetçi tutumlarıydı ve

⁴¹ Azmi Özcan, **a.y.**, s. 485.

⁴² Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi 1839-1913”, **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, s.88.

⁴³ Selçuk Akşin Somel, **a.y.**, s. 88.

⁴⁴ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi 1839-1913”, **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, s. 104.

bu ortadan kalkmadıkça siyasi özgürlük ve katılımcılık ortaya çıkmayacak, dolayısıyla adaletli bir yönetim de mümkün olmayacaktı.⁴⁵ Bu tepkilerin en önemlileri ise Namık Kemal'den gelmiştir. Ona göre bu ferman gayrimüslimlerle bir eşitlik meydana getirmiyor, bilaks onlara birtakım imtiyazlar sağlıyordu. Asıl eşitlik sadece meşruti bir yönetimle mümkün olabilirdi ve en kısa zamanda mutlakıyetçi bürokrasiden vazgeçilmeliydi. Ayrıca Namık Kemal'e göre eşitlikte esas olan noktalar siyasi haklar, eğitim hakları alanlarındaki eşitlik ve ortak vatandaşlık. Böylece vatan kavramı da ilk defa Namık Kemal tarafından ortaya atılmış oldu. Ancak Namık Kemal'in -özellikle Hürriyet gazetesini çıkardığı yıllarda yoğunlaşan- Osmanlılıkla ilgili düşünceleri, 1870'ten itibaren artmaya başlayan ayrılıkçı hareketlerin etkisiyle, İslamcılık eksenine kaymış ve ilerleyen süreçte İttihad-ı İslam anlayışını savunmaya başlamıştır.⁴⁶

*“Osmanlılığın resmi boyuttaki en kapsamlı metni 1876'da yürürlüğe giren Kanun-i Esasi'dir. Bu ilk Osmanlı anayasasının ilanına ilişkin II. Abdülhamid'in sadrazam Midhat Paşaya gönderdiği 24 Aralık 1876 tarihli Hatt-ı Hümayunda imparatorluğun maddi ve ekonomik ilerlemesi için bütün Osmanlı tebaasının birlik ve dayanışma içinde olmalarının gereği vurgulanmakta ve bunu ise tebaayı oluşturan farklı unsurların hürriyet, adalet ve eşitlik ilkelerinden istisnasız yararlanarak “uygar bir toplumsal bütünlük” (heyet-i ictimaiyye-i medeniye) oluşturmalarında yattığı belirtmektedir.”*⁴⁷ Ayrıca Kanun-ı Esasi'nin sekizinci maddesinde Osmanlı Tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine hangi dinden ya da mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı deneceği yazılmıştır. Bu anayasayla birlikte Osmanlı imparatorluğunda asırlardır devam etmiş olan yöneten-yönetilen arasındaki fark ortadan kaldırılmıştır. *“Birinci mecliste 19 Mart 1877-22 Haziran 1878) toplam 130 milletvekilinin 50'si gayrimüslim, ikinci mecliste (13 Aralık 1877-14 Şubat 1878) ise 96 milletvekilinin 40'ı gayrimüslimdir”*⁴⁸

Osmanlı'nın Ruslar ile yaptığı, 93 Harbi'nde(1877-1878) ağır bir yenilgi alması sonrası mecliste yaşanan ağır tartışmalar ve mağlubiyetin ortaya çıkardığı karmaşaya dayanarak II. Abdülhamid'in meclisi feshetmesinden sonra da Osmanlılık hareketi bir muhalif tavır olarak Jön Türkler tarafından sürdürülmüştür. Ayrıca gerek Tanzimat

⁴⁵ Selçuk Akşin Somel, a.y. s. 105.

⁴⁶ Mümtaz'er Türköne, **Siyasi ideoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 59.

⁴⁷ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi 1839-1913”, **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, s. 105.

⁴⁸ Selçuk Akşin Somel, a.y., s. 106.

Fermanıyla(1839) ve gerekse Islahat Fermanıyla(1856) gayrimüslimlere verilen hakların padişahın korumasında olması, bir yönüyle Osmanlılık düşüncesini devlet nezdinde de devam ettirmiştir. Ancak bu dönemden sonra yöneticiler İslam'a iç ve dış politikada daha çok vurgu yapmaya başlamışlardır.

1889'dan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlılık düşüncesinin bayraktarlığını Jön Türkler yapmıştır. Bu dönemde Osmanlılık üzerine entelektüel anlamda düşünce üreten Jön Türklere bakıldığında iki isim ön plana çıkar: Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin. "*Abdullah Cevdet'in Osmanlılık modeli kendi öz kültürlerini geliştiren çeşitli ulusların eşit haklarla ve çıkar birliği etrafında birleşerek halk iradesini hâkim kıldıkları bir devlet*"⁴⁹ düzenine dayanır. Prens Sabahattin ise Osmanlılık ile liberalizmi sentezlemesiyle dikkat çekmiş Jön Türk önderlerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu eğer içinde bulunduğu durumdan kurtulmak istiyorsa yerinden yönetime geçmeli ve bireye önem vermeliydi. Ayrıca ona göre imparatorluk dâhilinde yaşayan azınlıkların hiçbirisi siyasal bağımsızlığa hazır değildi. Dolayısıyla bütün unsurların Osmanlı bütünlüğü içinde kalmaları sadece Osmanlı'nın değil bu azınlıkların da çıkarına olacaktı. "*Osmanlı devleti Osmanlılarındır*" düşüncesini ortaya atan Prens Sabahattin bu düşünceyle imparatorluktaki bütün unsurların kardeşliğini vurgulamak istemiştir.⁵⁰

Böylece Osmanlılık önce yararçı bir düşünce olarak ortaya çıkmış ve Tanzimat'ın mutlakiyetçi bürokrasisi içinde gelişmiş, Tanzimat Fermanı(1839) ve Islahat Fermanı(1856) ile imparatorluk içindeki Müslimlerle gayrimüslimler arasındaki eşitsizlik gayrimüslimler lehine bozulmuş, Yeni Osmanlıların, mutlakiyetçi bürokrasiye karşı koydukları muhalif tavırla entelektüel bir boyuta taşınmış, I. Meşrutiyet'in ilanı ile siyasal katılımcı bir nitelik kazanmış, 1889'dan itibaren Jön Türk muhalefetiyle liberal demokrat bir çizgiye kaymıştır. Osmanlılık düşüncesi 1913 yılına kadar devam etmiş, özellikle Balkan savaşlarının ayrılıkçı sonuçları karşısında geçerliliğini tamamen kaybetmiştir.

⁴⁹ Selçuk Akşin Somel, **a.y.**, s. 108.

⁵⁰ Selçuk Akşin Somel, **a.y.**, s. 109.

1.1.4. TÜRKCÜLÜK

“Belirli bir coğrafyada ortak kültürel ve / veya etnik kökene sahip toplulukların siyasi ve tarihi meşruiyetiyle yüceltilmesini hedefleyen siyasi, sosyal, kültürel, dini düşünce ve yaklaşımlarla ideolojik anlamda milli devletin güçlenmesini en önemli hedef sayan bir anlayış”⁵¹ olarak tanımlanabilecek milliyetçilik, dünyada 1789 Fransız İhtilali ve sonrasında yaşanan Napolyon savaşları ile ortaya çıkmış; her milletin kendi devletine sahip olma anlayışıyla bütün dünyada büyük etki yaratmıştır. Milliyetçilik düşüncesinin temelinde milli egemenlik, bağımsızlık, eşitlik ve laiklik gibi genel prensipler yatmaktadır.⁵² Bu anlayışa göre hâkimiyetin kaynağı halktı ve din ya da hanedan kaynaklı egemenlik devri kapanmıştı. Böylece her ulus kendi devlet örgütlenmesini gerçekleştirebilirdi.⁵³ Bu anlayışla birlikte 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başından itibaren yeni milli devletler ortaya çıkmaya başladı.

Milliyetçiliğin yayılması, milli devletlerin doğuşuna yol açarken, diğer taraftan çok milletli imparatorlukları tehdit eden bir gelişme olmuştur. Dolayısıyla çok milletli bir imparatorluk olan Osmanlı’yı da etkilemede gecikmemiştir.⁵⁴ Türkiye’de milliyetçilik siyasi bir ideoloji olarak her ne kadar 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlatılsa da, bu ideolojinin başlangıcı, en azından dil ve kültür sahasında, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar götürülebilir.

Fransız İhtilali’yle tohumlanan ve hürriyet fikriyle desteklenen milliyetçilik, Osmanlı da önce yabancı propagandası ve siyasi amaçlarla Hıristiyan unsurlar arasında yayılmaya başlamış, daha sonra etkisini artırarak ayaklanmalara yol açmış ve imparatorluğun bütünlüğünü tehdit eden bir hareket haline gelmiştir.⁵⁵

1832 yılında Yunanistan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, milliyetçilik cereyanının ciddiyetini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Yüzyılın başındaki bu gelişmeye koşut olarak 20. yüzyılın ilk çeyreğine değin devam edecek olan isyan ve bağımsızlık mücadeleleri, yöneticileri ve aydınları ülkeyi dağılmaktan kurtarmak için alternatif düşünceler üretmeye zorlamıştır. Bu arayışların ilki Osmanlıcılık olmuştur.

⁵¹ Azmi Özcan, “Milliyetçilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 30, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, s. 84.

⁵² Yusuf Sarımay, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi”, **Türkler**, C. 14, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 819.

⁵³ Azmi Özcan, “Milliyetçilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 85.

⁵⁴ Yusuf Sarımay, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi”, **Türkler**, s. 819.

⁵⁵ Yusuf Sarımay, **a.y.**, s. 820.

Müslim-gayrimüslim ayırt etmeksizin ülkedeki bütün unsurları vatandaş olarak kabul etmeye dayanan anlayış milliyetçi ayaklanmaları durdurmamıştır. Bunun yerine bir çeşit İslam milliyetçiliği olan İslamcılık fikri ortaya atılmış, ancak bu da ırk faktörüne dayalı faaliyetleri önlemede yetersiz kalmış ve imparatorluk içinde Türkler dışındaki Müslümanlar arasında milliyetçiliğin gelişmesini durduramamıştır. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde manzara gerçekten de çarpıcıdır. Yunanistan'ın bağımsızlığı ile başlayan ayrılıklar, Romanya'nın bağımsızlığı (1877), Bulgaristan'ın içişlerinde bağımsızlığı (1878) ve Sırbistan'ın bağımsızlığı (1882) ile devam etmiştir. Ayrıca ülkedeki Araplar ve Arnavutlar başta olmak üzere Müslüman unsurlar da milli bağımsızlıklarını talep eder duruma gelmişlerdir.

Bütün bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki unsurlar içinde milli fikirden en son etkilenecek olan Türkleri de yavaş yavaş etkilemeye başladı. *“Türkler nihayet “Türk” denen, Osmanlı devletinin ve İslam dininin içinde olsa da, onlardan yine de apayrı, başlı başına bir milli kimlik duygusunu geri kazanmaya başladılar.”*⁵⁶ Örnekse *“1862 yılında Hariciye Nazırı Ali Paşa, imparatorlukta çeşitli milletlerin emellerini ve birbirine ters düşen menfaatlerini gördükten sonra imparatorlukta birleştirici unsurun Türkler olduğunu”*⁵⁷ söylüyordu. Bu söylem milli bilincin Türkler arasında uçurmeye başladığının bir göstergesi olabilir. İlaveten Avrupa'da gelişen yeni Türkoloji biliminin de Türklük bilincinin ülkedeki aydınlar arasında yayılmasında büyük etkisi olmuştur. *“On sekizinci yüzyıldan itibaren bir dizi şarkiyatçı, Çin ve İslam kaynaklarını kullanarak doğulu ve İslamiyet öncesi Türklerin dilleri ve tarihleri üzerine çalışmıştı. Çalışmalarının sonucunda, Türklerin Asya ve Avrupa tarihlerindeki rollerine dair yeni bir resim ortaya çıktı ve o zamana kadar karanlıkta kalmış olan Türklerin İslamiyet'e geçmelerinden önceki tarihlerine yeni bir ışık tutulmuş oldu.”*⁵⁸ Bu, Osmanlı öncesi Türk tarihinin aydınlar arasında tartışma konusu haline gelmesini sağladı.

Osmanlı'nın millet anlayışı, aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan, ırka dayalı bir milliyetçilik değildi. Osmanlı İmparatorluğu çok geniş bir coğrafi alana dağılmış, değişik milletlerin, dinlerin ve mezheplerin bir arada yaşadığı bir devlettir. Bütün bu etnik ve dini unsurlar “millet sistemi” denilen bir anlayışla idare ediliyordu. Ülke şer'i

⁵⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008, 466.

⁵⁷ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Çev. Zeki Doğan, İstanbul, Fener Yayınları, 1998, s.13.

⁵⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 467

anayasayla yönetildiğinden ve şer'i anayasanın da temeli Kuran ve Sünnete dayandığından, ırk vurgusundan kaçınılıyor, halk sadece Müslim-gayrimüslim olarak ayırt ediliyordu. Zira Gerek Kuran, gerekse peygamber ırkın bir üstünlük göstergesi olmadığını vurguluyordu.⁵⁹ Ancak inanç temelli bu millet algısı, özellikle Balkanlardan başlayarak fonksiyonunu yitirmeye ve yerini ırka dayalı bir millet algısına bırakmaya başladı. Bu algı değişiminde yabancı ülkelerde kurulan elçilikler, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Türkiye'ye davet edilen yabancı öğretim üyelerinin düşünceleriyle Osmanlı aydınlarının karşılaşmaları ve ilişkileri⁶⁰ Batılı fikirleri ülke içinde tartışılır duruma getirmiştir.

Türkoloji çalışmaları, Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Türklerin Osmanlı öncesi tarihi ve kültürüyle ilgili yeni bilgilerin doğmasında Batılı Türkologların çalışmaları da son derece etkili olmuştur. Türklük bilincinin gelişmesinde etkili olan bir diğer yazar da Léon Cahun'dur. Fransız bir yazar ve öğretmen olan Cahun, 1860'larda Yeni Osmanlılarla da dostluk kurmuştur. *Introduction a l'Histoire de l'Asie* adlı yarı bilimsel, yarı romantik bir Asya tarihi yayınlayarak Orta Asya'da gerçekleşen Türk göçebelerinin önemine dikkat çekmiş⁶¹ ve Avrupa'ya medeniyeti getirenlerin Turan kavimleri olduğunu ileri sürmüştür.⁶² Ayrıca Macar aydın ve II. Abdülhamid'in dostu olan Vambery Türklerin Moğolların, Hunların ve Macarların (Bunlar Turan topluluklarıdır) akrabası olduğunu savunmuştur.⁶³ Ayrıca Alman Wilhelm Radloff, İngiliz Elias John Wilkinson Gibb gibi Türkologların çalışmaları Türklük bilincinin oluşmasında etkili olmuştur. 1893'te ise Türk kültürü ve tarihi açısından son derece önemli olan Orhun Yazıtları Wilhelm Thomsen tarafından okunmuştur.

Avrupa'da gelişen Türkoloji çalışmaları imparatorluk içinde de bir karşılık buldu. Bu çalışmalar Osmanlı aydınlarının Orta Asya, Kafkasya, İran ve Çin gibi ülkelerde yaşayan Türkler'e dikkatini çekti. 1851'de Fuad ve Cevdet Paşalar ilk modern Türkçe dilbilgisi olan *Kavaid-i Osmaniye* adlı eseri yayınladılar. Bu kitabın giriş kısmı Türklerin savunulmasına ayrılmıştır. Tanpınar, Cevdet Paşa'nın "Tevarihü'l Hülefa"nın son cüzünde Türklerin gerçek vezninin hece vezni olduğunu iddia edecek kadar

⁵⁹ Kuran-ı Kerimde "İnsanlar arasında üstünlük ancak takvadır" anlayışı vurgulanırken, Peygamber "Arap'ın Arap olmayana üstünlüğünün bulunmadığını belirtir."

⁶⁰ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, s.10.

⁶¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 469.

⁶² David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, s. 18.

⁶³ David Kushner, **a.e.**, s. 18

derinleştğini belirtir.⁶⁴ 1860'lı yıllara gelindiğinde İstanbul'da gazete artık bir ihtiyaç haline gelmiştir. Şinasi'nin gazetesinde kullandığı açık ve veciz Türkçe gazete tiryakisi olanların sayısını arttırmıştır. Gazeteye birlikte edebi dil de yavaş yavaş halkın kullandığı sade dile yaklaştırmaya başlamıştır. Şinasi'nin başlattığı sade Türkçe ile yazma, dilin kimlik oluşturuca etkisinin ortaya çıkmasında son derece etkili olmuştur.⁶⁵ 1869 yılında asıl adı Constantin Borzecky olan Polonya asıllı Mustafa Celaleddin adlı bir devlet görevlisi *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı bir kitap yayınlamıştır. Bu eserde Türklerin etnik olarak Avrupa halklarına akraba olduğunu ve Turo-Aryan adını verdiği ırka mensup olduğunu ileri sürüyordu. Ayrıca kitapta Türklerin tarih boyunca oynadıkları büyük rol üzerinde duruyordu.⁶⁶ “Batıdaki Türkoloji çalışmalarından en çok etkilenen isimlerden biri olan Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî (1876)* adlı eserinin giriş kısmında Türklerin ve dillerin yalnız Osmanlı ve Osmanlıca olmayıp Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan büyük ve eski bir ailenin en batıdaki kolu olduğuna dikkat çeker.”⁶⁷ 1876 yılına gelindiğinde Harbiye Mektebinde dersler veren zabıtlardan Süleyman Paşa *Tarih-i Âlem (1876)* adlı eserini yayınladı ve bu eserde daha önce Mustafa Celaleddin Paşa'nın söylediklerine koştur fikirlere yer verir. Ayrıca Süleyman Paşa'nın askeri okulların ders programına milli tarih dersi koyması da Türkçülük fikrinin gelişimi bakımından kayda değer bir yeniliktir. Osmanlı devletinde bu ilk Türkçülük devresi, daha ziyade ilmi seviyede olup, Batı'daki Türkoloji çalışmalarının tesiri altında gelişmiştir. Dil ve tarih çalışmalarıyla Osmanlı devletindeki Türk aydınları arasında Türkçülük şuurunun uyanmasında önemli rolleri olan bu ilk Türkçülerin milliyetçiliği büyük ölçüde kültürel dir.⁶⁸

II. Abdülhamid devri, yasaklarına rağmen, “milliyetçilik” adı verilen akımın Osmanlı İmparatorluğu içinde şekillenmeye başladığı bir devir olmuştur.⁶⁹ Bu dönemde basında siyasi konuların yazılması ve tartışılmasının yasaklanması aydınları dil, edebiyat ve tarih gibi görünüşte siyasi olmayan konularda yazmaya yöneltmiştir. Bu tartışmalara en çok *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *İkdam* gazetelerinde rastlanır. Böylece tarihi ve kültürel tartışmaların ardında Türk milli duygusu ifadesini bulmuş ve

⁶⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 169.

⁶⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, s. 97.

⁶⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 468.

⁶⁷ Yusuf Sarınoy, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Türkler*, s. 821.

⁶⁸ Yusuf Sarınoy, *a.y.*, s. 822.

⁶⁹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, s. 95.

daha sonraki milliyetçi harekete etkisi büyük olmuştur. Diğer taraftan bu dönemde Türk tarihine artan ilgi, Osmanlı Türklerinde Türk tarihinin gerçekte kendi tarihleri olduğu şuurunu uyanmasına yol açmıştır.⁷⁰ Bunlara ilaveten 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi'de imparatorluğun dilinin Türkçe olarak kabul edilmesi de Türklük şuurunun gelişmesinde son derece önemlidir.

Tanzimat döneminde başlayan ve gelişen ilmi Türkçülük, 1876'dan sonra tarih, dil ve kültür sahasında yayınlanan eserlerle gelişmeye devam etmiştir. Bu dönemde Bursalı Mehmed Tahir'in, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* (1897) adlı eseriyle ilmin ve fennin gelişmesinde Türklerin tarih boyunca oynadıkları rollerin önemine işaret edilmiş; Ahmet Midhat Efendi'nin *Mufasssal Tarihi Kurun-i Cedide'si* (1886-1888) ile Mizancı Murad'ın *Tarih-i Umumi'si* (1889) Osmanlı ve İslam tarihinden önceki Türk tarihine dikkat çekilmiş; Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî'si* (1889) ile Türk dilinin ilk ciddi sözlük çalışması yapılmış; 1900'de Necib Asım Bey, Léon Cahun'un *Introduction a l'Histoire de l'Asie* adlı eserinden *Türk Tarihi* adlı kitabı uyarlamış ve bu kitapta Türklerin Osmanlılar öncesi tarihi ve Asya kavimleriyle olan akrabalıklarını inceleyerek yıkılışa karşı çare arayan Türk aydınları arasında Türklük şuurunun uyanmasında önemli tesirler bırakmıştır.⁷¹ Yine bu dönemde Türkçülük hareketinin tek yayın organı durumunda olan *İkdam* gazetesinde Şemseddin Sami, Veled çelebi ve Necib Asım Türk dilinin araştırılması ve yazı dilinin sadeleşmesi cereyanını başlatmışlar ve önemli mesafeler kat etmişlerdir. İlk defa "Türk gazetesidir" başlığıyla çıkan *İkdam*'ın kültürel Türkçülüğün gelişmesinde ve Türkiye'de milliyet fikrinin tanıtılmasında önemli bir yeri vardır.⁷² Bütün bu çalışmalar ve yayınlanan eserler neticesinde 1880'li yıllardan sonra Türk kelimesi eskisine göre farklı bir anlamda kullanılmaya başlanır. Önceleri "göçebe, cahil, köylü" gibi anlamlarda kullanılan Türk sözcüğü artık "Türk millet-i necibesini" şekline bürünmüştür.⁷³

1897'de başlayan Türk-Yunan savaşı ile Türkçülük ilmi sahadan sonra edebi sahaya da geçti ve bu savaşın yarattığı atmosferle Mehmed Emin (Yurdakul) 1899 tarihinde kuvvetli vatanseverlik ve milliyetçilik duyguları içeren *Türkçe Şiirler* adlı eserini yayınladı. Bu şiirler milli edebiyatın da habercisi olmuştur.

⁷⁰ Yusuf Sarınoy, "İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi", *Türkler*, s. 822.

⁷¹ Yusuf Sarınoy, *a.y.*, s. 821.

⁷² Yusuf Sarınoy, *a.y.*, s. 822.

⁷³ Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1395.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında siyasi Türkçülük Rusya Türkleri arasında hız kazandı. Kırım ve Kazan'da, Batı liberalizmi, Rus romantizmi ve Genç Osmanlılar hareketinden etkilenen yaygın bir Türk aydın hareketi vardı. Bu aydınlar önce kültürel Türkçülüğü, daha sonra da Pan-Slavizme tepki olarak geliştirdikleri Pan-Türkizmi (Türk Birliği) savunuyorlardı. Bu düşüncelerin gelişmesinde Rusya'da yaşayan Türklerin azınlık durumunda olmaları, Polonya ve Finlandiya gibi ülkelerin bağımsızlık mücadeleleri ve Rusya'nın Osmanlı'ya nazaran Batı'ya daha açık olması etkilidir.⁷⁴ Bu hareketler Batı'da gelişen Pan (birlik) hareketlerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca İdil (Volga) Tatarları arasında gelişen bir hareket, İslam dininin reformu ve Tatarların öz kültürlerinin korunması ve anlaşılması şeklini almıştır. 1883'ten itibaren Kırım'da, Bahçesaray'da çıkardığı *Tercüman* gazetesinde Gaspıralı İsmail Bey bu eğilime yeni bir boyut kazandırmış ve Rusya Müslümanlarının ve Türklerin birleşmesi fikrini "dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla ilan etmiştir.⁷⁵ Gaspıralı, Rusya'da yaşayan bütün Türklerin İstanbul Türkçesi ile konuşmasını savunuyordu. Ayrıca Azerbaycan'da da Türkçülük düşüncesi Mirza Fethali Ahundov tarafından savunuluyordu. Azerbaycanlı bir diğer aydın Hüseyinzade Ali Turan ise Mekteb-i Tubbiye'de öğretmenliğe başladıktan sonra (1889) öğrencilerine Türkçü düşünceler yaymış ve İttihat ve Terakki cemiyetinin kuruluşunda rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliği yapan Azerbaycanlı bir diğer önemli isim ise Ahmet Ağaoğlu'dur.⁷⁶ Türkiye'de siyasi Türkçülüğün yayılmasında önemli rol oynayan Ahmet Ağaoğlu'nun yanı sıra, hiç şüphesiz Rusya'dan Türkiye'ye gelenler arasında en önemli aydınlardan birisi de Yusuf Akçura'dır. Mısır'da yayınlanan Türk gazetesinde *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı meşhur makalesiyle (1904) Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarından hangisinin Osmanlı devletinde uygulama şansına sahip olabileceğini ortaya koymaya çalışmış ve kesin hükme varmamasına rağmen ancak Türkçülük politikasının uygulanabilirliğine işaret etmiştir. Bu döneme kadar bir siyaset olarak ortaya konulmamış olan Türkçülük, Akçura'nın makalesiyle siyasi bir program mahiyetine bürünmüştür. Ziya Gökalp ise "*Türkçülüğün Tarihi*", "*Türkçülüğün Esasları*" gibi eserleri ile Türk milliyetçiliğini sistemleştirir.

⁷⁴ Azmi Özcan, "Milliyetçilik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, s. 85.

⁷⁵ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi: Makaleler IV**, s. 97.

⁷⁶ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, s. 20-21.

1.1.5. AHMET MİDHAT EFENDİ'DE TANZİMAT İDEOLOJİLERİ

*“Elini atmadığı konu, fikir yürütmediği mesele, çözüm önermediği sorun”*⁷⁷ kalmayan Ahmet Midhat Efendi'nin gazeteciliği, siyasi hayatın içindeki rolünü ve ideoloğunu göstermeye yetse de romanlarından başlayarak, hikâyelerinde, tiyatrolarında ve düşünce eserlerinde de onun ideolojik tavrını görmek mümkündür. Öncelikle **medeniyetçilik** düşüncesini eserlerinin büyük çoğunluğunda işler. Onun medeniyet kavramıyla kast ettiği şey terakkidir. Türk edebiyatında Şinasi ile başlayıp Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerle Meşrutiyet'e kadar devam eden bu mesele, Tanzimat aydınları tarafından rejim sorunu olarak görülmüş, ancak bu görüş pratiğe dönüştürülemedi. Hâlbuki Ahmet Midhat Efendi, maddi ve manevi her alanda Osmanlı milletinin mutluluğu gibi daha pragmatist bir sonuca ulaşmak ister. Belki de medeniyet kelimesinin kökü olan medine kelimesinin anlamından dolayı Ahmet Midhat, medeniyeti büyük bir şehir nizamı, elektrik, telefon, matbaa gibi genellikle ilim ve teknik yönüyle ele alır.⁷⁸ Batı medeniyetinin Doğu medeniyetine karşı teknik üstünlüğünün farkında olan Ahmet Midhat Efendi, Doğu medeniyetinin de son derece önemli üstünlükleri olduğunu unutmaz. Zaten onu diğer Tanzimat dönemi aydınlarından ayıran en önemli özelliklerden biri de budur. *“Ona göre gerek kitap, gerekse Beyoğlu yoluyla, hatta gerekse gezi ve tahsil vesilesiyle Avrupa'yı tanıyan her Osmanlı, bize orayı gerçek ve objektif taraflarıyla aksettirememiştir.”*⁷⁹ Aynı şekilde Batılılar da Doğu'yu gerçek ve objektif olarak tanımamışlardır. Avrupalılar Uzak Doğu'dan Orta Asya'ya kadar çeşitli isimler altındaki bütün kavimlere aynı gözle bakmak yanlıgısına düşmüşlerdir. Ayrıca Batılı bilim adamlarının İslam dini ve İslam milletleri hakkındaki görüşleri de yüzeysel ve ciddiyetten uzaktır.⁸⁰ Ancak onun için daha önemli olan şey bizim Batı medeniyetini gerçek yönleriyle değerlendirmemizdir. *“Medeniyet Batı'dan gelmektedir ve biz medeni olan ve olmayan iki dünyanın her bakımından arasında”*⁸¹ bulunuruz. O, medeni Batı'yı bütün cepheleriyle görerek tanıma düşüncesindedir ve bu yüzden konusu Avrupa'da geçen seyahat romanları yazar. Doğu ve Batı medeniyetlerini konu ettiği eserlerindeki düşüncelerine göre *“her iki medeniyetin maddi ve manevi*

⁷⁷ Jale Parla, “Rakım Efendi'den Nurullah Bey'e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat'ın Romancılığı”, **Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar**, Ed. Nüket Esen, Erol Köroğlu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2006, s. 17.

⁷⁸ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, s. 7-10,

⁷⁹ Orhan Okay, **a.e.**, s. 20.

⁸⁰ Orhan Okay, **a.e.**, s. 22.

⁸¹ Orhan Okay, **a.e.**, s.27.

yönleri vardır. Doğu medeniyeti ferdi ve ictimai ahlak üzerine çok eğilmiş, buna mukabil maddi terakkiyi -o da son asırlarda- ihmal etmiştir. Batı ise maddede inanılmaz derecede tekâmül göstermiş, fakat ahlaken gittikçe çökmüştür. Şu halde müstakbel medeniyet, batının maddi, doğunun manevi terakkisine dayanacaktır.”⁸² Maddi medeniyetin üstünlüğü, toplumun ahlaken çöküşünün nedenidir diye açık bir şey söylemese de Batı’daki ahlaki çöküşe hep gönderme yapar. Bu yüzden Avrupa’dan çevirdiği romanlar üzerinde “*daima tadilat icra ettiğini*”⁸³ söyler. Avrupa’da kadın ile erkek arasındaki zevke dayalı ilişkilerin diğer toplumları da etkilediği görüşündedir. Bu konuda uyanık olunması konusunda uyarılarda bulunur.⁸⁴ Ancak bütün bunlar Batı medeniyetinden bir şey alınmayacağı anlamını taşımaz. Her iki medeniyet de maddi ve manevi sahada birbirlerine muhtaçtır. Hemen belirtmekte yarar var ki, Ahmet Midhat Efendi her ne kadar iki medeniyet arasında objektif bir tutum sergilemeye çalışsa da kimliğinin farkında olarak kendi medeniyetinin hasletlerini -özellikle kişileştirip ete kemiğe büründürmek suretiyle- savunur. Zira onun için medeniyet kavramı ahlak, fazilet, iyilik ve yardımlaşma duygusunu ifade eder. Batı medeniyeti ise bu hasletleri kaybetmiş veya kaybetmektedir. İslam medeniyeti ise bu manevi değerler üzerine kuruludur. Ahmet Midhat Efendi’de Osmanlılık ve Türklük de birçok vasfıyla bu İslam medeniyetinin temelini teşkil etmektedir. Kısaca söylemek gerekirse, Ahmet Midhat Efendi’ye göre Doğu medeniyetinin ahlaki konularda Batı medeniyetini taklit etmeye hiçbir şekilde ihtiyacı yoktur. O, Batı medeniyetinin sadece teknik üstünlüğünün alınması ve böylece iki medeniyet arasındaki en az iki asırlık açığın bu şekilde kapatılması düşüncesindedir.⁸⁵

Ahmet Midhat Efendi bütün bu düşüncelerini teorik olarak ortaya koymamıştır. Zira o bir filozof değildir. Onun ne yetişme tarzı ne de kültürü kavramları soyut olarak anlatmak ve sistematikleştirmek için yeterli değildir. Onun kültürü bütün fikirlerini somutlaştırarak anlatmaya uygundur.⁸⁶ Medeniyetçilik ideolojisi hakkındaki bütün düşüncelerini de genellikle roman ve hikâyelerinde yarattığı karakterler üzerinden aktarma yolunu seçmiştir. Hasan Mellah, Felatun Bey ile Rakım Efendi, Menfa, Peder Olmak Sanatı, Zabıt, Paris’te Bir Türk, Acaib-i Âlem, Avrupa’da Bir Cevlan, Ahmet

⁸² Orhan Okay, a.e., s. 29.

⁸³ İki Hud’akar, a.e., s. 2.

⁸⁴ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, s. 31.

⁸⁵ Orhan Okay, a.e., s. 39.

⁸⁶ Orhan Okay, a.e., s. 399.

Metin ve Şirzad, Avrupa Adab-ı Muaşeret, Demir Bey, Bahtiyarlık gibi birçok eserinde onun medeniyetçilik ideolojisinin izlerine rastlamak mümkündür. Orhan Okay, Ahmet Midhat Efendi'nin "*Türk, Osmanlı, İslâm ve Doğu medeniyetinin mânevi değerler sistemini muhafaza ederek batıdan ilmin ve tekniğin kazandığı terakki seviyesine sahip olmak*" düşünceleriyle Ziya Gökalp ve Mehmet Âkif ile birleştiğini belirtir.⁸⁷

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan çeşitli etnik ve dini gurupları bir arada tutmak için özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra bir siyaset olarak benimsenen **Osmanlılık**, Ahmet Midhat Efendi'nin çok yakın durduğu bir ideolojidir.⁸⁸ Zira bu ideoloji özellikle II. Abdülhamid tarafından önemsenmiş ve imparatorluğun çok uluslu yapısının korunması için desteklenmiştir. II. Abdülhamid'in isteği üzerine kaleme aldığı Üss-i İnkılab adlı eserinde Osmanlılık ideolojisinin çerçevesini çizmiştir. Namık Kemal'deki "vatan" ve "millet" kavramlarından uzak olsa da Ahmet Midhat'ın eserlerinde Osmanlılık daima savunulan bir olgudur.⁸⁹ Onun Osmanlılık ideolojisinin temelinde Osmanlı hanedanlığı etrafında din, dil, mezhep farkı gözetmeksizin bütün etnik ve dini gurupların aynı haklara sahip olarak birlik ve bütünlük içinde yaşamaları vardır. Ahmet Midhat, Osmanlılık ideolojisini İslamiyet'in bir gereği olarak gösterir ve Üss-i İnkılab'ın ikinci cildinde bu görüşlerini temellendirmeye çalışır. Ona göre tebaa peygambere ve onun kanunlarına göre hükmeden padişaha itaat etmelidir.⁹⁰ Ayrıca "*zımmîlerden de istişarenin meşru-ı ittihaz edilebileceğini isbata kâfi sünen-i seniyyeden ma'dud bulunmuştur.*" diyerek Müslümanlar kadar gayrimüslimlerden de "*mevad-ı müşkilenin*" sorulması gerektiğini ifade eder.

*"Tanzimat yazarları eserlerinde, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına da içinde buldukları toplumun bir parçası olarak yer vermişlerdir."*⁹¹ Bir Tanzimat yazarı

⁸⁷ Orhan Okay, **a.e.**, s. 408.

⁸⁸ Fazıl Gökçek, **Osmanlı Kapısında Büyüme: Ahmet Mithat Efendi'nin Hikaye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 9.

⁸⁹ Nüket Esen, Erol Köroğlu, "Önsöz: Ahmet Mithat Efendi'yi Hatırlamak, Okumak, Anlamak", **Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar**, Ed. Nüket Esen, Erol Köroğlu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2006, s. 2.

⁹⁰ "Şeriat-ı İslamiyeye dahi atf-ı nazar-ı tedkik edildiği zaman görülüyor ki, cemiyet-i beşeriyeyi, teşkil eyleyen efradın hukuk ve hürriyet-i tabiyesi asla ihlal edilmeksizin vezâifini tayin ve âlem-i medeniyette şeh-râh-ı saadeti irâe ve tebyîn eyleyen kanunun esası muhbir-i sadık-ı aleyhü's-salavatü'l-islâm efendimiz hazretleri vasıta-ı cellâlesiyle taraf-ı rebûbiyetten vaz olunmuş ve hükümdar bulunacak zat-ı şevket-i samatın o esas üzerine icrâ-yı ahkâm eylemeleri ve halkın dahi bir mucbir-i şer-i şerîf icrâ-yı hükmeden hazret-i Padişah evvel-emire itaat etmeleri ferman buyurulmuştur. (Kısm-ı Sani, , İstanbul Takvim-i Vakayi Matbaası, 1295, s. 114-176.

⁹¹ Fazıl Gökçek, **Osmanlı Kapısında Büyüme: Ahmet Mithat Efendi'nin Hikaye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar**, s. 8.

olarak Ahmet Midhat Efendi de imparatorluk içinde yaşayan hemen her unsura roman ve hikâyelerinde yer vermiştir. Zira Osmanlı'nın dini ve etnik bütün unsurlarıyla bir bütün olduğu fikri onun edebi eserlerine yansıyan çok önemli bir motiftir. Bu bağlamda gayrimüslim kızlarla Müslüman erkeklerin evlenmeleri, kültür ve ticaret ilişkileri hep onun Osmanlılık ideolojisinin tezahürleridir. Dolayısıyla o, Osmanlılık ideolojisini devletin bekası için daima savunmuştur.⁹² Enginün, Ahmet Midhat Efendi'nin bir Osmanlı olduğunu ve *Çingene, Karnaval, Gürcü Kızı, Arnavutlar Soylatlar, Kafkas* gibi eserlerinde Osmanlı Devleti'ndeki çok ulusluluğa rağmen oluşan yekpareliği, bütünlüğü açıkladığını belirtir.⁹³

Tanzimat devrinin bir başka ideolojisi ise **İslamcılıktır**. Yeni gelişen hukuki realitelerin bir ifadesi olan bu ideoloji etrafında ciddi tartışmalar olmuştur. Ziya paşa, Ali Suavi, Namık Kemal gibi yazarlar parlamenter yönetim isteklerinin temelini Kuran'a ve İslam fihhına dayandırırılar. Bu yazarlar gibi olmasa da Ahmet Midhat Efendi'de de İslamcılık ideolojisini görmek mümkündür. Tanpınar bu konuda şöyle der:

“Midhat Efendi, bir medeniyet buhranının çocuğu olduğunu hiç bir zaman unutmaz. İslamiyeti Hıristiyanlığa karşı müdafaa için “Müdafaa ve mukabele” serisini yazan muharririmiz hemen her eserinde bu buhrana döner. O, Hıristiyan dünyası ve Avrupa ahlakı karşısında daima saf ve Avrupa kültürüyle muvazeleni şekilde aydınlanmış yerli ahlakın ve örfün müdafii olacaktır.”⁹⁴

Tanpınar'ın ifade ettiği ahlak, İslam ahlakıdır. Örf de keza büyük oranda İslam örfüdür. Onun roman ve hikâyelerindeki ideal kahramanların çoğu İslam kültürü ve terbiyesiyle yetişmiştir. Midhat Efendi'ye göre İslam kültürünün üstünlüğü, manevi değerlere verdiği önemden kaynaklanır. Çünkü manevi değerleri olan insanlar aynı zamanda namuslu ve iffetli de olurlar. Yazara göre aileyi ve toplumu bir arada tutan bağların Batı'daki gibi zayıflamamış olması İslam kültüründeki cemaat düşüncesinden kaynaklanır.⁹⁵

Namık Kemal gibi Ahmet Midhat Efendi de İslamiyet'in ilerlemeye mani olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır. İslamiyet'in ilerlemeye engel olmadığını, aksine

⁹² Azmi Özcan, “Osmanlılık” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, “Osmanlılık”, s. 486.

⁹³ İnci Enginün, **Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2006, s. 227.

⁹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 472.

⁹⁵ Jale Parla, “Tanzimat Edebiyatı'nda Siyasi Fikirler” **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, s. 230.

medeniyetin en ileri noktasını temsil ettiğini savunmuştur. İnci Enginün, bu konu ile ilgili şunları söyler:

“... Ahmet Midhat Efendi de çağının yazarları gibi İslamiyeti sürekli Hıristiyan Batı karşısında savunmak mecburiyetinde kalmıştır. Müdafaa adlı eserinde fenne uygun din üzerinde durur, gençlerin Avrupa’daki dinsizlik cereyanına kapılmasından endişe eder. Onu en çok düşündüren konulardan biri de Hıristiyanlık propagandasıdır.

...

Hıristiyanlık propagandasına karşı çok hassas olan yazar, dinlerin istediği iyilikleri eserlerinde işlemekle birlikte günlük ibadetle ilgili olarak pek az şey söyler.⁹⁶

Romanlarının birçoğunda Hıristiyanlığın yozlaştırılmasına doğrudan ya da dolaylı olarak vurgu yapar. Özellikle Ahlak bakımından Hıristiyan Batı, yozlaşmıştır. Kiliselerde rahip ve rahibeler arasında yasak ilişkiler yaşanması, kilise görevlilerinin para paraya olan düşkünlükleri gibi konular Midhat Efendi’nin romanlarında işlenir. Daima bir ahlak-ı umumi olması gerektiğini söyleyen Ahmet Midhat’ın bu ahlak anlayışının temelinde de İslamiyet’in öngördüğü cemaat ahlakı vardır.⁹⁷

Ahmet Midhat Efendi, eserlerindeki ideal kahramanları da bu ahlak anlayışına göre ortaya çıkarır. Bu kahramanlar, aldıkları terbiyeden dolayı insani ve ahlaki açıdan kusursuz kişilerdir. İslam’ın yasakladığı her türlü gayri meşru eylem ve davranış, bu kahramanlar için de gayri meşrudur. Ahmet Midhat Efendi’nin özellikle tarihi konuları işlediği eserlerinde İslamcılık ideolojisini savunduğu görülür.⁹⁸ Dış dünyaya İslami bir cepheden bakan⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi’nin eserlerinde de İslam kültürünün öngördüğü değerlere yer verir.

Yusuf Akçura, Ahmet Midhat Efendi’yi Tanzimat devrinin Türkçü yazarları arasında zikreder.¹⁰⁰ Ahmet Midhat Efendi, çağdaşlarından farklı olarak, oldukça sade bir Türkçe ile eserlerini kaleme almıştır. Bu bakımdan o, diliyle ve üslubuyla Türkçülük yapmıştır. Milliyet fikrinin unsurlarından birinin de halkçılık olduğunu ifade eden

⁹⁶ İnci Enginün, **Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)**, s. 228-229.

⁹⁷ Merhaba Ey Muharrir, s. 38

⁹⁸ Sema Uğurcan, “Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet”, **Türk Dili Dergisi, (Ahmet Midhat Efendi Özel Bölümü)**, S. 521, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 557.

⁹⁹ Jale Parla, “Rakım Efendi’den Nurullah Bey’e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat’ın Romancılığı”, **Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar** s. 33.

¹⁰⁰ Yusuf Akçuraoğlu, **Türkçülük ve Dış Türkler**, İstanbul, Toker Yayınları, 1990, s.51.

Akçura, bu konuda Ahmet Midhat Efendi ile yarışacak kimse olmadığını söyler. Ayrıca Ahmet Midhat Efendi'nin Namık Kemal ve arkadaşlarından farklı olarak Avrupa'daki milliyet fikrini kesinlikle anladığını vurgular. Akçura'ya göre Ahmet Midhat Efendi'yi halka yönelten neden bu anlayıştır.¹⁰¹

Ahmet Midhat Efendi'nin Türkçülük düşüncesi sadece dil ve üslup anlayışıyla sınırlı kalmaz. Balkan topraklarında milliyetçilik cereyanının etkilerli, 1877'de Romanya'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve Sırbistan'la yapılan savaş, 1878'de Osmanlı-Rus savaşı, 1889'da Girit isyanı, 1890'da Erzurum'da Ermenilerin ayaklanmaları ve benzeri olaylar, Ahmet Midhat Efendi'yi tedricen Osmanlıcılık düşüncesinden İslamcılık düşüncesine, daha sonra ise Türkçülük düşüncesine yöneltir. Ayrıca 1876'da yayınlanan Süleyman Paşa'nın *Tarih-i Âlem*'i gibi Türklüğün eski tarihinden söz eden eserler, Ahmet Midhat Efendi'nin ufkunu genişletir.¹⁰² Eserlerinde Türklerin faziletini, civanmertliğini, insanlığını daima öven, bu hususta Genç Osmanlılardan daha da romantik bir milliyetçi olan Ahmet Midhat, bir zamanlar Türk kılıcına baş eğmiş kimselerin lütfuyla yaşayıp mutlu olacağı bir geleceği istemez.¹⁰³ Nitekim 1892 senesinde önceki eserlerinden ideolojik bakımdan çok farklı olan Ahmet Metin ve Şirzad romanını yayımlayarak Türkçü bir tavırla okuyucunun karşısına çıkar.¹⁰⁴

¹⁰¹ Yusuf Akçuraoğlu, **a.e.**, s. 51.

¹⁰² Hülya Argunşah, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romancılığı", **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, İstanbul, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, s. 25.

¹⁰³ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, s. 32-33.

¹⁰⁴ Fazıl Gökçek, **Osmanlı Kapısında Büyüme: Ahmet Midhat Efendi'nin Hikaye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar**, s. 84.

2. BÖLÜM

2.1. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA TANZİMAT İDEOLOJİLERİ

Ahmet Midhat Efendi'nin, 1892 senesinde yayımladığı *Ahmet Metin ve Şirzad* adlı romanında, başta Medeniyetçilik olmak üzere Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi çeşitli ideolojilerin yansımaları göze çarpar. Bu ideolojiler, yazarın yaşadığı dönemde, ülkenin kaybettiği gücünü ve istikrarını yeniden kazanması, Batı'dan gelen milliyetçilik dalgasını en az kayıpla atlatması için üretilen siyasi fikirlerdir. Bu siyasi fikirlerin Ahmed Midhat'ın diğer birçok eserine olduğu gibi bu tezin odağı olan Ahmet Metin ve Şirzad romanına da çeşitli vesilelerle yansıdığı görülmektedir.

2.1.1. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA MEDENİYETÇİLİK

Ahmet Midhat Efendi, pek çok romanında olduğu gibi 1891 yılında yayınladığı *Ahmet Metin ve Şirzad* adlı romanında da medeniyet üzerinde durmuştur. Eserde önce kavram olarak medeniyetin tanımını yapar. Daha sonra medeniyet-i hazıra olarak nitelediği Batı medeniyetinin tarihine, kültürüne, sanayisine, ilmine, aile hayatına, görgü kurallarına ilişkin bilgiler verir. Bu bilgileri verirken Batı medeniyetinin sahip olduğu birtakım değerleri tasvip eden yazar, bu değerlerin bir kısmını da zararlı görür ve tasvip etmez. Bu bağlamda roman boyunca Batı medeniyeti hakkındaki ideolojik düşüncelerinde toptancı bir yaklaşım sergilemez. Kendi medeniyet değerlerine ters düşmeyen, kendi medeniyetini yükseltecek unsurları romanda seçtiği kahramanlar aracılığı ile okuyucuya benimsetme yoluna gider. Kendi medeniyet değerlerine ters düşen, zararlı gördüğü birtakım unsurların insana yansımasını da yine seçtiği kahramanlar aracılığı ile gösterir. Yazar, romanda sadece Batı medeniyetinden bahsetmez. Doğu / İslam medeniyetinden de bahseder. Zaman zaman iki medeniyetin karşılaştırmasını yapar. Batı ve Doğu medeniyetlerinden bahsederken sadece yaşadığı çağın değer yargılarıyla hükmetmez. İki medeniyetin tarihteki durumları hakkında da görüş ve düşüncelerini okuyucuyla paylaşır.

Bu bölümde önce yazarın medeniyet kavramı hakkındaki görüşlerine yer verilecek, ardından on dokuzuncu yüzyılda Batı medeniyetinin genel durumu üzerinde durulacak, daha sonra da yazarın Batı medeniyeti hakkında olumlu ve olumsuz görüşlerine değinilecektir. Daha sonra Doğu medeniyeti hakkındaki düşünceler değerlendirilecektir.

2.1.1.1. Ahmet Midhat Efendi'nin “Medeniyet” Kavramı Hakkındaki Düşünceleri

Ahmet Midhat Efendi'ye göre medeniyet insanın yaradılışıyla ilişkilidir. İnsan, hayatını idame ettirmek için gerekli olan en asgari şartları sağlamaya çalışır. Çünkü insan “mutluluğunu” artırmak için kendisini rahat ettirecek şartlara ihtiyaç duyar. Yaradılıştan gelen bu istek medeniyeti ortaya çıkarır (s. 644). Romanın en önemli kahramanlarından Şirzad, Müslümanlara ihanet eden Cafer el-Mürted'i yakalamak için Ustika manastırına baskın düzenleyen Sicilyalı Arap Müslümanlar'a katılır. Cafer el-Mürted'i yakaladılar da tesdüfen oradan geçen papalık makamına ait bir donanma tarafından baskına uğratılırlar ve esir edilirler. Esir olarak tutuldukları gemiye o sırada Ustika manastırında bulunan Madam ve kızı Roza Dellarokalar da biner. Gemi Roma'ya doğru yol alırken kopan bir fırtına esnasında Roza adlı genç ve güzel kız denize düşünce Şirzad da onu kurtarmak için denize atlar. Herkes onların öldüğünü sansa da iki kahraman ıssız bir adaya çıkmayı başarırlar. Şirzad ile Roza düştükleri adada önce yaşamlarını sürdürmeleri için gereken asgari beslenme, barınma ve korunma şartlarını sağlarlar. Daha sonra da bu mevcut şartları geliştirmeye başlarlar. Ahmet Midhat Efendi iki kahramanın adadaki yaşamlarını anlatırken medeniyet kavramını da insanlığın ilerlemesiyle / gelişmesiyle ilişkilendirir. Adadaki yaşamlarını kolaylaştırmak için her geçen gün yeni bir yol arayan Şirzad ile Roza'nın hikâyesinden hareketle yazar, insanın mutluluğunu artırmak için durmadan ilerlediğini söyler. Ona göre insan rahatını ve mutluluğunu artırmak için çalışması medeniyetin de ilerlemesini sağlar. Böylece medeniyet ile insanın mutluluğu arasında da bir bağlantı kurmuş olur.

Ahmet Midhat Efendi, romanın birçok yerinde “medeniyet” kelimesini, “medeniyet-i hazıra”, “kemal-i medeniyet” ya da “medeniyet-i cedide” gibi tamlamalar içinde kullanır. O, bu tamlamalarla on dokuzuncu yüzyılda medeniyetin en üst seviyeye ulaştığı ülkeleri kasteder. Bu ülkeler İngiltere, Fransa, İsviçre, Belçika, Hollanda, Danimarka, İsveç ve Norveç gibi ülkelerdir. Bu ülkelerde toplumun geneli medeniyetin olanaklarından yararlanmaktadır (s.152). Yazarın medeniyet-i hazıra olarak nitelediği ülkeler on dokuzuncu yüzyıl sonunda sanayileşmiş, zenginleşmiş ve büyük medeniyet merkezleri olarak tanınmış ülkelerdir. Bütün bunlar göz önüne alındığında Ahmet Midhat Efendi'nin medeniyet kelimesiyle ilim, teknoloji ve sanayi bakımından gelişmiş, bu gelişmelerden insanların azami ölçüde faydalandıkları yerleri kastettiği söylenebilir. İlimde, fende, teknikte, bürokraside, edebiyatta ve sanatta olgun eserlerin üretilmesi,

insanların bu gelişmelerden azami ölçüde yararlanması, insanların daha müreffeh ve rahat yaşamaları, makinenin insan hayatını kolaylaştırması şeklinde bir tanım yapılırsa Ahmet Midhat'ın medeniyet kavramına yüklediği anlamın sınırları iyice çizilmiş olur.

Ahmet Midhat Efendi, medeniyetin gereklerinin tıpkı tabiatın gerekleri gibi olduğunu ve hükmünün ortaya çıkması için mevsiminin beklenmesi gerektiğini belirtir (s. 4-5). Medeniyetin doğal bir süreç olduğunu düşünen Ahmet Midhat Efendi, romanın değişik yerlerinde en eski medeniyetin Çin medeniyeti olduğunu, daha sonra eski Roma ve Yunan'da medeniyetin ilerlediğini, oradan Müslümanlara geçtiğini, İstanbul'un fethinden sonra ise Avrupa medeniyetinin ilerlemeye başladığını söyler. Romanın yazıldığı tarihte de en yetkin medeniyetin Batı medeniyeti olduğunu belirtir. Bu tarihi seyir içinde medeniyetin farklı toplum, coğrafya ve dinlerde ilerlemesi yazarın belirttiği gibi doğal bir süreç olarak şartlarını zamana bağlı olarak ortaya çıkarmasıyla açıklanabilir.

2.1.1.2. Ahmet Midhat Efendi'nin Gözüyle Batı Medeniyetine Genel Bakış

Ahmet Midhat Efendi, roman boyunca Batı medeniyetinin hem tarihiyle hem de on dokuzuncu yüzyıldaki durumuyla ilgili bilgiler verir. Batı medeniyetinin on dokuzuncu yüzyıldaki gelişmişliği birden bire ortaya çıkan bir durum değil; asırlarca devam eden bir sürecin neticesidir.

a. Batı Medeniyetinin Kaynakları

Ahmet Midhat Efendi, romanın en önemli kahramanlarından olan Neofari'nin hayatını anlatmaya başlarken Avrupa medeniyetinin ortaya çıkma ve yayılma tarihinin çok sade ve anlaşılır olduğunu söyler. Buna karşın Osmanlıların buna tam olarak dikkat etmediklerini de belirtir (s. 151). Bu tespitten sonra on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sı hakkında genel bilgiler verirken Batı medeniyetinin tarihi kaynaklarına da değinir (s.152).

Ahmet Midhat Efendi'ye göre mitoloji, Batı medeniyetinin güzel sanatlarının ve edebiyatının ruhudur. Ayrıca Batı tarihine bakıldığında birçok meselede mitolojik öğelerin bulunduğunu belirtir. Midhat Efendi'ye göre Hıristiyanlık dinine de İncil'de bulunmamasına karşın birçok mitolojik unsur sonradan sokulmuştur. Örneğin kiliselerde mitolojik birtakım aziz ve azizelerin putlarının konulması bunun göstergesidir. Ayrıca ibadetler esnasında yakılan mumlar ve kiliselerde çalınan bazı çalgılar da mitolojik inançlardan Hıristiyanlık dinine girmiş unsurlardır (s.316-317).

Yunan mitolojisinde büyük tanrı olarak kabul edilen Jüpiter'in onun çocuklarından biri olup ilk çoban düdüğünü yaptığına inanılan ve perilerle aşk yaşayan Pan'ın, güzellik tanrıçası Venüs'ün ve daha birçok mitolojik kahramanın hikayesini ve önemini anlatır. Batı medeniyetinin en önemli unsurlarından birisi olan Hıristiyanlık inancının içinde de mitolojinin bulunduğunu belirtir. Böylece, mitolojinin Batı medeniyetinin temelini oluşturan en önemli unsurlardan biri olduğunu belirtmiş olur.

Ahmet Midhat Efendi'ye göre Batı medeniyetinin beşiği Yunan'dır. Romalılar ise Yunanlardan sonra medeniyetin ilk güzelliklerini dünyanın pek çok yerine yaymışlardır. Ancak Batı medeniyetinin gelişip yayılmasında en büyük etkenin İstanbul'un fethinden sonra Avrupa'ya göç etmiş Rumlar olduğunu vurgular. Ona göre medeniyet önce Rumlar tarafından İtalya'nın bazı yerlerine taşınmış, oradan Fransa'ya ve Almanya'ya geçmiştir. Almanların ve Fransızların gayretle çalışmaları sonucunda ise büyüyerek çevrelerindeki ülkelere ulaşmıştır (s. 153). Ahmet Midhat Efendi, medeniyetin yayılmasında gayretle çalışmanın önemini de böylece vurgulamış olur.

Ahmet Midhat Efendi, bunlarla birlikte Batı medeniyetinin temelinde Müslüman Arapların da önemli bir yeri olduğunu söyler. Asırlar önce İspanya'ya gelen Müslüman Araplar bu coğrafyada büyük bir medeniyet kurmuşlardır (s.152). Daha sonra Sicilya adasına gelip yerleşmişlerdir. Burada da uzun süre varlıklarını sürdürmüşlerdir. Medeniyete yaptıkları katkılarla Avrupalılara hayrülhalef olmuşlardır (s.152). Müslümanlar, zaman ve yön tayin etmek, gemicilik, yeni yerlerin keşfi, ticaret, mimari v.s. konularda Avrupalılara örnek olmuşlardır.

Ahmet Midhat Efendi böylece on dokuzuncu yüzyılda, dünyanın en ileri medeniyeti durumunda bulunan Batı medeniyetinin kaynaklarını özetlemiş olur. Bunlar mitoloji, eski Yunan ve Roma medeniyetleri, Hıristiyanlık inancı ve eski Avrupa İslam medeniyetidir.

b. Ahmet Midhat Efendi'nin Gözüyle On Dokuzuncu Yüzyılda Batı Medeniyeti

Ahmet Midhat Efendi, romanda Batı medeniyetinin on dokuzuncu yüzyıldaki durumuyla ilgili önemli tespitlere de yer verir. Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda medeniyetten büsbütün habersiz, Hıristiyanlık dinini tanımayan bazı halklar bulunduğunu söyler. Ahmet Midhat Efendi, medeniyetin anası olarak kabul edilen bu kıtanın kuzey halklarının birçoğunun barbar addolunabileceğini belirtir. Doğu

sınırlarında da birtakım Tatar, Kazak ve Slav halkları vardır ki birtakım eski ibadethane ve putlara taparak, onların insan olduklarına inanacak kadar vahşiliklerini sürdürmektedir. Rusya, medeniyeti yaymak için her türlü gayreti gösterdikleri halde bunları ıslah edememiştir (s. 151). Buradan hareketle yazarın Avrupa kıtasının tamamını medenileşmiş olarak görmediği söylenebilir.

Ahmet Midhat Efendi, Avrupa kıtasında medeniyetin ilk beşiği olan Yunanların on dokuzuncu yüzyılda yeni kültür ve bilgilerden habersiz olduklarını belirtir. Yazar da on dokuzuncu yüzyıl Yunan halkının dağlarındaki keçilerinden ve limanlarındaki birkaç kayıklarından başka zenginlikleri bulunmadığını ifade eder. Ona göre Yunan halkı bu halleriyle vahşiliğe yakın bir hayat sürmektedir. Ayrıca geçmişte Romalılar medeniyetin güzelliklerini dünyanın birçok yerine yaymış olmalarına rağmen, on dokuzuncu yüzyıl İtalya'sı da Yunanistan'dan farksızdır. Ahmet Midhat Efendi'ye göre geçmişte Yunan ve Roma medeniyetlerinin yayılma alanı olmuş, bu medeniyetleri en olgun seviyeye yükseltmiş Arapları içinde yaşatmış yapmış İspanya, Yunanistan ve İtalya'nın bir kısım halkına üstün pek çok insana ev sahipliği yapmaktadır. Yazarın bu tespitleri on dokuzuncu yüzyılda medeniyet seviyesinin Avrupa'da bölge ve halklara göre değiştiğini gösterir.

Midhat Efendi'ye göre medeniyet-i haziranın on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında tam manasıyla yaygınlaştığı söylenebilecek Avrupa ülkeleri ise Fransa, Almanya, İngiltere, İsviçre, Belçika, Hollanda, Danimarka ile İsveç ve Norveç'in güneyidir. Avusturya ve Macaristan bunlara dâhil olmadığını belirtir. Ayrıca medeniyetin tam manasıyla yaygınlaşmadığı ve vahşet belirtilerinin gözlemlendiği yerlerde medeniyetin hiç bulunmadığını söylemenin de yanlış olduğunu vurgular. Ahmet Midhat Efendi, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa ülkelerinin istisnasız olarak tamamının yeni medeniyeti bir kanun olarak kabul ettiklerini belirtir (s. 152). Kabul edilen bu kanunun ne olduğu ise ilerleyen sayfalarda verdiği örneklerden anlaşılır. Örneğin nüfusunun yüzde doksan beşi okuma yazma bilen İsviçre ve Belçika gibi ülkelerle Karadağ gibi okuma yazma oranı bu derecede olmayan yerlerin kıyas kabul etmediğini belirtir. Yine akıllara hayret veren yeniliklerin olduğu, bütün işlerin makineler aracılığıyla yapıldığı ülkeler ile her işlerini beden gücüyle yapan ülkeler arasında medeniyet-i haziranın yerleşmesi bakımından eşitliğin aranamayacağını söyler. Ahmet Midhat Efendi'ye göre Avrupa'da öyle yerler vardır ki çorap ve ayakkabı herkes tarafından bilinmez. Bunlar ayaklarına inceden bezler sarıp üzerine yemeni giyerler, bazıları ise çarık kullanırlar (s. 153). Bu

örneklerden de anlaşılacağı gibi yazar, Batı ülkelerinin hemen hepsinin kanun olarak kabul ettiği medeniyet unsurlarının okuma yazma becerisi, insan hayatını kolaylaştıran makine ve insanı doğaya karşı koruyup göze de hoş gelen yenilikler olduğunu ifade eder.

Ahmet Midhat Efendi, Neofari'nin doğduğu Moldova (Boğdan) bölgesini anlatırken, Avrupa'da medeniyet-i hazıranın yerleşmesi bakımından bir eşitlik bulunmadığını göstermek için Avrupa kıtasında bulunan ülkeleri medeniyet yönünden değerlendirir. Yazarın bir meşaleye benzettiği yeni medeniyete yakın olan halklar, onun aydınlığından daha fazla yararlanırken, ondan uzak olan yerlerin halkları ise uzaklık derecesine göre ondan daha az faydalanır. Yeni medeniyetin ilk ışığı Avrupa'nın bazı ülkelerinde yüz, bazılarında elli ve bazılarında ise otuz yıldır parlatıldıkça parlatılmaya çalışılmaktadır. Yazarın bu düşüncelerinden hareketle Batı medeniyetinin, on dokuzuncu yüzyıldaki olgunluk seviyesine ilk olarak 1790'larda Avrupa kıtasının bazı bölgelerinde ulaştığı söylenebilir. 1840'lı yıllara gelindiğinde yeni medeniyetin değerleri daha fazla Avrupalı tarafından benimsenmiştir. 1870'lere gelindiğinde ise daha çok Avrupalı medeniyetin imkânlarından yararlanır olmuştur. Ahmet Midhat Efendi'ye göre bu tedrici yayılma medeniyet ışığının barut gibi birden parlamadığının göstergesidir. Onun ışığının her yanı aydınlatması için yıllar değil asırlar geçmesinin gerektiğini belirtir (s. 154). Yazar, böylece bütün Avrupa'nın aynı anda aydınlanmadığını belirtmiş olur.

Ahmet Midhat Efendi, bu bölümün devamında on dokuzuncu yüzyıl Avrupa medeniyet-i hazırasından nasip alamamış toplumları talihsiz olarak kabul etmenin de yanlış olduğunu belirtir. Ona göre Avrupa medeniyet-i hazırasının birtakım olumsuz yanları vardır ve bunlara kendi aydınları da çare bulamamaktadırlar. Yazar, burada vurguladığı olumsuzluk romanın genelinde zaman zaman vurguladığı ahlaki yozlaşmadır. Aile kurumunun yozlaşması, refahın topluma yayılmasındaki adaletsizlik, insanların doğal hayattan uzaklaşması on dokuzuncu yüzyıl Avrupa medeniyet-i hazırasının yazar tarafından vurgulanan kötü yanlarıdır. Yazar, on dokuzuncu yüzyıl medeniyet-i hazırasından nasip alamamış toplumlarda bu kötülüklerin baş göstermediğini, bundan dolayı medenileşmiş Avrupalıların bu toplumlara gıptayla baktıklarını belirtir. Ahmet Midhat Efendi, Avrupa medeniyet-i hazırasını yakalamakta geç kalmış toplumların aydınlarının kendi halklarını Avrupa medeniyetinin

olumsuzluklarına karşı uyardıklarını da ifade eder (s. 154). Satır arasında kendisi de okuyucusunu Batı medeniyetinin olumsuzluklarına karşı uyarır.

On dokuzuncu yüzyıl Avrupası hakkında kanaatlerine devam eden Ahmet Midhat Efendi, Avrupa'da bir ineğe on beş- yirmi okka süt verdimen ve bir ineği beş- altı yüz okka semirtmek için gereken maddi fen ilerlemiş olmasına karşın inek sahibi olan kişi sayısının çok az olduğuna işaret eder. Bunun gibi birtakım kimyevi ilaçlardan arınmış doğal süt içme imkânı bulanların sayısının da az olduğunu belirtir. Yazara göre medeniyetin tam manasıyla gelişmediği yerlerde insanlar açlık sıkıntısını az çok giderebilirken, medeniyetin geliştiği yerlerde açlıktan intihar eden insanların sayısı çok fazladır. Yazar bu sözleriyle medeni toplumların bencil ve içe kapalı olduklarını vurgular. Bundan dolayı medeniyetin az geliştiği yerlerdeki halkın acınacak halde olmadığını, aksine bu insanların tebrik edilmesi gerektiğini söyler (s. 154-155). Yazarın Avrupa medeniyet-i hazırasına mensup toplumlarda ekonomik bir eşitsizlik gördüğü bu sözlerinden anlaşılır.

2.1.1.3. Ahmet Midhat Efendi'nin Batı Medeniyeti Hakkında Olumlu Düşünceleri

Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzad* romanında Batı medeniyetinin bilimsel, sosyal, ekonomik ve teknik gelişmişliğini takdir eder. Ayrıca kendi kültürüne aykırı bulmadığı birtakım güzel görgü kurallarını da roman kahramanları aracılığı ile okuyucuya öğretir.

a. Batı Medeniyetinin İlim ve Sanayisi Hakkındaki Olumlu Düşünceleri

Ahmet Midhat Efendi, Batı medeniyetinin ilimdeki gelişmişliği hakkındaki düşüncelerini roman boyunca çeşitli vesilelerle dile getirir. Batının ilimdeki üstünlüğünü kabul eden yazar, bu üstünlüğün temelinde Müslümanların rehberliğinin bulunduğunu söyler. Avrupalılar ilim bakımından Araplara hayrulahale olmuşlar ve ilmin onlardan aldıkları derecesini kat kat ileriye götürmüşlerdir (s. 482).

Batı medeniyetinin ilim bakımından üstün olduğu fikri romanın farklı yerlerinde dile getirilir. Batılılar ilim sayesinde anasır-ı erbaayı kendi yararları doğrultusunda kullanmayı başarmışlardır. İlim sayesinde topraktan yazın kış meyvesi, kışın yaz meyvesi alınabilmektedir. Ayrıca ilim insanlara dağları delerek tren yolları yapma imkânını da vermiştir (s. 5). Ahmet Midhat Efendi, insana dünyayı ancak ilmin sevdirebileceği kanaatindedir. İnsan isterse trenlerle, balonlarla, vapur ya da gemilerle

dünyayı gezsün eğer ilmi yoksa bunların hiçbirinden zevk alamaz (s. 113), diyerek seyyahın da bilgili olması gerektiğini belirtir.

Romanda bir deniz seyahati anlatıldığı için sanayinin gelişmesi hususunda en çok gemicilik sanayisinden bahsedilir. Ahmet Midhat Efendi gemi yapımının özellikle İngiltere ve Amerika’da son derece geliştiğini, bu gelişmişliğin temelinde bu milletlerin kurmuş oldukları kulüplerin ve bu kulüplerde ilim rehberliğinde yapılan gayretli çalışmaların olduğunu belirtir (s. 5). Burada da yazar Batı’nın ilim, fen ve gayret bakımından üstünlüğünü vurgulamıştır. Ahmet Midhat Efendi böylece Batı’da ilmin; spor, hobi, eğlence gibi basit uğraşlarda da rehber alındığını söyler.

Batı’nın bilim bakımından üstünlüğü hemen her alanda göze çarpmaktadır. Teknoloji sayesinde Avrupalı seyyahlar usta bir fotoğrafçı gibi gezdikleri yerlerin rahatça fotoğraflarını çekebilmektedirler (s. 81). Haritacılık da son derece gelişmiştir Portolan Mecmuası denilen ve sadece limanlara mahsus haritaları içeren atlaslarda Avrupa’nın bütün limanlarının planlarını bulmak mümkündür. Sadece Akdeniz için hazırlanmış bir atlasta bile yüz kırk dört adet harita bulunmaktadır (s. 82). Avrupa, bir ineğe on beş-yirmi okka süt verdirebilecek ve onu beş-altı yüz okka semirtecek fenne sahiptir (s. 154). Ahmet Metin, Avrupalıların kendilerine evlerinde kitap okumaları ve okudukları konuyla ilgili sohbetler yapmaları için hocalar tutmalarını da bir kültür seviyesi olarak belirtir (s. 255). Bunu Ahmet Metin de kendine bir hoca tutarak yapar. Ahmet Metin, yaklaşık iki yıl önce Fransa’dan İstanbul’a kışı geçirmek için gelen George Goussar adlı bir Fransız aydın ile tanışmış, ondan tarih, arkeoloji, nümizmatik ve denizcilikle ilgili dersler almıştır. İki kış ve bir yaz boyu devam eden bu derslerin sonunda bilgi bakımından ne kadar cahil olduğunu anlayan Ahmet Metin için Goussar adeta bir üniversite olmuştur. Denebilir ki, Goussar, Ahmet Midhat Efendi’nin beğendiği Batı medeniyetinin en seçkin numunesidir.

Batı’nın ilimdeki üstünlüğünün takdir edilmesiyle ilgili bir diğer örnekte ise roman kahramanlarından Hüseyin Basri, Ahmet Metin’le deniz seyahatine çıkmak yerine, Paris’te eğitim görmeyi tercih eder. Üstelik Ahmet Metin de Hüseyin Basri’yi tercihini bu yönde kullanması için teşvik eder (100-101). Gerek Goussar örneği gerek Hüseyin basri örneği Ahmet Midhat Efendi’nin Batı medeniyetinin önce teorik olarak örnek alınması gerektiği düşüncesini göstermesi bakımından önemlidir. Ahmet Metin seyahate de önem verir; fakat okulun verdiği teorik eğitim, seyahatin verdiği pratik eğitimin önüne geçmelidir. Zaten Ahmet Metin’in gemiye Firérelers okulunda eğitim

görmüş, Bahriye-yi Ticariye’de okumuş Süreyya’yı hesap memuru olarak alması ve gemide en çok onun görüşlerine değer vermesi teorik eğitim almış kişilere verdiği değeri gösteren önemli örneklerdendir. Bu bağlamda yazarın Ahmet Metin’e Hüseyin Basri’yi Paris’e gitmesi için teşvik ettirmesi iki yönden önemlidir: Birincisi, on dokuzuncu yüzyılda bir Osmanlı genci için Fransa gibi medeniyet merkezi olan bir ülkede eğitim görmek herkese nasip olmayan ve değerlendirilmesi gereken bir fırsattır. İkincisi ise Batının medeniyet merkezi konumundaki ülkeler ilimdeki üstünlükleriyle az gelişmiş ülkelerden rağbet görmektedir.

Yazarla özdeşleşmiş bir karakter olan Ahmet Metin, ilme ve ilim sahibine değer verir. Gemide hesap memuru olarak görev yapan Süreyya adlı genci, ilminden ve deniz sanayisine ait bilgilerinden dolayı över. Süreyya Firérel okulunda mükemmel bir eğitim gördükten sonra bahriye-yi ticariye mektebine girer. Bir yandan da babasından ders alan Süreyya sonunda mükemmel bir mühendis yetişmiştir (s. 73). Yazar böyle ilim sahibi gençlerin her Osmanlı nezdinde sevilip, değer göreceği görüşündedir. Çünkü onlar Batı medeniyetine ulaşmamızda köprü vazifesi gören kişilerdir.

Ahmet Midhat Efendi’nin düşüncesi açıktır: Müslümanların ihtiyaç duyduğu ilim Batı’dadır. Romanın ideal kahramanı Ahmet Metin’in Batılı bir entelektüel gibi okuması, dinlemesi, araştırması, gözlemde bulunması ve öğrendiklerini uygulaması yazarın bu görüş ve düşüncelerinin bir tezahürüdür. Ahmet Metin Fransızca, İtalyanca ve Rumca öğrenmiştir. Deniz seyahatine çıkmadan önce de bu seyahatin gerektirdiği arkeoloji ve nümizmatik gibi bilim dallarında kendini geliştirir. Ahmet Metin Batı medeniyetinin ilimdeki gelişmişliğini örnek alarak bunları kendi hayatında da kullanan, çevresindekileri de buna teşvik eden bir Osmanlı aydınıdır. Bütün bunlar Ahmet Midhat Efendi’nin Batı medeniyetinin ilim yönünden üstünlüğünü kabul ve takdir ettiğini göstermektedir. Bu üstünlüğe Osmanlı’nın da bir an önce erişmesini istemektedir.

b. Batı Medeniyetinin Sanayisi Hakkındaki Olumlu Düşünceleri

Romanın yazıldığı tarih dikkate alınırrsa Avrupa on dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde sanayisini büyük ölçüde tamamlamıştır. Avrupa’nın gelişen sanayisi araba, tramvay ve vapur gibi hayatı kolaylaştıran önemli araçları insanların hizmetine sunmuştur. Romanda İstanbul’dan İzmit’e oradan da Yunanistan ve İtalya sahillerine doğru yola çıkan Ahmet Metin İtalya’nın bazı adalarını ziyarete vapur ile gider. Avrupa’da tramvay o yüzyılda önemli bir toplu taşıma aracıdır. Posta, telgraf, banka ve

sigorta sistemi de çok gelişmiştir. Bütün bunlar sanayi medeniyetinin insan hayatını kolaylaştıran unsurları olarak romanda göze çarpar.

Ahmet Midhat Efendi, bir ülkenin gelişmiş bir sanayiye sahip olmasının son derece önemli olduğu kanaatindedir. Çünkü ülke sanayide ne kadar hâiz-i nisâb olabilir ise dünyaya hükmetme ve kâinata üstün olma gücünü de eline alır (s. 6). Sanayi bakımından güçlü olunmalıdır. Eğer zayıf olunursa güçlü ülkelerin sürekli etkisi altında kalınır. Osmanlı da bu durumla karşı karşıyadır. “*Avrupa sanayisinin memleketimize duhulü üzerine bazı sanatlarımız münkariz olmak derecelerine gelmiş ise de diğer bazıları bilakis teceddüd ve terakki etmiştir.*” (s. 120). Ancak bu yenilik ve gelişmelerin olumlu sonuçlar doğurması için milletin gayretle çalışması, hazırı Batı’dan geliyor diye üretimi ihmal etmemesi gerekir. Ahmet Midhat Efendi, bu düşünceleriyle resmi medeniyet ideolojisini romanına aktarmış olur.

Ahmet Midhat Efendi, Batı’nın ilim, fen ve gayret bakımından Osmanlı milletinden üstün olduğunu ve bu üstünlüğün Batı’nın sanayisine de yansıdığı düşüncesini konu gereği romanda özellikle gemi sanayisiyle ilgili olarak söyler: “*Avrupa’da binlerce on binlerce yüz binlerce bu yolda gemiler yapılmış ve yapılmakta bulunmuştur. Bir daha ziyadesi olursa bir şey artmış olmaz. Ama bizde henüz yapıldığı yoktur.*” (s. 32). Bundan dolayı, romanda idealize ettiği Ahmet Metin adlı kahramana İstanbul’da o güne kadar görülmemiş, Avrupa tarzında bir gemi inşa ettirir. Avrupa yapımı bir gemiyi rahatlıkla satın alabilecek maddi güce sahip olmasına rağmen Ahmet Metin gemiyi bizzat kendisi İstanbul’da inşa ettirir. Çünkü Osmanlı gemi sanayisinin gelişmesi için bu tip girişimlere ihtiyaç vardır (s. 33). Yaptırdığı geminin Avrupa’da üretilen gemilerden hiçbir şekilde aşağı kaldığını görmek istemez. Neticede malzemelerini Avrupa’dan getirttiği, bütün ayrıntılarını hesapladığı, yapımının her aşamasını takip ettiği, içini büyük bir zevkle döşediği bu gemiyi eksiksiz tamamlayarak deniz seyahatine çıkar. Nitekim gemi yolculuk boyunca hiçbir arıza çıkarmaz. Çünkü bir hesap kitap adamı olan Ahmet Metin gemisini bütün ihtimalleri hesap ederek yaptırmıştır.

Ahmet Midhat Efendi on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Osmanlı toplumunun yabancı olduğu birtakım yenilikleri de *Ahmet Metin ve Şirzad* romanında okuyucuya göstermiştir. Bu yenilikler Batı’da sosyal hayatı kolaylaştıran, bireyin yaşam kalitesini artıran, refah seviyesinin yükselmesinde etkili olan posta ağı, bankalar ve sigorta şirketleridir. Romanın yazıldığı tarihte banka ve posta Osmanlı’da da vardı ancak bunlar

Batı'daki kadar gelişmiş değildi. Osmanlı toplumunun sigorta şirketi ile tanışması ise ilk defa 1893¹⁰⁵ senesinde olmuştur. Dolayısıyla Ahmet Midhat Efendi, bunları Avrupa'daki şekilleriyle vererek bir ölçüde kendi ülkesinde de bunların gelişmesi için örnek sunmuştur.

Ahmet Midhat Efendi, romanda banka konusuna, Neofari'nin ailesini anlatırken değinir. Avrupa'nın en az gelişmiş ülkelerinden Moldova'da yaşayan Andri eski kafalı, hayatını geleneksel yöntemlerle sürdüren bir ihtiyardır. Oğlu Stefani ise Nemçe'de (Avusturya) eğitim görmüş, yeni kafalı bir gençtir. Stefani, babasının yıllardır toprağa gömerek ya da bir rahibe emanet ederek koruduğu parasını bankaya yatırır. Andri bankadan ve bankanın verdiği çek ve para yatırmak gibi sözlerden bir şey anlamaz. Bunları masal dinliyormuş gibi dinler. Banka defterlerini dua kitaplarına benzetir. Ancak Stefani'nin bankaya yatırdığı paralar hem banka tarafından korunur hem de bir yıllık faizi ile birlikte değer kazanmış olur. Bu sonuç Andri'ye bankanın iyi yanlarını gösterir. Andri öldükten sonra da bütün aile bankacılık hizmetinden yararlanır. Stefani, mirasın küçük kardeşi Neofari'ye ait kısmını en güvenilir bankalara yatırarak işletir. Kendi payına düşen kısım eksilse de bankanın kazandırdığı kar bu noksanı da kaldırır.

Yazar bu örnekle birlikte eski kafalı Andri'nin parasının toprak altında atıl vaziyette kalmasının bir yarar sağlamadığını, ancak bankaya yatırılan paranın hem daha güvenli hem de sürekli değer kazandığını göstermiştir. Üstelik banka çek ve banka defteri gibi insan hayatını kolaylaştıran unsurlarıyla da caziptir. Neticede Stefani ve Neofari babalarından kalan paraların sadece faizleriyle bile rahat bir hayat sürerler. Bankayla ilgili bir diğer önemli noktaya ise Neofari'nin deniz seyahati esnasında gemisinin korsanlar tarafından batırılmasından sonra değinilir. Geminin batmasıyla bütün parasını kaybeden Neofari, bankaya bir telgraf çekerek para ister. Banka Neofari'ye çok kısa bir süre sonra para gönderir. Bu örnek de Batı'da bankanın önemini ve ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir.

Sigorta şirketi ise, sigorta yaptırılan malların maddi zararlarını karşılama yönüyle gösterilir. Neofari'nin Ahmet Metin'in yanında deniz seyahatine katılmak için kiraladığı Valesko vapuru, korsanların baskını sonucu yanarak batar. Ancak Valesko vapuru altı bin liraya sigorta yaptırılmıştır. Vapurun batmasından kaynaklanan zararı

¹⁰⁵ Osmanlı Devleti'nde sigorta endüstrisi 1874 yılında ilk sigorta şirketinin oluşturulmasıyla başlamıştır. Ancak ilk Türk sigorta şirketi Osmanlı Umum Sigorta Şirketi adıyla 1893'te kurulmuştur. (bkz. Nihat Dalgın, "Sigorta", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 37, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 161.)

büyük ölçüde sigorta şirketi karşılayacağından dolayı ne Neofari'nin ne de Valesko'nun sahibinin üzülmüne ya da acımasına gerek yoktur (s. 296). Ahmet Midhat Efendi, sigortanın önemini ve gereğini de bu örnekle okuyucusuna iletmiş olur.

Romanda Batı medeniyetinin dikkati çeken bir diğer gelişmiş unsuru da posta sistemidir. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında posta vapurları gidecekleri yere gece, gündüz, yaz, kış demeden gidecekleri yere zamanında, hatta zamanından önce ulaşmaktadır (s. 267). Ahmet Metin İstanbul'dan ayrıldıktan sonra uğradığı her limanda postaneye giderek adına mektup gelip gelmediğini kontrol eder. Eğer gelmemişse bir sonraki durağını söyleyerek adına gelen postaların "*poste restante*" olarak oraya gönderilmelerini ister. "*Poste restante*" sistemi Osmanlı toplumunun henüz yabancı olduğu bir sistemdir. Yazar bu sistemi romanda etraflıca anlatarak okuru bilgilendirir. "*Poste restante*' demek bir memleketin postahanesinden diğer memleketin postahanesine gönderilen mektupların o memleket postahanesinde tevkihi demektir ki bade sahibi o mektubu arayacaktır." (s. 238). Bu sistem Osmanlı'da tam manasıyla kurulmamıştır ve bu kolaylıktan genellikle ecnebler istifade etmektedirler. Burada da Ahmet Midhat Efendi, böyle bir kolaylığın Osmanlı toplumunda da yaygınlaşması gerektiğini dolaylı şekilde ifade etmektedir. Romancı örnek verdiği maddi gereçlerle Batı'nın bulduğu ve geliştirdiği şeylerin insan hayatını nasıl kolaylaştırdığını gösterir.

c. Batı'nın Günlük Yaşamı Hakkındaki Olumlu Düşünceleri

Batı'da günlük hayat Doğu'ya göre farklıdır. İnsanların kıyafetleri, eğlenceleri, sosyal ilişkileri, aile ilişkileri Osmanlı toplumunun yabancı olduğu bir şekilde sürmektedir. Ahmet Midhat Efendi, Batılı yaşama biçiminin iyi örnek olabilecek yanlarını da roman boyunca yeri geldikçe aktarır. Onun kendi toplumunda da görmek istediği bu alışkanlıklar yaşadığı kültürle uyuşabilecek, ona zıt düşmeyecek şeylerdir. Örneğin Batılı kibar ailelerinin okuyucuları vardır ki, bunlardan bazıları sadece kitap okumakla kalmaz aynı zamanda okudukları üzerine düşünür ve düşündüklerini de efendilerine aktarır onların da düşüncelerini zenginleştirirler (s. 30). Ahmet Metin'in tesadüfen tanıştığı George Goussar da bu okuyuculardan biridir ve Ahmet Metin'e yaklaşık bir buçuk yıl hocalık yaparak onun bilgi düzeyini yükseltir. Ona entelektüel bir seviye kazandırır. Ahmet Metin Goussar'dan aldığı derslerden sonra Avrupa'ya gider orada denizcilikle ilgili bilgisini derinleştirir. İstanbul'a döndüğünde son derece güzel bir kotra inşa ettirir. Kotrayı Avrupa zevkine göre döşetir. Hiçbir şeyin eksik olmadığına

kanaat getirince kotraya bir de piyano koydurur. Hizmetçisi Vasiliki'ye piyano öğretmek ister çünkü piyano önüne oturup olgun bir güzellikle piyano çalan bir kadının görüp dinleyenlere verdiği hoşluğun başka hiçbir şekilde mümkün olamayacağına inanır (s. 119). Vasiliki'ye şu tembihte bulunur: “*Kadıköyü'ndeki İngilizlerin hanelerinde öyle hizmetçiler gördüm ki bilmeyenlerin madam zannedecekleri kadar güzel giyinmişlerdir. ... Hizmetçileri bile daha muntazam giyinmekte olan memleketlere gidiyoruz. Yarından itibaren her gün güzel güzel süslenip öyle temiz ve pak hizmet edeceksin! Anladın mı?*” (s. 106). Vasiliki'nin Avrupalı kibar ailelerin hizmetçileri gibi giyinip süslenmesini ve onlar gibi hizmet etmesini isteyen Ahmet Metin, ayrıca bu Rum kızına Fransızca ve piyano dersleri vererek onun olabildiğince kültürlü olmasını ister.

Ahmet Metin için Avrupalı yaşama biçimi önemlidir. Bu yüzden deniz seyahati boyunca günlük yaşamını alafranga saatlere göre ayarlar. Kahvaltı, öğle yemeği, akşam çayı ve akşam yemeği hep alafranga saate göre ayarlanmıştır. Üstelik bu sofraların düzeni de yine Avrupalıdır. Ahmet Metin, şık bir beydir. Hem de tek gözlüğe varıncaya kadar şıktır. Bu şıklığın olumsuz anlamda değil, olumlu anlamda bir şıklık olduğunu da yazar hemen ilave eder (s. 8).

Ahmet Metin, doymak bilmeyen bir iştah ile Avrupa'da gördüğü yenilikleri kendi hayatında da uygulamak ister. Bunlardan birisi de Avrupa'da gördüğü ve beğendiği spor merakıdır. Arkadaşının daveti üzerine gittiği Avrupa'da zenginlerin macera olsun diye ufak bir bıçakla aslan avına çıkmak gibi eğlenceleri olduğunu öğrenen Ahmet Metin, Karadeniz'de yunus avına çıkar. Bir buçuk ay boyunca on beşe yakın yunus avlar, bu macerasını Fransızca kaleme alarak Avrupa gazetelerine gönderir ve neşrettirir.

Deniz seyahatine başladıktan sonra, Avrupa'nın görgü kurallarına göre hareket eder. Birisinin ziyaretine gidecekse önceden bir kartvizit gönderir. Aynı şekilde kendisini ziyarete gelenler eğer onu bulamamışlarsa kartvizit bırakırlar. Neofari ile tanıştıktan sonra onu gemisinde ziyarete gideceği zaman Paris'in son modasına göre giyinir. Neofari, Ahmet Metin'in gemi ahalisi arasındaki uyum, sakinlik ve kibarlığın yıllardır girip çıktığı Paris ailelerinin bir ikisi dışında hiçbirinde olmadığını söyler (s. 206).

Ahmet Metin, Avrupalı bir seyyah gibi sistemlidir. Gezip göreceği yerlerin coğrafya ve tarihleriyle ilgili bilgilere daha önceden kitaplar vasıtasıyla sahip olmuştur. Onun asıl arzuladığı şey bir filozofun nasıl seyahat ettiği ve seyahatlerinde ne düşünceler geliştirip, neleri hangi gözle gördüğüdür (s. 258).

d. Batı Medeniyetinin Şehirleriyle İlgili Olumlu Düşünceleri

Ahmet Midhat Efendi, Batı medeniyetinin şehirleşmeye de büyük önem verdiğini romanın satır aralarında dile getirir. Avrupa medeniyetinin genel düzeni içine giren bir şehrin planlarının, yön bulmaya yarayan levhalarının son derece özenli bir şekilde yapıldığını söyler. Bundan dolayı buraları dolaşan insanların kılavuza ihtiyaçlarının olmadığını belirtir (s. 370).

Ahmet Midhat Efendi, büyük ve medeni şehirlerin önemli bir parçası olan oteller, parklar ve bahçeler hakkında da bilgiler verir. Örneğin yazar, Avrupa âdetince her otelin erkek ve kadın hizmetçileri olmasına rağmen bir kişinin gittiği otelde kendi hizmetçisini kendisinin istihdam etmesi büyük bir şıklık sayıldığını söyler. Ayrıca otellerde konaklama şartlarından da bahseder. Bütün yolcular yemeklerini tabldot denen usulde hep bir arada yerler. İyi bir otelde bir kişinin konaklama ücretinin ne kadar olduğunu da söyleyen yazar, bu ücrete dâhil olan ve olmayan şeyleri de belirtir (s. 476).

Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa şehirlerinde görüp takdir ettiği bir diğer unsur ise parklar ve bahçelerdir. Çok büyük külfetlerle son derece güzel bahçeler yapıldığını söyleyen yazar, bu bahçelerin iki çeşit olduğunu belirtir: Birincisi halka açık olan, herkesin istediği zaman gidebileceği bahçelerdir. İkincisi otellerin ve bazı özel binaların bahçeleridir. Her iki guruptaki bahçeler de o kadar güzeldir ki, Pariste yıllarca öğrenim görmüş Neofari bile bu bahçelere hayran kalır.

2.1.1.4. Ahmet Midhat Efendi'nin Batı Medeniyeti Hakkında Olumsuz Düşünceleri

Ahmet Midhat Efendi, Batı medeniyetinin maddi yönlerden üstünlüğünü kabul edip, bunlara olumlu bakarken özellikle manevi ve ahlaki yönlerden bu medeniyetin getireceği zararlara karşı okuyucusuna uyarılarda bulunur. Romanda Batı medeniyeti hakkındaki olumsuz düşünceleri de manevi ve ahlaki konular üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun nedenini ise yine romanda kendisi açıklar: Aslında maddi üstünlüğün hiçbir değeri yoktur. Maddi bakımdan bugün yenik olan bir devlet ya da millet yarın tekrar galip gelebilir. Asıl önem verilmesi gereken şey manevi üstünlüktür. Çünkü bir millet manen yenikse onun maddi üstünlüğünün geçerliliği olamaz (s. 710). Ahmet Midhat Efendi bu düşüncelerini örnek olay ve kişilerle destekleyerek Batı medeniyetinin manevi-ahlaki durumunu sorgular.

a. Batı Medeniyeti Dışındaki Toplumların Batılılaşma Süreçleri

Ahmet Midhat Efendi, Batı medeniyetinin görünen ve görünmeyen yanlarını ortaya koyarken en çok İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda ve İsviçre gibi gelişmiş ülkelerin doğusunda kalan ülkelerin Batı medeniyetine geçiş devresinde karşılaştıkları olumsuzluklar üzerinde durur. Batılılaşmada örnek alınan Avrupa ülkelerinin her yönden iyi oldukları düşüncesinin yanlış olduğunu okuyucusuna sık sık hatırlattığı önceki sayfalarda belirtildi. Ahmet Midhat Efendi, Avrupa'nın henüz tam manasıyla gelişmemiş, medenileşmemiş, zenginleşmemiş bölgelerinin düşünürlerinin de kendi hemşerilerini özenti duyulan Avrupa'nın yılan dişlerine ve zehrine karşı uyardıklarını söyler(s. 154).

Ahmet Midhat Efendi'nin burada ifade ettiği zehirle zehirlenmiş birçok aile vardır. Bu zehir, Batılılaşmada yüzeysel davranan Osmanlı toplumunu da zehirleyebilir. Bu düşüncesini somutlaştırmak için *Ahmet Metin ve Şirzad* romanının önemli kahramanlarından Neofari'nin ve onun mensubu olduğu Boroslav ailesinin hikâyesini anlatır. Neofari Moldova'nın Boğdan bölgesinden bir aileye mensuptur ve burada doğmuştur. Yazar, Türk ve Müslüman bir Osmanlı ailesi yerine Batı coğrafyasına daha yakın, Hıristiyan ve zengin bir aile seçmiştir. Yazar bu tercihiyle Batı coğrafyasına yakın, Hıristiyan ve varlıklı bir ailede bile Batı medeniyetine geçiş sürecinde sorunlar yaşandığını, dolayısıyla Osmanlı'da Türk ve Müslüman bir ailede bu tip sorunların yaşanmasının çok daha muhtemel olduğunu göstermek istemiştir. Yazarın genelde Moldova'yı, özelde ise Yaş şehrini; çarşısı, pazarı, insanların alışkanlıkları v.s. bakımlardan Doğu'ya benzetmesi (s. 156) bu düşüncesinin bu olduğu fikrini güçlendirir.

Boroslav ailesinin reisi olan Andri adındaki ihtiyar eski Boğdanlıları; onun oğlu Stefani ise yeni Boğdanlıları temsil etmektedir. İhtiyar Andri ziraattan kazandığı paraların bakiyesini ya toprak altına gömdürür ya da emin olduğu bir papaza saklatır. Buna karşın oğlu Stefani babasının bu alışkanlığını bir vahşet eseri olarak görerek babasına: “*Bakınız Nemçeliler Yaş'ta bir banka açtılar. Paraları oraya yatırmalı. Bir yere para verilecek ise oraya çek çekmeli!*” demektedir (s. 157). Ancak hesaplarını hâlâ çetele ile görmeye alışkın olan ihtiyar, oğlunun para yatırmak, çek çekmek gibi sözlerinden bir şey anlamayarak oğlunun “*sade ve muzaaf usul defteri*” dediği şeyleri dua kitaplarına benzetir, bunları bidat olarak görür ve bunları evinde görmek istemediği için bunlara bir müddet direnir. Ancak Stefani Viyana'da eğitim görmüş ve Nemçe kendisini batılılaştırmıştır. Burada önemli olan nokta eski medeniyet şekline alışmış

Andri'nin yeni medeniyetin temsilcisi Stefani'nin dilini anlayamamasıdır. Stefani'nin anlattığı her şey Andri'ye masal gibi gelir (s. 157).

Yeni medeniyetin temsilcisi Stefani inatçı ve ısrarcıdır. Nemçe'de gördüğü bütün yenilikleri kendi ailesinde de uygulamaya koyulur. Çiftliklerini ve evlerini Avrupa usulüne göre yaptırmaya kalktığı zaman Andri bunu da gereğinden fazla lüks bulur. Andri, oğlunun yaptırmak istediği ahırlara insanı bile layık görmez. Hele hele bazı büyük senyörlerin yaptırdıkları evlerde bile kullanılmayan malzemelerle oğlunun ev yapmak istemesine de hayret eder. Buna karşın artık ihtiyarladığı için oğlunun isteklerine de karşı gelemmez. Hatta Stefani, babasının yıllardır başından çıkarmadığı koyun pöstekisinden kalpağı bile çıkarıp yerine kocaman bir şapka koyar. Kısacası Stefani ailede hemen her konuda ıslahat yapar. Ancak bu ıslahatları Andri aileyi yıkacak şeyler olarak eleştirir (s. 158).

Ahmet Midhat Efendi, “*ıslahat*” kelimesini bilinçli olarak kullanmaktadır. Stefani'nin kendi ailesinde yaptığı ıslahat, Osmanlı yönetici ve aydınlarının Osmanlı toplumuna Batı medeniyetinin yararlı özelliklerini kazandırmak için yaptıkları ıslahatlara benzer.

Eşini kaybettikten sonra yedi sekiz yıl bekâr yaşayan Andri'nin ömrünün geri kalan yıllarında iyi bakılması ve rahat ettirilmesi için Stefani babasını evlendirmek ister. Ölen karısının ruhu için her gece yatmadan önce dualar okuyan bu ihtiyar, önce bu teklifi kabul etmez. Ancak Stefani'nin bulduğu dul kadının gayet genç, güzel ve sıcakkanlı olması ihtiyarın da soğuk kanını ısıtır. Stefani, taze fikirli bu kadının babasını ıslah edemezse de işgal edeceği düşüncesiyle ısrarlarını artırarak babasını evliliğe razı eder. Andri genç dul ile evlendikten iki yıl sonra bir kız çocukları olur. Andri sevincinden çıldıracak gibidir. Ancak çocuk dünyaya eldikten sonra Stefani Batılı kibar ailelerin yaptığı gibi bebeği bir sütanneye verir. Andri ve karısı buna itiraz etmeye başlasa da Stefani, kibar çocuklarının sütanneler tarafından emzirmelerinin uygun olduğunu, aksinin ayıp olduğunu söyler. Andri bu duruma itiraz edip, çocuğun annesi tarafından emzirmesi gerektiğini, çocukla anne ve babanın ilgilenmesi gerektiğini söylese de Stefani, babasına bu tarz çocuk büyütmenin köylülere özgü olduğunu, artık zengin ailelerin çocuklarını sütannelerin emzirdiğini söyler. Andri bunun neden ayıp olduğunu anlamasa da Nemçe adetlerinin ne kadar kötü adetler olduklarını belirtir (s. 159). Kızının yürüdüğünü gören Andri konuştuğunu göremeden ölür.

Boraslav ailesinin Batılılaşma serencamı Andri'nin ölümüyle son bulmaz. Neofari yirmi beş aylık olup bazı kelimeleri telaffuza başladığında Stefani çocuğa Almanca ve Fransızca öğretmesi için öğretmen tutar. Neofari'nin annesi kızıyla tercüman vasıtasıyla konuşacağı endişesiyle ağlayıp itiraz etse de Stefani, Neofari'nin konuşup görüşeceği insanların, hatta evleneceği adamın zengin ve kibar kimseler olacağını söyleyerek kadını susturur. Stefani, Fransızca'nın medeniyet dili olduğu kanaatindedir (s. 161). Ahmet Midhat Efendi, burada batılı tarzda çocuk yetiştirmenin Neofari gibi kendi ailesine ve çevresine yabancılaşmış, ahlaken yozlaşmış birini ortaya çıkarmasının ilk adımlarını anlatırken Neofari'nin annesinin feryatlarını haklı görmektedir.

Alafranga büyütülen Neofari'nin ahlaki olarak ne haller ve tavırlar sergilediği de yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlar. Köylülerine, hatta kendi annesine bile Neofari arsız, yüz­süz, edepsiz ve haşarıdır. Bu çocuk büyüklerin her sözüne katılır, herkesin kendisiyle meşgul olmasını ister, yapma denilen şeyleri yapar, yap denilen şeyleri kendi istemezse yapmaz. Neofari Moldovanlara hiç benzemez; Nemçe çocuğu olmuş çıkmıştır. Bununla beraber Stefani, onun karısı ve çocuğun muallimesine sorulursa çocuk çok akıllı, çok uyanık, günlerin ve ayların isimlerini bilir, Fransızca ve Almanca hikâyeler söyler, Avrupa hükümdarlarının isimlerini sayar, Viyana'dan gelme bonbon ve çikolatalardan başka bir şey yemez. Dört beş yaşlarına geldiğindeyse olur olmaz süsleri beğenmez. Neofari beş yaşına geldiğinde Paris'te kibar kızlarının okuduğu bir okula verilir. Neofari bu okulda geçirdiği zaman süresince tamamen Fransızlaşır. Tatilde baba evine geldiğinde ne bu evi ne de diğer evleri beğenir. Bu evleri ve bu evlerde yaşayan insanları vahşete yakın bulur ve bir buçuk aylık tatili güçlkle geçirir. Okul zamanı gelip Paris'e dönmesi gerektiğinde yabancı bir memlekette kurtulup kendi vatanına dönüyormuşçasına sevinir. Okuldaki arkadaşlarına kendi memleketini kötüler. Neofari'nin aldığı yanlış terbiyenin onu hangi derecelerde kendi özüne yabancılaştırdığı yazar tarafından gösterilmek istenir. Fransa'daki eğitimi süresince tamamen Fransızlaşan Neofari, memleketini beğenmediği gibi bir müddet sonra Viyana'da eğitim görmüş ağabeyini, Alman yengesini bile beğenmemeye başlar. Onun için medeniyet artık varsa da yoksa da Fransızlar demektir. O, ailesi ve milleti için bir kayıp olsa da Fransız medeniyeti için kazanılmış bir harika hükmünü almıştır. Ahmet Midhat Efendi, Neofari'nin çocukluğundan başlayarak Batılı bir eğitim almasına karşın bu eğitimin her ne kadar onu

bilgili yapsa iyi bir insan ve iyi bir Moldovan yapamadığını göstermeye çalışmaktadır. Onu küçüklüğünden beri bu tarzda yetiştiren ağabeyini bile beğenmez (s. 151 v.d.).

Okulu bitirip Yaş'a döndüğünde on altı yaşında olan Neofari'ye, Akilo adında Boğdanlı bir zengin tüccar iltifat göstermeye başlar. Akilo gençliğini Paris'in eğlence hayatında geçirmiş yaşça Neofari'den bir hayli büyük bir adamdır. Boğdan'da Akilo gibi Paris'i görmüş, alafanga başka kimse olmadığından Neofari de zamanla ona ilgi gösterir. Akilo, Neofari'ye koca değil adeta hizmetkâr olacağını ve ikisi evlenecek olurlarsa Yaş'ta zamanlarını çürütmeyerek canları ne zaman isterse Avrupa'da, Amerika'da dolaşabileceklerini, kış mevsimlerini büyük şehirlerin gece eğlencelerinde, yaz mevsimlerini de deniz hamamlarında geçirebileceklerini, canları ne isterse yapabileceklerini söyleyer. Neofari hem adamın sözlerinden hem de böyle yaşlıca biriyle evlenmenin de şık olacağı düşüncesinden Akilo ile evlenmeyi kabul eder. Evliliklerinin ilk zamanları Akilo'nun vaat ettiği gibi geçer. Ancak birkaç yıl sonra Akilo Neofari'yi tatmin edememeye başlayınca Neofari kendisine yeni âşıklar edinmeye başlar. Bu durum Akilo'yu çok üzer ve kendi kendisine şöyle der: "*İşte ála parizyen tehhülün netayic-i seriası bizi de buldu!*" (s. 176). Neofari'nin bir sevgiliden diğerine gönül eğlendirirken sevgililerin seviyeleri de birinden diğerine geçtikçe alçalır. Akilo ile Neofari'nin evliliklerinden bir de kızları dünyaya gelmiştir. Neofari'nin sefahatini gören ve onun kadar alafangalaşmamış olan Akilo kızını bu aile faciasının uzağında tutmak için çaba gösterir. Bu nedenle Akilo ile Neofari karı koca görüntülerini devam ettirirler. Bu da yazara göre Avrupa medeniyetinin acayip ve garip hilelerindedir (s. 194-195).

Neofari'nin bundan sonraki hayatı Ahmet Metin ile tanışıp onunla deniz yolculuğu yaptıktan sonra, onun ahlak ve faziletinden etkilenip tekrar evine ve kocasına dönmesine kadar devam eder. Burada önemli olan yapısı itibariyle doğulu bir toplum olan Boğdanlı bir ailenin batılılaşmak hevesiyle yaşadığı düşüş ve dağılıştır. Ahmet Midhat Efendi, Neofari ve onun ailesi üzerinden Batı'nın görünen ve görünmeyen yanlarını gözler önüne sererken, bu medeniyeti dıştan ve daha çok zevk ve eğlence dünyasıyla tanıyan doğulu milletlerin onun içine girdiklerinde yaşadıkları ya da yaşayabilecekleri olumsuzlukları gösterir. Bu olumsuzluklar batılı bir kişi ya da aile için umumi olmayıp, onlar bu yaşamın ahlaki yanını da hayatlarına yansıtarak bir ölçüde denge kurmuşlardır. Ahmet Midhat Efendi'nin önemle üzerinde durduğu şey Batı medeniyetine mensup olmayanların bu medeniyetin ışıltılı tuzaklarına düşme ihtimallerinin yüksek olduğudur. İnsan ya köklerine çok bağlıysa ya da bu yaşamdan bir

sille yemişse bu parıltılı hayatın yalan cazibesinden kurtulabilir. Ahmet Midhat Efendi'nin göstermeye çalıştığı şey Batı medeniyetinin iki yüzü olduğu gerçeğidir. Batı, onu gören bir yabancı için çok güzel ve büyüleyicidir. Ancak bu güzellik çoğu kez bir yılan tuzağıdır. Hemen şunu da ifade etmek gerekir ki, Ahmet Midhat Efendi, her Batılı kadının Neofari gibi, her Batılı erkeğin de Nikolso gibi olmadığını bilir. Bu bağlamda, “Zira o rüya medeniyetinin maneviyatınca pek büyük fenalıklar var ise de bunlar amîm değildirler. Ne kadar da fezail-i sahiha erbabı vardır ki insan hayran kalır.” der (s. 163).

Boraslav ailesiyle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise bu ailedeki üç neslin birbirinden farklarıdır: İhtiyar Andri Batı medeniyetinin getirdiği yeniliklere tamamen karşı, aşırı gelenekçi ve doğuludur. Stefani, Batı medeniyetinin maddi yeniliklerini savunan, bunları kendi aile yaşantısında da görmek isteyen biridir. Yazar Stefani'nin Batı medeniyetinin olumsuzluklarından etkilenip yozlaşmış bir tip olarak anlatmaz. Neofari ise Paris'te eğitim görmüş, ilim bakımından bilgili, ala parizyen bir kızdır. Kendi ailesine ve memleketine yabancılaşır ve ahlaki bakımdan yozlaşır. Romanın bu üç neslin Batı medeniyeti karşısındaki durumuyla Osmanlı toplumunun batılılaşma serencamı arasında bir benzerlik kurduğu açıktır.

b. Batılıların Doğu Medeniyetini Yanlış ve Eksik Tanımları

Ahmet Midhat Efendi, Avrupalıların doğuyu uzak doğudan ön Asya'ya kadar bir bütün olarak gördükleri kanaatindedir. Çeşitli etnik ve dini farklılıkları göz ardı eden bu bakış açısı, aslında birbirlerinden çok farklı sosyal, toplumsal, ekonomik ve kültürel yapıya sahip milletlerin yanlış tanınmasında başat unsur olmuştur. *Ahmet Metin ve Şirzad* romanında en çok vurgulanan meselelerin başında Batılıların en bilgililerinin bile Doğu'yu yanlış tanımları meselesi gelir. Fransa'nın iyi okullarında iyi eğitim görmüş Neofari, bir Batılı olarak yanlış tanıdığı Doğu'nun Ahmet Metin'in ağzından üstünlüklerini dinledikçe hayrete düşer. “Neofari'nin bu taaccübü o zamanki ahval-i şarkiyeyi bilmediğinden neşet eylediği derkârdır. Hoş Avrupalıların Neofariden daha ziyade vakıf-ı ahval geçinen ricali bile ... ahval-i şarkiyenin büsbütün kara cahili sayılırlar ya?” (s. 522) diyerek Batılıların Doğu medeniyeti hakkında bilgisiz oldukları kanaatini dile getirir.

Yazar, Batılı ilim adamlarının bile Doğu milletleri ve İslam dini hakkında bilgisiz olduklarını belirtir. Ahmet Midhat Efendi'ye göre bu bilgisizlikleri onların her

konuşmalarında kendilerini hataya düşürür. Bilgileri o kadar yüzeysel ve ciddiyetten uzaktır ki, bunları duyunca insanın hayretten gülmemesi ya da ağlamaması mümkün değildir (s. 646).

Orhan Okay, yazarın burada ifade ettiği gerçeği 1889'da katıldığı Şarkiyatçılar Kongresi'nde bizzat fark ettiğini belirtir ve doğulu ilim adamlarının bu toplantılara daha fazla davet edilmesiyle Doğu hakkındaki bu yanlış ve eksik bilgilerin telafi edileceğini beyan ettiğini ifade eder.¹⁰⁶

Romanda Doğu hakkındaki bu yanlış bilgiler yazar tarafından etraflıca ele alınır. İslam şeriatının Hıristiyan şeriatına üstünlüğü, İslam'ın kadına Hıristiyanlıktan daha çok değer ve özgürlük vermesi, İslam aile hukukunun üstünlüğü, İslam'ın diğer dinlere Hıristiyanlıktan daha hoşgörülü olması, Türklerin vahşi değil son derece cesur, mert ve kadirşinas olmaları, kendileriyle aynı evde yaşayan hizmetçilerine evlat muamelesi yapmaları en çok dikkati çeken meselelerdir.

Örneğin Müslümanlardaki birden çok evlilik, karı ve koca hukukları ile İslam adetleri Avrupa'daki mukabilleriyle karşılaştırıldığında Avrupa'daki tek eşlilik aslında gayri meşru yolla oluşan ilişkilere yol açtığından çok eşlilik demektir. İslam'ın erkeğin yaradılıştan gelen özelliklerini gözeterek birden çok eşe izin vermesi ise meşru birlikteliklere olanak sağlaması yanında genel olarak böyle bir yasak olmadığı halde Müslümanların çoğu tek eşliliği tercih etmektedir. Ayrıca Hıristiyanlığın kadına boşanma hakkı tanımamasına karşın İslam'ın kadına boşanma hakkı vermesi ve boşandıktan sonra da istediği erkekle evlenebilme hürriyetini koruması İslam'ın batılılarca bilinmeyen yanlarıdır. İlaveten Hıristiyanların kendi dinlerinden olmayanlarla evlenme özgürlüklerinin bulunmamasına karşın İslam'ın buna müsaade etmesi de Batılılarca bilinmeyen bilinmemektedir. Şirzad, Roza'ya evlenmeleri için din değiştirmesi gibi bir şeyi şart koşmaz. Ayrıca Roza Şirzad'dan ve yıllarca Müslüman Türkler arasında yaşamış ağabeyi Cafer'den İslam'ın üstünlüklerini dinledikten sonra İslam dininde Hıristiyanlık'ın bütün faziletleri yanında onun eksiklerini de tamamlayan yanlar bularak bu dine girmeye karar verir. Sonrasında annesine din değiştirmesine gerek olmadan ve isterse ibadetlerini özgürce yapabilmesi için bir ibadethane açmayı ve emrine bir de papaz tayin etmeyi teklif ederek onu da Anadolu'ya davet eder. Gereğesi ise çarpıcıdır: Bir Hıristiyan Müslümanlar arasında özgür ve rahat yaşayabilir; ancak bir Müslüman Hıristiyanlar arasında özgürce yaşayamaz. Böylece yazar, Roza'yı İslam'a

¹⁰⁶ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, s. 22

ve Türklere ısındıran şey Şirzad gibi lisanı, dini, kavmi kendisine yabancı olan ve kendisinden hiç de medenilik beklenmeyen, aksine eline fırsat geçtiğinde her türlü kötülüğü yapabileceğini düşündüğü bir adamdan medeniyet ve hikmetin en yüksek mertebelerini dinlemesi olmuştur.

Müslümanlar hizmetçilerine kendi evlatları gibi davranmaktadırlar. Ancak Batılılar bu durumu da anlamakta güçlük çekmektedirler (s. 281). Ahmet Metin, Vasiliki'ye bir hizmetli gibi değil de kendi kızı gibi davranır. Neofari bu yakınlığı kavramakta güçlük çeker. Ahmet Metin'in izahlarına rağmen Vasiliki ile Ahmet Metin arasında bir aşk olduğuna inanır. Romanın sonunda Ahmet Metin Vasiliki'yi geminin hesap memuru Süreyya ile nişanlar. Müslümanların hizmetçilerine böyle evlatları gibi davranmaları Ahmet Metin ve on dokuzuncu yüzyıl ile sınırlı değildir. Çok küçük yaşta esir alınarak Anadolu'ya getirilip İskender Şir Bey'e satılan Cafer el-Tercüman da Türklerin ve Müslümanların kölelerine evlat gibi davrandıklarını anlatır.

Ahmet Midhat Efendi, Batılıların gözünde vahşi bir hayvandan farksız olan Müslümanların ve Türklerin aslında böyle olmadıklarını, hatta birçok yönden bu hükmü verenlerden daha medeni olduklarını en azından kendi okuyucusuna anlatmaya çalışır. Bunun için karşıt kahramanlar yaratma gereği duyar. Ahmet Metin Neofari'nin; Şirzad ise Roza'nın Türk ve İslam tasavvurlarını değiştirirler. Madam Dellaroka ise kafasındaki tasavvuru yaşatmakta direnen, gerçeği görmekten kaçan Batılıları temsil eder.

c. Sanayi Medeniyetinin Ortaya Çıkardığı Olumsuzluklar

Ahmet Metin ve Şirzad, on dokuzuncu asrın sonunda yazılmıştır. Yazar bu romanı yazmadan önce 1889'da Şarkiyatçılar kongresi vesilesiyle Avrupa'yı dolaşmış, Avrupa'daki yenilikleri bizzat görme fırsatı bulmuştur. Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'yı gezdiği yıllar, Sanayi Devrimi'nin yaklaşık bir asır sonrasıdır. Geçen bir asır boyunca makine insan hayatında kendine sürekli daha fazla yer açarak varlığını sürdürmüştür. Sanayi hiç şüphe yok ki Batı medeniyetini birçok yönden ilerletmiş ve hayatın her alanında insanlara büyük kolaylık sunar. Ancak faydalarının yanında birtakım zararlarıyla da insan hayatını etkilemeye başlar. Bunlar genellikle psikolojik rahatsızlıklar ve ruhsal bunalımlardır. Ahmet Midhat Efendi de sanayi medeniyetinin bu yanını fark eder ve irdeler. Hatta bu konuda çok ciddi görüşler beyan etmekten de geri durmaz. İnsan hayatını olumsuz etkileyen usanç, can sıkıntısı, esnemek gibi hallerin

medeniyet âleminin, o sıkıntı dünyasının neticeleri olduğunu ifade eder. Medeniyetin ilerlemesi ve gelişip yükselmesi insana tahammül yerine bir yorgunluk ve bıkkınlık vermiştir. Mesela boyunbağsız dışarı çıkmak medeniliğe aykırı olarak görüldüğünden muhakkak takmak zorunda kalınır. Bıkkınlık ve sıkıntı da böyle adeta kanun derecesinde kabul edilmiş medenilik alametlerinden doğar (s. 128). Yazar rüzgârın, yaprakların, suların, kuşların ve böceklerin sesleriyle büyük şehirleri kaplayan tranvay, at, eşek, vapur, hamal sesleri arasında ne kadar büyük farkların bulunduğunu ifade ederek sanayi hayatının insanı boğan ve sıkınan gürültüleri yerine dinlendirici doğal hayat seslerini tercih eder. Şehir içinde bir dakika bile sakinlik bulamayan, sinir sistemi o yalnızlık âleminde sakinlik aramaya yöneltmek insanı bir gevşeklik bir tembellik ve bunların muktezâsı olan rahat istilaya başlar ki "*Ah şöyle başımı bir yere koysam da bir tatlı uyku çeksem...*" istekleri bile ortaya çıkar." (s. 129). Ahmet Metin'in ağzıyla söylenen bu sözler yazarın Avrupa'nın büyük şehirlerinde gözlemlediği sanayi hayatının başlıca olumsuzlukları olsa gerektir. Zira Avrupa'yı gezip gören ve İngiltere, İsviçre, Fransa gibi sanayileşmiş ülkeleri Batı medeniyetinin asıl yaşandığı yerler olarak tarif eden Ahmet Midhat Efendi, romanın ilerleyen sayfalarında Avrupa kıtasında Batı medeniyetinin henüz tam manasıyla girmediği yerlerden bahsederken bazı yönlerden onların daha mutlu olduklarını da ekleyerek; "*Maahaza Avrupa medeniyet-i hazırasından henüz tamamıyla hâiznisab olamamış bulunan halkları bedbaht diye hükmedebilir misiniz?... O medeniyetten henüz tamamıyla hâiz-i nisab olmamış bulunan halkta henüz bu fenalıklar dahi baş göstermemiş oldukları için asıl müterakki ve mütemeddin Avrupalıların bile magbutu oluyorlar.*" der (s. 154).

Ahmet Midhat Efendi, ilerleyen medeniyetin zengin insan sayısını artırmasına rağmen sanatta, ticarete, ilimde ve hikmette insanları meşgul edecek yeni alanlar açtığını, bu yüzden de on dokuzuncu yüzyıl insanının eğlence konusunda eski zaman insanlarından bir hayli geride kaldığını söyler (s. 513). Yine bu bağlamda on dokuzuncu yüzyılın mütemeddin gençlerinin işretle kanlarını sulandırdıklarını, tütünle sinirlerini gevşettiklerini, şehvetleriyle bütün kuvvetlerini tükettiklerini, kumar ve daha birçok nefsi hastalıklarla kendilerini yıktıklarını, bitirdiklerini söyler (s. 582). Ahmet Midhat Efendi bu görüşlerini istatistik bilgilerle de somutlar. Örneğin Doğu'da bekâretini evliliğe kadar koruma kızlar ve erkekler için geneldir. Ancak Batı medeniyetinde on beş ya da on altı yaşlarına gelen erkeklerin hemen hepsi, kızların ise büyük çoğunluğu bu masumiyetten yoksundur.

Ahmet Midhat Efendi, Avrupa'da akrabalık ilişkilerinin azalarak bitme derecesine yaklaşmasını (s. 218), zenginliğin yüz kişiden sadece beş kişiye ait bir ayrıcalık olmasını, halkın yüzde doksan beşlik kısmının yoksulluk içinde yaşamasını (s. 154), insanların kimyasal maddeler içermeyen süt bile içememelerini, insanların açlık nedeniyle intihar etmelerini vs. Batı medeniyetinin diğer olumsuzlukları olarak ifade eder (s. 155).

d. Batı'da Kadın ve Ailenin Durumu Hakkındaki Olumsuz Düşünceleri

Ahmet Midhat Efendi, romanda Batı medeniyetinde kadının ve ailenin durumu hakkında da bilgi vererek bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunur. Bu değerlendirmeleri yaparken Doğu medeniyetinde kadın ve ailenin konumunu da belirtir.

Ahmet Midhat Efendi, Batı medeniyetinde akrabalık bağlarının yok olmak derecesine geldiğini belirtir. Bu bağlamda aile kurumu da yozlaşmıştır. Özellikle alaparizyen yaşayan ailelerde eşler arasındaki ilişkinin son derece yozlaşmış olduğunu söyler (s. 182). Örneğin ikisi bir ev içinde yaşayıp, herkes tarafından karı ve koca olarak bilindikleri halde gerçekte birbirinden ayrı ve habersiz yaşayan eşlerin çok olduğunu belirtir. Bu tip eşlerin birbirlerini ancak sofrada görebildiklerini belirten Ahmet Midhat Efendi, hizmetçilerinin bile eşlerin birbirlerinden ayrı yaşadıklarını anlayamadıklarını ifade eder (s. 194-195). Bu bir maskedir ve Ahmet Midhat Efendi, bu maskeden hoşlanmaz.

Ahmet Midhat Efendi, eşlerin aynı evde ayrı yaşayıp boşanmama durumlarını ise Avrupa hukukunun eşlere ihanet durumu dışında boşanma hakkı vermemesine bağlar. Yazara göre medeniyet bakımından Avrupa ülkelerinin en ilerilerinden birisi olan Fransa kanunları bile boşanmaya sadece ihanet durumunda izin vermektedir. Üstelik bu durumun ispat edilmesi için eşlerden birinin diğerini ihanet esnasında yakalamış olması mecburiyeti vardır. Ahmet Midhat Efendi, birbirinden ayrılmak isteyen eşlerin tek çarelerinin ihanet olmadığı halde aralarında anlaşarak ihanet varmış gibi göstererek boşanabildiklerini belirtir. Fransızların bu kitabına uydurulmuş durumu Ruslardan almış olabileceklerini söyleyen Ahmet Midhat Efendi, Rusya'da siyasi bir boşanma kanunu olmadığını ve Ortodoks Kilisesi'nin bu konudaki hükmünün esas alındığını belirtir. Bu hükme göre eşlerden birisinin diğerini ihanet anında yakalamış ve buna birkaç şahit göstermiş olması gerekmektedir (s. 183). Ahmet Midhat Efendi, bütün bunları Neofari ile Akilo arasındaki ilişkiden hareketle anlatır.

Batı'da aile kurumunun bu şekilde yozlaşmasının sebebi ise erkekler ile kadınlar arasındaki ilişkilerin yozlaşmasıdır. Ahmet Midhat Efendi, eskiden Avrupa'da evlenmelerin gerçek aşklar üzerine gerçekleştiğini belirtir. Sevdiği kadını evliliğe razı etmek için ağlayan, yalvaran, tehdit ve zorlama yapan, bunlardan bir sonuç alamazsa sevdiği kadını kaçırmaya kadar cüret eden kişilerin durumlarının dramalara, trajedilere ve komedilere bile yansıdığını belirtir. Ancak on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında böyle büyük sevdalara dayanan evliliklerin hüküm sürmediği de bir gerçektir. (s. 565).

Ahmet Midhat Efendi, Avrupa medeniyetinde kadının zannedildiği kadar üstün bir yeri olmadığını da dile getirir. Sözüne inandırıcılık katmak için de Doğulu bir kadının kaleme aldığını söylediği aşağıdaki ifadelere yer verir:

“Osmanlı nisvan-ı maârifmendânından birisinin ağzından işitilmiş olduğu gibi kalemiyle dahi yazılmıştır ki “Avrupa medeniyetinin” mertebe-i kemaline vusûl ile müftehir olan yerlerde cümle fazail-i maneviyeden olmak üzere nisvan hakkında edilen hürmetler, riayetler, tazimler, tekrimler nazar-ı gıptamıza arz olunmakta iseler de bunlarinkine ve hakikatine vasıl olmuş bulunan bir Osmanlı hanımı tazim ve tekrimin o türlüünü şan-ı mukaddes-i nisvanisine hiç de lâyük bulmaz. Onların şeriat ve kanunları nazarında nisvan için tayin olunmuş bulunan hukuk-ı sahiha ve ciddiye bizim şeriat ve kanunumuzdaki hukuktan nakıstır.” (s. 155).

Diyen yazar, Avrupa'da kadınların erkeklerden gördükleri sahiplenmenin derecesinin de kadının asaletine, servetlerine, güzelliğine ya da gençliğine göre değişen yüzeysel bir nezaketten ibaret olduğunu vurgular. Bu yüzeysel nezaketlere kapılan kadınların daha sonra zarara uğramaları ve mahcup olmaları da yazara göre doğaldır. Ahmet Midhat Efendi, eşler arasında da olması gereken ilişkinin dışına çıkıldığını, kadınların kocalarını sevmez olduğunu, erkeklerin kadınlarını korumadığını belirtir. Severe, âşık olarak evlendikleri kadınlardan sadece balayı boyunca tat alan erkeklerin daha sonra başka kadınlara ilgi duyduklarını da söyler. Çiftlerin zamanlarını birbirlerinden kopuk sergi, balo ve kulüplerde geçirirdiklerini söyleyen yazar, tabiatın her hayvanın erkeğini dişisine üstün kıldığını, buna rağmen erkeklerin bu ayrıcalığı kadınları ezmek için kullandıklarını ifade eder. Ahmet Midhat Efendi, yaptığı benzetme ile bir hayvanın kendi dişisini ezmediği halde Batı'daki erkeğin bunu yaptığını göstermek istemiştir. Bu benzetme Batı erkeğine bir tenkit içermektedir. Yazara göre erkekler kadınlara hürmet ettiklerini zannederlerse de bu sahte hürmetleri akıllı kadınlar tarafından anlaşılır ve kadın bu sahte hürmetten memnun olmaz. Ahmet Midhat Efendi,

akıllı kadınların aşkı, sevgisi, muhabbeti ve hürmeti sahte olan erkeklere tam bir güvenle kalp bağlanmayacağını bildiklerini de ifade eder (s. 155).

Yazara göre bir kadın Avrupa medeniyetinin maneviyatını bu şekilde görebileceği gibi bir erkek de yine buna benzer bir şekilde görebilir. “*Her biri bir tavus zîbâ gibi giyinmiş, her biri bir andelib-i ferahfeza gibi soylar olan nisvanın gönülleri Avrupaca dahi bir muamma hükmünü almış bulunduğu dikkat eyles.*” diyen yazar (s. 155), o kadınlarda insanları hayrette bırakacak büyük faziletlerin ve büyük letafetlerin bulunduğunu da belirtir. Yazara göre erkekler, içgüdüsel olarak eşlerinin bütün faziletlerinin sadece kendilerine ait olmasını isterler. Ancak bu durum Avrupa medeniyetinde kıskançlık olarak kabul edilir ve ayıplanır. Ahmet Midhat Efendi bundan dolayı gerçek sevdanın bile ayıp olarak görüldüğünü ifade eder. Bunlardan dolayı da Batı medeniyetinde gerçek sevdanın kalmadığını belirtir (s. 708). Yazar, ne kadar ayıplanırsa ayıplansın Avrupalı erkeklerin kendilerini yine de bu insani duygudan kurtaramadıklarını, Avrupa medeniyetinde çokça karşılaşılan düello ve intiharların kendilerini bu duygudan kurtaramamalarının göstergesi olduğunu vurgular (s. 155).

Romanda Batı medeniyetinin yozlaşmış ailesini Neofari’nin ailesi temsil eder. Neofari, “*şık*” olarak görüldüğü için Akilo adlı kendinden hayli büyük, kendi bebekliğini bilen bir Boğdanlı ile evlenir. Evliliklerinin ilk yılları Avrupa’nın çeşitli şehirlerini gezmekle geçer ancak bir müddet sonra Akilo Neofari’nin ihtiyaçlarını karşılayamaz olur. Neofari de kendini eğlenceye verip genç sevgililer edinmeye başlar. Bir kız çocukları dünyaya gelmesine rağmen Neofari ile Akilo arasındaki ilişki düzelmez, aksine daha da yozlaşır. Akilo çareyi kendi köşesine çekilmekte bulur. Kızlarını ise Paris’te yatılı bir okula verirler. Neofari kocasından ve kızından uzaklaşarak kendini sefahat hayatına iyice kaptırır. Akilo ile Neofari arasındaki ilişki Avrupa medeniyetinde yozlaşan aile kurumunun tipik bir örneği olduğu gibi, yanlış batılılaşmanın da işaretidir.

Ahmet Metin, Neofari’ye eğer Avrupa’da yaşayan bir Hıristiyan değil de Doğu’da yaşayan bir Müslüman olsaydı ailesinin nasıl olacağını anlatarak aile kurumunun Doğu medeniyetinde daha sağlam olduğunu gösterir. Ahmet Metin Neofari’ye özet olarak şunları söyler: Öncelikle Neofari insanlar için yüzde beş civarında olan bir zenginliğe sahiptir ki, mutluluk onlar için daha çok mümkündür. Ayrıca Neofari genç ve güzel bir kadındır. Fakat Neofari bu gençlik ve güzellikten de istifade edememektedir. Çünkü kocası Moldova’da, kızı Fransa’da, kendisi ise

Akdeniz'in dalgaları arasındadır. Deniz seyahatine çıkarken kocası olarak tanıttığı adamsa aşağılık bir adamdır. Şu halde aile şeklinde oluşmuş bir birliktelik ve dikkate değer bir mutluluk görülemez. Hâlbuki Doğulu ve Müslüman bir aile şeklinde olsaydı kocası ve çocukları ile birlikte bir konakta birlikte olacaktır. Kocası onun üstüne herhangi bir kadınla evlenmeyi düşünmeyecektir çünkü Neofari Akilo'dan çok genç ve birçok kadından da güzeldir. Yaşayacakları mutlu günlerin neticesi olarak kız ve erkek birçok çocukları olacaktır. İlerleyen yıllarda erkek çocukların eğitimlerindeki ve mesleklerindeki başarılarıyla rahat köşelerinde gönül hoşluğu bulacaklardır. Ayrıca kızların evlendikleri damatların aileye katılmasıyla mutlulukları daha da artacaktır. Anne ve baba olarak kendi gençliklerini çocuklarda görerek o hatıraları yaşayacak ve bunlardan da lezzet duyacaklardır. Yaşlılığın iyilikleri ve erdemleri ise son süsleri olacaktır. Ömürlerinin son zamanındaysa aile fertleri onları mukaddes birer vücut olarak koruyacaklardır. Bu dünyadan göç ettiklerinde ise uzun müddet anılacaklardır. Şu âlemde bir insan için bundan daha başka mutluluk ise hayal edilemez (s. 699-700). Ahmet Metin'in ağzıyla ifade edilen bu hayal, Ahmet Midhat Efendi'nin kendi dünyasındaki hayalleri, onlarınkinden daha yüce bulduğunun bir ifadesidir.

Ahmet Metin'in Neofari'ye söylediklerinden hareketle, yazarın kadına, aileye ve mutluluğa bakışta iki medeniyeti taban tabana zıt olarak göstermeye çalıştığı söylenebilir. Ahmet Metin'in sözleri Neofari'yi derinden etkiler ve kızını da alarak kocasının yanına döner. Ömrünün geri kalanını da Ahmet Metin'in tarif ettiği şekilde geçirir. Ahmet Midhat Efendi ideolojik olarak kendi medeniyetinin kadın, aile, aşk ve mutluluk algısının doğru olduğunu böylece aktarmış olur. Yazarın düşüncelerinden hareketle Batı'da aile kurumunun yozlaşmasının toplumsal yozlaşmayı tetiklediği yorumu da yapılabilir. Çünkü aile toplumun temelidir. Bu örnekte de Ahmet Midhat Efendi'nin Batı medeniyeti karşısındaki tutumu açıkça görülmüş olur. Yani kimi yerde onu en ince ayrıntılarına kadar gözlemler ve ilgilenir; kimi yerde de onun karşısında durur.

2.1.1.5. Ahmet Midhat Efendi'nin Batı'nın Medeniyet Merkezi Olduğu Asırda Osmanlı'nın Durumu Hakkındaki Görüşleri

Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Metin ve Şirzad romanında on dokuzuncu yüzyıl Osmanlısı hakkındaki kanaatlerine de yer verir. Osmanlı aydınlarının ve devlet büyüklerinin Batı'ya bakış açılarını değerlendirir. Osmanlı'nın Batı medeniyetinden geri kalma nedenleri ve Batı medeniyetinin ulaştığı seviyeye gelmesi için ne yapması

gerektiği hakkında dūřuncelerini belirtirken, Batılılaşmada izlenmesi gerektiğine inandığı yolu da gösterir.

a. Osmanlı Aydın ve Devlet Būyūkleri Batı'yı Nasıl Tanımalı

Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve şirzad* romanında kendisiyle özdeşleştirdiği Ahmet Metin karakteri aracılığı ile okuyucuya birçok mesaj verir. Ahmet Midhat Efendi tarafından idealize edilen Ahmet Metin'in okuyucuya ilettiği mesajlar arasında Batı'yı tanıma biçimi ile Batılılaşmanın metodu da yer alır. Yazar, Ahmet Metin'in Batı'yı tanıma metodu üzerinden Osmanlı aydın ve devlet adamlarının izleyeceği yolu göstermiş olur.

Midhat Efendi daha romanın bařında Ahmet Metin'in Batı medeniyetini nasıl tanıdıđını anlatır. Babası öldükten sonra Ahmet Metin'in dūnyada ūvey annesinden bařka kimsesi kalmaz. Bu kimsesizlikten kurtulmak için ūnce evlenmeyi dūřunūr. Ancak bu sırada Paris'te ūđrenci olan bir arkadařı onu yanına davet eder. Ahmet Metin, evlenirse karısını bırakıp yalnız gezmenin namertlik olacađını, būyle bir namertlik yapmaktansa evlenmeden ūnce Avrupa'yı gezip bundan da hevesini almasının dođru olacađını dūřunūr ve evlenmekten vazgeçer. Avrupa'ya dođru yola çıkar ve Paris'e ulařır. Burada arkadařı aracılıđı ile seçkin bir āleme girer. Paris'in soylu ailelerine mensup olanlardan bazıları Ahmet Metin'i anne ve babalarıyla tanıştırlar. Sonuçta Ahmet Metin Fransa'da asil ve tanınmıř aile ortamlarına girer. Bu yabancıların binde birine bile zor nasip olacak bir ayrıcalıktır. Tanıřtıđı aile sayısı arta arta en būyūk kibar ortamlarında bile bulunur (s. 25).

Burada Ahmet Midhat Efendi kahramanını Paris'in yūksek zūmresinden ailelerin eđlence ortamlarına kadar sokması ve onlarla ahbaplık yaptırması, bu sayede Ahmet Metin'in Paris'in eđlence dūnyasını tūm ayrıntılarıyla gūrmesi onun bu medeniyeti daha iyi tanınmasını sađlar. Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Metin'i tesadūfi olarak deđil bilinçli olarak bu ālemlere sokar. ūnkū bu medeniyetin arka yūzū ancak būyle ūđrenilebilir. Hatta Batı medeniyetini būyle herkesin giremediđi ortamlara girerek tanıyanlar bile yanlıř kanaat edinebilirler. Ahmet Metin de yaklaşık iki sene i içe yařadıđı Avrupalılar hakkında yanlıř kanaatte bulunur. Frenklerin bol bol para sarf edip israfta bulunmalarını řan saydıklarını dūřunen Ahmet Metin'e ilk itiraz yazardan gelir ve Ahmet Metin'in pek nadir olan hatalarından birisinin de Frenkler hakkında verdiđi bu hūkūm olduđunu belirtir. Frenkler para batıran ve bařka bir řey yapmayan insanlar deđildir. Onlar her

şeyle uğraşırlar. Fakat onların her şeyle uğraşmaları şeyin sınırlarını aşar. Bu yüzden bu uğraşların masrafları para batırmak derecesinde olmak zorundadır (s. 26).

Ahmet Metin'in on dokuzuncu yüzyıl Osmanlısında yaşayan okumuş ve yüksek zümreden bir kibarzade olarak gittiği Paris'te bütün ilmine ve zekâsına rağmen Batı medeniyeti hakkında yanlış kanaatte bulunması Ahmet Midhat Efendi'nin bilinçli bir tercihidir. Denebilir ki, bu örnekle okuyucusuna Batı medeniyetini tanımanın zorluğunu anlatmak istemiştir.

Ahmet Midhat Efendi, Batı medeniyetini toptan sevmeye ya da toptan sevmeme gibi bir yaklaşımı benimsememektedir. Ona göre bu medeniyetin iyi yanları ile kötü yanları, örnek alınacak özellikleri ile reddedilecek özellikleri hep iç içedir. Bu bağlamda Batı medeniyetini tanıtırken toptancı değerlendirmelerden uzak durur. Paris'in iyisi de vardır kötüsü de. Kötüsü ne kadar kötü ise iyisi de o kadar iyidir. Paris'te şanlarına sürülebilecek bir lekeyi kanla yıkayıp bununla bile tatmin olmayarak ömür boyu bu ayıbın utancıyla yaşamaktansa intiharı seçecek aileler vardır (s. 185).

Ahmet Midhat Efendi, Batı medeniyeti hakkındaki bu düşünceleriyle okuyucusunun Batı medeniyetini birçok yönden daha iyi tanmasına yardımcı olur. Ahmet Metin üzerinden Batı medeniyetinin tanınmasında izlenecek yöntemi okuyucusuna anlatır. Ahmet Metin, yazarın en ideal kahramanı olduğundan, onun gözü ile seyredilen Batı medeniyeti de daha iyi bir değerlendirmeye tabi tutulmuş olur.

b. Batı Medeniyetini Yakalamak İçin Neler Yapılmalı

Ahmet Midhat Efendi'ye göre Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmış olduğu bir gerçektir. Osmanlılar son bir iki asırdır Batı'dan geri kalmıştır. Bu geri kalış Ahmet Midhat Efendi için fen ve teknik alanlardaki geri kalışı ifade etmektedir. Halbuki "*Vaktiyle fînûn bizde pek ileri imiş. Sanayiye de pek mükemmel tatbik olunmuş ki âsârı cihana hayret vermiş.*"tir (s. 1). Örneğin, top yapımında İstanbul ve Gelibolu'da herhangi bir ustanın bir zamanların Krupplarına bedel toplar yaptıklarını belirtir. Osmanlı'nın geçmişte silah sanayisinde de büyük bir ilerleme göstermiş olduğunu belirten yazar, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa müzelerinde Osmanlı kılıçlarının, palalarının, teberlerinin, baltalarının, harbilerinin, temrenlerinin, topuzlarının, matraklarının, tüfeklerinin, tabancalarının Avrupa müzelerinde cam dolaplar içinde sergilendiklerini belirtir. Geçmişte silah sanayisindeki bu ilerleme denizcilikte de mevcuttur (s. 3). Ancak on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı sanayisi artık eski ihtişamını

kaybetmiştir. Yazar on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı gemi sanayisinden bahsederken Osmanlıların kayık yapımında diğer milletlerden kat kat üstün oldukları halde sandal yapımında onlardan geri kalmış olmalarını fensizliğe bağlar. Ancak Ahmet Midhat ümitsiz değildir. Sadece okuyucuya vakayı söylemekle yetinmez ne yapılması gerektiğini de ekler. Avrupalılar gibi deniz meraklısı olanlar kulüpler kurup bu kulüplerde deniz inşasının ilerlemesi için ilimleriyle, zihinleriyle, mallarıyla, bedenleriyle çalıştıkları zaman bugün iki çifte bir kayıkla ya da kırlangıç kanatlı bir sandalla Kadıköy'e kadar gidemeyen Osmanlı gençleri ufacık bir kotrayla Amerika'ya kadar gideceklerdir. Yazara göre bu ilerleme uzun yıllar da almayacaktır. Bir nesil sonra Osmanlı evlatları bu terakkiyi göstereceklerdir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi, Batı'dan geri kalınmış olduğunu söylemekle kalmıyor aradaki farkın kapatılması için gerekli reçeteyi de yazıyor. Üstelik bu reçete uzun sürede etkisini gösterecek bir reçete değil, yakın gelecekte olumlu etkilerini gösterecek bir reçetedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin roman kahramanı Ahmet Metin, Fransa'nın kuzey ahalisinden olan ve İstanbul'a kışı geçirmek için gelen George Goussard isimli bir adamla tanışır ve onu evinde kalmaya davet eder. Goussar hiçbir karşılık beklemeden yapılan böyle bir teklifi önce kabul etmezse de Ahmet Metin'e hocalık yapmak şartıyla evde kalır. Goussar zamanla Ahmet Metin için adeta bir mürşid olur. Okuma alanları gemicilikten seyahatnameye, arkeolojiden nümizmatığe zamanla genişler. Bu kış sohbetleri ilerledikçe Ahmet Metin aslında ne kadar cahil olduğunu anlayarak "*Acayip! Ben bu kadar vukufsuzluğum ile Avrupa mehafil-i kibarında nasıl calib-i enzar-ı ehemmiyet olabilmişim? Besbelli yabancılığımıza hürmeten beni techil ve tayîb etmek istememişlerdir*" diyerek (s. 31), Batı'da insana rağbetin gerçek bilgiye yöneldiğini söylemek ister. Burada da yazarın Batı insanının ilmen üstün olduğu fikri ortaya çıkar. İlk olarak Goussar seçtiği kitaplar ve sohbetleriyle, kendini bilgili sanan bir beyzadeye aslında ne kadar cahil olduğunu gösterir. İkinci olarak ise Ahmet Metin daha önce gezmek için gittiği Avrupa'da insanlar nezdinde aslında ne kadar vukufsuz bulunmuş olduğunu anlar. Romanda Ahmet Metin'i bilgi birikimi bakımından örnek bir Osmanlı yapan, Goussard'dan aldığı ders olur.

Romanda Hüseyin Basri adındaki gencin Avrupa'ya tahsil için gitmek istemesi de Avrupa üniversitelerinin ilim öğretme bakımından üstünlüğünün göstergesidir. Ahmet Metin, Hüseyin Basri'nin bu düşüncesini destekler ve onu Paris'e gitmesi için

cesaretlendirir. Hüseyin Basri yayıncılık eğitimi alacaktır çünkü Osmanlı'nın en çok ihtiyaç duyduğu ve Batı'nın çok çok gerisinde olduğu alanlardan birisi de yayıncılıktır.

Ahmet Midhat Efendi Batı medeniyetinden geride kalınan noktaların belirlenip bu alanlardaki eksiklerin giderilmesi için yapılacak şeyleri de seçtiği kahramanlar ve olaylar aracılığı ile okuyucuya aktarma yolunu seçer. Batı medeniyetinin ahlaki bakımdan içinde bulunduğu durumu ilim ve teknik gelişmişlik gerçeğinden ayrı olarak değerlendirmesini bilen yazar, Ahmet Metin ve Hüseyin Basri gibi Osmanlı gençleri ilim ve fen alanında gayretli olup, çalışkanlıklarıyla Batı'yı fen ve teknik bakımdan yakalayacaklardır.

c. Batılılaşma Nasıl Olmalı

Ahmet Midhat Efendi, Batı medeniyetinin ilim, fen ve teknikte ulaştığı seviyenin yakalanması için ne yapılması gerektiğini söyledikten sonra Batılılaşmanın nasıl olması gerektiğini de çeşitli örnek ve düşüncelerle anlatır. Onun için ideal Batılılaşma, romanın ana karakteri Ahmet Metin'in şahsında ortaya çıkan ideal Osmanlı neslidir.

Ahmet Metin, şık bir beydir, hem de tek gözlüğe varıncaya kadar şık. Ancak yazar şık kelimesini yergi için değil övgü için kullandığını özellikle belirtir. Bu zeki adam henüz yirmi yedi yirmi sekiz yaşlarındadır (s. 9). Ahmet Metin, ilme ve fenne meraklı, öğrenmeye istekli, yeniliğe açık bir gençtir. Evlenecek yaşta olmasına rağmen Avrupa'yı görme fırsatı yakalayınca Paris'e gider ve bir müddet Paris'in soylu aile ortamlarında bulunarak Batı medeniyetini her yönüyle tanımaya çalışır (s. 25-26). Ülkesinin kalkınması, sanayinin gelişmesi için girişimlerde bulunur (s. 34-35). Kendi medeniyet değerlerine bağlıdır. Mitolojiden tarihe, arkeolojiden nümizmatiğe kadar birçok alanda bilgi birikimi olan aydın bir kişidir. Bununla beraber spor yapmayı da sever. Yaptığı her şeyi bilinçli bir şekilde yapar. Giyimiyle, bilgi düzeyiyle, yaşantısıyla, alışkanlıklarıyla bir Batılıdan farksızdır. Paris'in son modasını takip eder (s. 8). Ancak ahlakıyla kendi milli ve manevi değerlerine bağlıdır:

“-Bu genç Osmanlı hakikaten fevkalade bir adamdır. Vukuf ve malumatına ve her hal ve şanındaki terbiyesine nezaketine nazaran bu adama “Osmanlı” ve “Türk” ve “Müslüman” demeye insanın dili varmayacağı geliyor. Zira şimdiye kadar almış olduğumuz malumata göre zihinlerimiz bu isimleri barbar, cahil, zalim gibi sıfatlar ile müteradiftir diye telakkiye meyl etmiş idi. Bu adam en fazıl Avrupalılar gibi bir şey! Bir mükemmel Avrupalıdan bir farkı var ise o da yalnız iffet-i fevkaladesinden ibarettir.” (s. 338).

Ahmet Midhat Efendi, aslını ve neslini bilmeyen, atalarının bıraktığı eserlerden habersiz bir kişinin medeniyetten hiçbir tat alamayacağını söyler (s 210). Bu bağlamda Ahmet Metin karakteri aslını ve neslini bilen, atalarının eserlerinden haberdar olan, milli tarihini araştıran ve tarihteki köklerini arayan biridir. Onun bütün bu özellikleri çok yakından tanıdığı Batı medeniyetinin göz boyayıcı yanlarına aldanmasını önler. Ahmet Metin Batı medeniyetini hemen bütün yanlarıyla değerlendirmesini bilir. Batı'nın sanayide ulaştığı seviyeyi takdir eder. Ancak ahlak anlayışı bakımından birçok da kusurları bulunduğunu unutmaz. Batı'nın ilmini, sanayisini, bankasını, posta sistemini, sigorta şirketlerini ve birtakım genel görgü kurallarını örnek alır. Onun örnek aldığı şeyler aslında kendi medeniyetinin özünde bulunan ama unutulmuş güzelliklerdir. Buna karşın işretle kan ve bedeni sulandırma, tütünle sınırları gevşetme, şehvetiyle bütün kuvvetini tüketme, kumarla kendini yıkma gibi kötü özellikler taşıyan bir yaşama şeklinin karşısındadır (s. 582).

Denebilir ki, Şinasi'nin bu romanın yazılmasından yıllar önce dile getirdiği Doğu'nun akl-ı piranesi ile Batı'nın bıkır-i fikrini birleştirme fikri Ahmet Midhat Efendi'nin idealize ettiği Ahmet Metin adlı karakterin şahsında somutlaşmıştır. Bu sentez, tam bir olgunluğa erişmemiş olsa bile gelecek nesillerde ortaya çıkacak terakki fidanının ilk mahsulü durumundadır (s. 6).

2.1.1.6. Ahmet Midhat Efendi'nin Eski İslam Medeniyeti Hakkındaki Görüşleri

Ahmet Midhat Efendi, Batı'nın özellikle manevi olumsuzluklarının karşısına İslam medeniyetini çıkarır. Ahmet Midhat Efendi, Batılıların iddia ettikleri gibi İslam dininin ilme, fenne ve ilerlemeye karşı olmadığını göstermek için, üç ciltlik *Müdafa* ve daha sonra da iki bin sayfalık *Niza-yı İlm ü Din* adlı eserleri yazmıştır. Yazar, bu müdafa tavrını diğer birçok edebi eserinde olduğu gibi *Ahmet Metin* ve *Şirzad* romanında da devam ettirir. Ahmet Metin, Şirzad-1 Selçuki romanının izlerini sürerken bir yandan da İslam medeniyetinin Avrupa kıtasındaki eserlerini ziyaret eder. Yol arkadaşı Neofari'ye, dolayısıyla da okuyucuya İslam medeniyetinin ilimde, fende, mimaride ve güzel sanatlarda geçmişte ne kadar büyük ilerlemeler gösterdiğini anlatır. Müslüman milletlerin “*ulûm ve sanayiye ettikleri hizmet vaktiyle Avrupa için ilk ders ve ilk meşk makamına kâim olduğu gibi hâlâ o ehemmiyet-i âliyeyi muhafaza etmekte bulunduğunu*” anlatır (s. 481). Neofari ile birlikte Sicilya adasını gezerken on ikinci

asırda Müslüman Sicilyalıların Hıristiyanlardan sanayi ve medeniyet bakımından daha üstün olduklarını söyler (s. 481). Müslümanların daha on ikinci asırda ne kadar büyük bir medeniyet kurduklarını, bu asırdan kalma eserleri teker teker ziyaret ederek anlatır. Örneğin Avrupa henüz zaman tayin etmek usulünden bile habersizken Müslümanlar Sicilya’da güneşin hareketlerini hesaplayarak güneş saatleri yapmışlardır. Bu bilgilerinden dolayı gemicilikte son derece ilerlemişler, denizleri kendi ilimlerinin gücüyle sanayilerinin emri altına almışlar, şimdiki doğulular gibi aşağılık duygusu içinde olmayarak bundan dolayı da “*Elmağrur*” namıyla anılır olmuşlardır. Ayrıca denizcilikteki maharetleri sayesinde yeni yeni yerler keşfetmişlerdir. Bundan dolayıdır ki, Avrupalılar da Müslüman Arapların hayrullahı olmuşlardır. Araplardan aldıkları ilimi onlardan kat kat ileri götürmüşlerdir (s. 482). Ancak asıl şaşılacak şey henüz pusula kullanımı pek duyulan bir şey değilken bile Müslümanların yön tayini konusundaki becerileridir. Dünyanın neresinde olursa olsun ne kadar cami ve mescit varsa hepsinin yönü Kâbe’ye dönüktür. Doğudan batıya, kuzeyden güneye gidildikçe bu yönler arasındaki bütün yerlerin kıblesi de değişir. İşte henüz pusula yokken bu yönler arasında kıblenin dosdoğru bilinebilmesi şimdiki mühendisleri bile hayrete düşürecek yeteneklerdendir (s. 495). Ayrıca Müslümanlar bugün İtalyanların icadı olarak bilinen ve adına “*Makaronya*” denilen hamur tellerini imal etmişlerdir ve kuskus, şehriye ve kadayıf dahi Sicilyalı Müslümanların icatlarıdır (s. 493). Onlardan Avrupa’ya yayılmıştır.

Ahmet Metin, Palermo şehrindeki müzeleri ve saray ve kilise gibi eski eserleri ziyaret eder. Bunlar arasında Arapların eseri olmayan ortaçağa ya da daha yakın zaman ait eserler hemen hiç kimse nezdinde öyle fazla ehemmiyeti olmayan şeylerdir ki, hele Ahmet Metin nazarında büsbütün değersizdirler. Bunlar arasında sadece resimler az da olsa dikkati şayandır. Kadim Yunan ve Latinlerden kalma mermer ve diğer eski eserler de Müslüman Arapların eserleri yanında züğürt kalır. Bunlar kolay kolay hiçbir seyyahın dikkatini çekmeyecek şeylerdir (s. 490-491). Araplar Palermo’da Nehr-i Abbas olarak bilinen vadide on ikinci asırda gemi inşası için tersaneler kurmuşlardır. Ayrıca bu nehir boyunca balık dalyanları da inşa etmişlerdir. Balıkçılıkta o kadar ilerlemişlerdir ki, bu nehirde avlanan kefaller tuzlanıp fiçılanarak İtalya’ya, Fransa’ya ve İspanya’ya ihraç etmişlerdir (s. 498). Ahmet Midhat Efendi’nin İslam’ın eski medeniyeti hakkında verdiği bilgiler bununla da sınırlı değildir. Şirzad ile Roza’yı adadan kurtaran Kulaksız Reis’in gemisinde ilk olarak Roza’ya bir elbise dikilmesi söz

konusu olduğunda daha o yüzyılda Roza'ya bu gemide yapılan elbise olur olmaz Avrupa kibarzadelerinin ancak giyebildikleri kalitede ve şıklıktadır. Zira o zamanın Avrupa kadınlarının giyindikleri elbiseler on dokuzuncu asırdaki gibi mükemmel şekilde imal edilmekten uzaktır. Dolayısıyla on üçüncü asırda Müslümanlar kıyafet konusunda da Avrupalılardan kat kat üstündür (s. 659). Müslümanların eskiden Avrupalılardan daha medeni olduklarına dair bir diğer bahis ise Şirzad ile Robinson mukayesesi vesilesiyle söz konusu olur. Şirzad, ıssız adada avladığı yaban keçisini son derece medeni bir surette pişirerek yer (s. 639). Ayrıca Şirzad, ıssız adada tabiatın güçlüklerini sahip olduğu medeniyet birikimi ile yener. Tuzu nasıl elde edeceğini, hangi taştan ateş çıkaracağını, açlıklarını en pratik şekilde doyurmanın yollarını v.s. bilir.

Ahmet Midhat Efendi'nin İslam medeniyetinin üstünlüğünü gösterdiği örnekler bunlarla sınırlı değildir. Romanda bu konuyla ilgili en güzel ve dikkat çekici örnek yazar tarafından uzunca tasvir edilen Müslümanların sofrta kültürüdür. Müslümanlar daha on üçüncü yüzyılda sahip oldukları sofrta kültürü ile göz kamaştırırlar. Ahmet Midhat Efend, Sicilyalı Arapların Şirzad'ın şerefine kurdukları sofrayı şöyle tasvir eder:

“Anadolu sahtiyânından yapılmış koskocaman simatı yaymışlar. Onun üzerine Kütahya mamulâtından sarı ve yeşil sırlarla boyalı çini tabakları dizmişler. Yarısı ipek yarısı pamuktan mensuc şeker-renk pişirleri sofranın etrafına dizmişler ki uçları gunâgun renkli ibrişimler ile menkuştur. Sicilya Arapları Afrika ve Asya'nın sair Arabanı gibi avuç ile pilav yemeyi çoktan terk ederek kaşık istimaline alıştıklarından bu sofrta etrafına abanozdan mamul ve fil dişi ve mercan ve firuze ve akik gibi şeylerle müzeyyen kaşıklar dizilmiş. Bu kaşıkların bazıları safi fil dişinden ve bazıları boğadan olup Şirzad-ı Selçuki'ye mahsus olanı ise yekpare öd ağacındandır. Sofranın etrafına en âlâ seccadeler en alafranga sofraların iskemleleri makamına dizilmişlerdir ki, elyevm Avrupalılar bunları salon tezyinatından olmak üzere duvarlarına asarlar... Sofranın etrafına seccadeleri dizdirdik ama bunların üzerine dahi kaplan ve arslan ve kurt ve ayı postları serildiğini unuttuk. Hele şuralara insan cesametinde en kıymettar çini kaplar konmuş ki derunları guna gun şerbetlerle memlu olup üç bin beş yüz metre irtifai olan Etna volkanı'nın ihtirak-i dâimisi ile beraber hiçbir zaman üzerinden eksik olmayan karlardan külfet-i azime ile suret-i mahsude celp olunarak bu şerbetler tebrid edilmişler. Kırk-elli kadar güzel giyinmiş hizmetkârlar şuralarda pervanelerin mumlar etrafında uçtukları gibi efendilerinin etrafında uçuşuyorlar... Berbat ve rûbab ve ney ve def ve nakkare gibi eski sazlardan müteşekkil bir çalgı takımı şöylece bir tarafta terennümsaz oluyor...” (s. 511-512).

Ahmet Midhat Efendi, bütün bu örnekleri verirken ana düşüncesini de yine kendisi söyler: Müslümanların ilim ve sanayiye ettikleri hizmet vaktiyle Avrupa için ilk ders ve ilk örnek olmuştur (s. 481). Yani Avrupalılar Müslümanların hayrülhalefi

olmuşlardır. Bugün Avrupa medeniyetinin üstünlüğünde bizim iflasımız olan Arapların payı büyüktür. Araplar dün Avrupalılara ne hizmet etmişlerse bugün Avrupalılar bize o hizmeti yapmaktadırlar (s. 482).

2.1.2. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA İSLAMCILIK

Ahmet Midhat Efendi, yaşadığı dönemde *Müdafaa*, *Mukabele* ve *Niza-yı İlm ü Din* gibi eserler kaleme alıp, İslam'ın ilme ve terakkiye karşı olmadığını, aksine ilmi ve terakkiyi desteklediğini, İslam dininin Hıristiyanlık ve diğer dinlerden daha üstün olduğunu savunmuştur. Ahmet Midhat Efendi, bilimsel nitelikli eserlerinin yanı sıra edebi eserlerinde de İslam dinini müdafaa tavrını sürdürür. *Ahmet Metin ve Şirzad* romanında da İslam kültürünün üstünlüğünü vurgular. İslam'ın manevi değerlere verdiği önemle nasıl namuslu ve ahlaklı insanlar yetiştirdiğini seçtiği roman kahramanları aracılığı ile gösterir. İslam'ın ilme ve medeniyete verdiği önem, iyi bir toplumun meydana gelebilmesi için koyduğu ahlaki kurallar bu eserde önemli yer tutar. Yazar, İslam'ın medeniyetin en ileri noktasını temsil ettiğini çeşitli vesilelerle anlatmaya çalışır. İslam şeriatının Hıristiyan şeriatından üstün yanlarını ortaya koyarken, İslam'ın özellikle kadına ve aileye verdiği önemi belirtir. Hıristiyanlık karşısında İslam'ın üstünlüğünü her fırsatta dile getirir. Müslüman milletlerin düşmana karşı ortak bir tavır sergilemesi, birlik ve beraberlik içinde olması gerektiğini gösterir.

2.1.2.1. Müslümanların Birlik ve Bütünlüğü Düşüncesi

Ahmet Midhat Efendi, Müslümanların düşmana karşı birleşmeleri ve ortak hareket etmeleri fikrini, Şirzad'ın macerası içinde ortaya koyar. Böylece yüksek İslam medeniyetinin başta Araplar ve Türkler olmak üzere birçok kavmin birleşmesiyle oluştuğunu göstermek ister. Suriyeli korsanların Venediklilerle yaptıkları bir deniz savaşı sırasında esir alınarak Suriye'ye götürülen ve daha sonra Şirzad'ın babası, İskender Şir Bey'in Suriye'de bulunan bir kaptanı tarafından beğenilerek, efendisinin hususi hizmetinde bulunması için Anadolu'ya getirilen Cafer el-Tercüman, uzun yıllar Anadolu'da Türkler ve Müslümanlar arasında yaşar. Arapça'yı, Türkçe'yi ve İslam'ın kurallarını öğrenen Cafer, anadili İtalyanca'yı da unutmuyup Katolik inancını da bırakmaz. Cafer, İskender Şir Bey'in Malta'ya uğrayan gemilerinin birinde memur olarak bulunduğu bir sırada Pisa gemilerinden birinin halkıyla sohbet ederken, Pisanlara aslen İtalyan olduğunu, yıllardır Müslüman Türkler arasında yaşadığını, buna rağmen dilini ve dinini terk etmediğini söyler. Bunun üzerine mutaassıp Pisanlar, Cafer'e Müslümanlar hakkındaki bilgileriyle Hıristiyanlığa büyük hizmetler edip, bu hizmetleri neticesinde de ödüllendirilip senyörler gibi nam ve şan sahibi olabileceğini söylerler. Bu sözlerden etkilenen Cafer, İtalya'ya gider, papadan himaye görür, dostlar edinir. Ancak

bir gurup insan da ona güvenmez ve casus olabileceği düşüncesiyle ona düşmanlık besler. Hıristiyanların güvenini kazanmak isteyen Cafer, Sicilyalı Müslümanların arasına girer. Onlara içinde Müslüman esirleri taşıyan bir Fransız gemisini ihbar ederek, bu gemiye saldırıp Müslümanları kurtarmaya onları ikna eder. Sicilyalı Müslümanlar o civarda bulunan Türk, Kürt ve Arap Müslümanları toplayıp gemiye doğru yola çıkarlar. Gemiye ulaşıp saldırıldığında içinde Müslüman esirlerin değil, eli silahlı askerlerin bulunduğu görülür. Cafer ya da diğer adıyla Tomas, Müslümanları tuzağa düşürmüş ve iki yüzden fazla Müslüman'ın ölümüne sebep olmuştur. Bunun üzerine Sicilyalı Müslümanlar Cafer el-Mürted adını taktıkları Tomas'tan öç almaya yemin ederler. Şirzad, babasına ait ticaret gemilerinden biri ile Sicilya'ya geldiği zaman kendi şerefine verilen bir ziyafette bu hikâyeyi dinler. Sicilyalı Müslümanların Cafer el-Mürted'den öç almak için çıktıkları sefere o da katılır. Bu da Müslümanlar arasındaki işbirliğini göstermesi bakımından önemlidir. Zira Şirzad, babası tarafından, deniz ticaretinde maharet kazanması için ilk defa Akdeniz'e çıkmıştır. Bu ilk seferinde, ilk kez tanıştığı Müslümanlar ile arasında böyle bir bağın oluşmasının nedeni, Müslümanlıktan başka bir şey değildir.

Ahmet Midhat Efendi, Cafer el-Mürted olayının hem birinci, hem de ikinci aşamasında Müslümanların düşmana karşı tek vücut olmalarının örneğini vermiştir. Sicilyalı Müslümanlar, din kardeşlerini kurtarmak için, içinde Müslüman esirlerin bulunduğunu duydukları bir Fransız gemisine saldırırlar. Üstelik bunu Türk, Kürt ve Araplardan oluşan bir Müslüman gurup yapar. Olayın ikinci aşamasında ise, iki yüzden fazla Müslüman'ın şehit olmasına sebep olan Cafer el-Mürted'i yakalama planına, Sicilyalı Müslümanlarla henüz yeni tanışmış olmasına rağmen Şirzad da tereddütsüz katılır ve büyük bir kahramanlık gösterir. Bu iki örnekte de Müslümanların birlik ve beraberlik içinde, kardeşçe, tek vücut olarak hareket etmelerinin örneği verilmiştir.

Cafer el-Mürted olayının devamında, içlerinde Şirzad'ın da bulunduğu yüz kişilik Müslüman gurup Cafer'i ele geçirmek için Ustika adasına çıkarlar. Ustika manastırında saklanmakta olan Cafer el-Mürted'i burada ele geçiren Müslümanlar onu hemen öldürmek ya da Sicilya'ya götürüp orada öldürmek konusunu tartışırken Şirzad, Cafer el-Mürted'in, babasının yıllarca hizmetinde bulunmuş Cafer el-Tercüman olduğunu fark eder. Bu esnada tesadüfen Ustika adası önlerinden geçen Papalık makamına ait bir donanmanın baskınına uğrarlar. Bu baskında kahramanca çarpışmalarına rağmen Müslümanların bir çoğu ölür, birçoğu da esir düşer. Esirlerin

konulduğu gemiye, Ustika manastırı baskını esnasında manastırda bulunan Madam ve kızı Roza Dellaroka da bindirilir. Roma'ya doğru hareket edildikten sonra Cafer el-Mürted ya da namı diğer Cafer el-Tercüman başından geçen macerayı Şirzad'a anlatır. Şirzad, yolculuk esnasında İtalyanca öğrenmeye de başlar. Roza adlı genç ve güzel kız Şirzad'dan hoşlanmaya başlar. Ancak gemi Roma'ya doğru yol alırken kopan bir fırtına esnasında Roza, denize düşünce Şirzad da onu kurtarmak için denize atlar. Herkes onların öldüğünü sanıp ümit kesse de Şirzad ile Roza ıssız bir adaya çıkmayı başarırlar. Bu ıssız adada yaklaşık altı ay Robinson hayatı yaşayan iki genç, adada geçirdikleri zaman zarfında birbirlerine aşık olurlar. Roza Şirzad'dan ve onun İslam dini hakkında söylediklerinden ve ahlakından etkilenerek Müslüman olur. Müslümanların birlik ve beraberliğini gösteren en önemli hadiselerden birisi de onların adadan kurtulmaları sonucu yaşanır. Su aramak için Şirzad ile Roza'nın buldukları adaya uğrayan Aydınoğulları Beyliği'ne ait bir gemi Şirzad ile Roza'yı kurtarır. Kulaksız Reis adındaki gemi kaptanı Şirzad'ın İskender Şir Bey'in oğlu olduğunu öğrenince onu derhal babasına götürmek ister. Ancak Şirzad, adadan kurtulmasına ve Roza ile birlikte rahatça Anadolu'ya gitme imkanına sahip olmasına rağmen Ustika Manastırı baskınında kendisi ile birlikte esir düşen Müslümanların akıbetini öğrenmek ve gerekirse onları kurtarmak için Roma'ya gitmesi gerektiğini belirterek bunu kabul etmez. Hem Kulaksız Reis'in hem de Roza'nın bütün ısrarlarına rağmen düşüncesinden vazgeçmeyen Şirzad, Roma'ya kadar gider. Arkadaşlarının Roza'nın kurtuluşuna kefarete olması için annesi Madam Dellaroka tarafından affedildiklerini öğrenir. Şirzad ancak arkadaşlarının sağ ve selamete memleketlerine döndüklerini öğrendikten sonra Anadolu'ya gider (s. 601-v.d.).

Bu son olayda Şirzad, onca badire atlatmasına ve sevdiği kızla rahatça memleketine dönme imkânına sahip olmasına rağmen esir düşen silah arkadaşlarını unutmaz. Onları kurtarmak için tek başına, her şeyi göze alarak İtalya'ya gider. Burada da yazar, Müslümanların birliği ve beraberliği düşüncesini vurgulamış olur. Ahmet Midhat Efendi, cihat söz konusu olduğunda Müslümanların gözü pek, korkusuz ve kahramanca hareket ettiklerini överek, bu örneklerle de göstermiş olur.

2.1.2.2. İslam Hukukunun Üstünlüğü Düşüncesi

Ahmet Midhat Efendi, romanda Müslümanların birlik ve beraberliği düşüncesinin yanı sıra İslam hukukunun üstünlüğüne de vurgu yapar. Ona göre İslam

hukuku özellikle kadın hakları açısından Avrupa ve Hıristiyan hukuklarından üstündür. Ahmet Metin, Neofari'ye Avrupa medeniyetinde kadına verilen değerin, kadının güzelliğine, zenginliğine, soyluluğuna göre değiştiğini söyler. Yazara göre kadına gösterilen hürmetler, riayetler, tazimler, tekrimler Müslüman bir kadının kutsiyetine layık değildir. Ahmet Midhat Efendi, Avrupalıların “*şeriat ve kanunları nazarında nisvan için tayin olunmuş bulunan hukuk-ı sahiha ve ciddiye bizim şeriat ve kanunumuzdaki hukuktan nakıstır.*” (s. 155) diyerek, İslam şeriatının Avrupa şeriatından, kadın hakları noktasında üstün olduğunu belirtir. Yazar, bu sözünü destekleyecek örneklere de yer verir.

Ahmet Midhat Efendi, İslam hukukunun ailenin mutluluk ve devamını sağladığını değişik vesilelerle dile getirir. Ahmet Metin, Neofari'ye İslam'ın erkeğe birden fazla evlilik yapma izni vermesinin arkasında yatan nedenleri, boşanma ve eşlerin hukuklarını da Avrupa hukuku ile karşılaştırarak anlatır. Neticede de İslam şeriatının erkeğe tanıdığı birden fazla evlenme hakkının aslında tek eşlilikle yetinmeyi öğrettiğini; Avrupa'daki tek eşlilik şartının ise erkeği gayrı meşru ilişkilere yönelttiğini söyler. Bu düşüncesini kuvvetlendirmek için de istatistik değerlendirmeler yapar. İslam âleminde yüz erkeğin doksan beşinden fazlası tek eşlidir. Geriye kalan yüzde beşlik kısım ise çok eşli olsa bile eşleri zaten meşru sayılır. Buna karşın, Avrupa'da yüz binlerce genç kadın, yüz binlerce bekâr ya da evli genç erkekle gayrı meşru ilişki yaşamaktadır. Ayrıca, Avrupa'da evli kadın kocasının istediği yerlere gitmek zorundadır, çünkü kadın kendi ismine sahip değildir. Buna karşın İslam şeriatına göre kadın sadece İslam'ın öngördüğü vazife dışında tamamen özgürdür. Kocasını istemediği hiçbir şeye zorlayamaz. Bundan dolayı, İslam şeriatında kadına ve erkeğe boşanma hakkı verilmiş olsa da evlilikler devam eder. Ancak, Avrupa'da kadının boşanması yasak olduğundan bu durum kadın için adeta daimi bir boşanma gibidir. Bu düşüncelerin neticesinde yazar, İslam şeriatında kadının haklarının, Avrupalıların zannettiklerinin aksine, tamamen saklı olduğunu belirtir. Ona göre, Avrupa kadınının hakları İslam şeriatına nispetle yok derecesindedir (s. 697-698).

Ahmet Metin, Hıristiyan Neofari'ye İslam şeriatının üstün olduğuna dair düşüncelerini anlattığında, onun İslam ve Müslümanlar hakkındaki olumsuz düşüncelerini değiştirir. Neofari, Avrupalıların Müslümanları yanlış tanıdıklarını kabul eder. Dahası Avrupa'nın yöntem ve adetlerini değiştirmesi gerektiğini söyleyen Ahmet

Metin'e hak verir. Ahmet Midhat Efendi böylece Avrupalı bir Hıristiyan'a İslam şeriatının –hiç olmazsa kadın ve aile konusunda- üstün olduğunu kabul ettirir.

Bu konuyla ilgili bir diğer örnekte de Ahmet Metin, Neofari'ye İslam'da kadının örtünmesinin önemini ve gereğini sebepleriyle anlatır. Ahmet Metin, Neofari'ye İslam'da özellikle kadının saklanması gerektiğini söylediğinde, Neofari, bunun kadınların hapsedilmesi olarak niteler. Ahmet Metin, Neofari'nin bu itirazını zaten beklediğinden hemen cevap verir: “*Bu medeniyet-i sahiha ve hakikiyeye “barbarlık” diyen yalnız siz değilsiniz Madam! Medeniyet ile barbarlığı bihakkın temyiz edememiş bulunan bütün Avrupa ukalası böyle söyler. O dediğim nisvan-ı muhtecibe hiç de mahpus ve mescun değildirler.*” (s. 721) diyerek, Avrupalılar anlamasalar dahi İslam hukukunun şartları dâhilinde kadının hareketlerinde ve davranışlarında özgür olduğunu belirtir. Yazar bu konuşmanın devamında, kadının örtünmesini kıymetli bir mücevheri layık olduğu şekilde saklamaya benzetir. Orhan Okay, Ahmet Midhat Efendi'nin tesettürü mutlak surette savunduğunu söyler. Ancak bu erkeklerden kaçmak ya da görünmemek anlamını taşımaz. Ahmet Midhat Efendi, tesettürü “hayâ” ve “hicap”, yani maddi olarak örtünme manevi olarak utanma anlamında savunduğunu belirtir.¹⁰⁷

2.1.2.3. İslam'ın ve Müslümanların Üstün Olduğu Düşüncesi

Ahmet Midhat Efendi, İslam'ın sadece hukuk yönünden üstünlüğünü değil; aynı zamanda ahlaki, insani, içtimai ve tarihi üstünlüklerine de değinir. İslam'ın üstünlüklerini ve faziletlerini romanın konusu içinde bir vesileyle dile getirir. Ahmet Midhat Efendi, bazen de İslam'ın üstünlüğünü direk ifade etmek yerine, Hıristiyanlığın olumsuz ve eksik yanlarını söyleyerek dolaylı yoldan İslam'ın üstünlüğünü dile getirir. Yazar, İslam'ın üstünlüğü fikrini Hıristiyan olan kahramanlara da onaylatarak, düşüncelerini pekiştirir.

Ahmet Midhat Efendi'nin, İslam'ın eski medeniyetinin büyüklüğü ve üstünlüğü ile ilgili düşünceleri Medeniyetçilik bölümünde işlenmişti. Yazarın on üçüncü yüzyılda Sicilya'da yaşayan Müslümanların büyük bir medeniyet kurduklarını, sanatta, mimaride, sanayide, ticarete büyük ilerlemeler gösterdiklerini söylediği belirtilmişti. Yazara göre Müslümanların maddi sahadaki bu üstünlüğü geçmişte kalmış olsa da manevi bakımdan üstünlükleri devam etmektedir. Ahmet Metin, Neofari'ye

¹⁰⁷ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, s. 169.

Normandların İtalya'ya hâkim oldukları yüzyılda Müslümanların bu coğrafyada büyük bir medeniyet kurarak maddi sahada büyük bir üstünlük sağladıklarını; buna rağmen zamanla bu maddi üstünlüklerini kaybettiklerini söyler. Ancak, Ahmet Metin manevi üstünlüğün maddi üstünlükten daha önemli olduğunu belirtir. Ona göre, bir millet manevi olarak üstün değilse, maddi üstünlüğünün hükmü yoktur. Dolayısıyla daha önemli olan şey manevi üstünlüktür. Yazar, bu düşüncelerini tarihten verdiği örneklerle de güçlendirir. Kahramanının ağzıyla kouşan yazara göre, Doğu'da Cengiz Han önderliğinde Tatarlar, büyük zaferler kazanmalarına karşın manevi olarak bir varlık gösterememişlerdir. Batı'da ise Basklar, Gaulle ve Hunlar maddi zaferler kazanmalarına karşın manevi bir kalıcılık sağlayamamışlardır (s. 509-510). Yazar, böylece İslam'ın manevi bakımdan üstün olduğu fikrini vurgularken, medeniyete katkıda bulunan milletlerin sırf savaşçılıkları ile bunu başarmadıklarını da göstermek istemiştir. Ahmet Midhat Efendi, Hıristiyan dünyası tarafından sık sık dile getirilen İslam'ın kılıç zoruyla yayıldığı ve ilerlediği iddiasını da bu sözleri ile çürütmeye çalışır.

Ahmet Midhat Efendi, Müslümanların hayata bakış, tarih ve edebiyat anlayışı itibarıyla de üstün olduklarını savunur. Ona göre Avrupalı Hıristiyan yazarlar, tarih kitaplarına bile mizah denilen “zevzekliği” karıştırmış olmalarına rağmen, Müslümanlar edebiyatta bile mizaha o kadar rağbet etmezler. Bu bağlamda Ahmet Metin, Neofari'ye Arap tarihlerinde bahsedilen üstün kahramanlıkların doğru olduğunu anlatır. Neofari, bu kahramanlıklardan bazılarını dinlemek istediğinde, Ahmet Metin usanıp sıkılmadan anlatır. Yazar, “*Ahmet Metin için İslam'ın şan ve şerefine müteallik olan şeyleri nakil ve hikâyeye her zaman münasip ve müsait*” bir zaman olduğunu da vurgular. Tarihte, Müslümanların kahramanlığı ile ilgili anlatılan hikâyelerin ciddiyetine vurgu yapan yazar, sadece kahramanlıkların değil, tarih algısının da Müslümanlarda daha ciddi olduğunu vurgular. Bunu yaparken de romanda özdeşleştiği kahramanı Ahmet Metin'e İslam'ın üstünlüklerini bıkip usandırmadan büyük bir ciddiyetle anlattırır (s. 517). Bu bağlamda Hıristiyan Neofari'nin ciddiyetten uzak, hafiflik, vurdumduymazlık görüntüsüne karşın; Müslüman Ahmet Metin'in yaşam, söylem ve tavırlarındaki ciddiyet bir üstünlük olarak göze çarpar.

Romanda Ahmet Metin'in yanı sıra yazarın idealize ettiği tarihi kahraman Şirzad da İslam'ın üstünlüğünü Hıristiyan Avrupalılara gösterir. Şirzad, Sicilyalı Araplarla birlikte iki yüz Müslüman'ın ölümüne sebep olan Kazım el-Mürted'i yakalamak için Ustika manastırına baskın yaparlar. Yazar, bir yandan Ustika manastırına yapılan

baskını anlatırken, diğeryandan da baskına uğrayan manastırdaki Hıristiyan din görevlilerinin gafletlerini ve ahlaksızlıklarını ortaya koyar. Baskın sırasında, manastırın kapısındaki nöbetçi papaz, uyuduğı için Müslümanlar içeriye rahatça girerler. Papaz, Müslümanların baskınına fark ettiğinde de yanı başında duran çanı çalamadığı gibi korkusundan ses de çıkaramaz. Şirzad ve yanındakiler, bu kapıcı papazı alarak Superior'un, yani Başrahip'in kapısına dayanırlar. Superior kapıyı önce açmak istemese de Müslümanların tehditlerine dayanamayarak kapıyı açar. Kapıyı açtığında, Superior'un odasında genç ve güzel bir rahibenin olduğu görülür. Manastır baskınına Ahmet Metin'den dinleyen Neofari, Superior'un düştüğü duruma gülerek, Ortaçağ'da kiliselerde bu tür ahlaksızlıkların çok meşhur olduğunu, hatta kapıcı papazın yanında da bir rahibenin bulunmamasının hayret verici olduğunu söyler. Yazarın, böylece kilise kurumunu o dinin mensubuna tenkit ettirerek, çürüklüğüne dikkat çeker. Ayrıca Neofari'nin söyledikleri on dokuzuncu yüzyılda insanların kilise kurumuna hürmetlerinin kalmadığının da göstergesidir. Bu olayın devamında Ahmet Metin, kiliselerin bu durumunun tarih kitaplarınca da doğrulandığını bilse de, Neofari'nin Hıristiyanlığına hürmeten konuyu daha fazla uzatmayarak kaldığı yerden romanı anlatmaya devam eder. Superior'un kapısının önünde yavaş yavaş toplanan manastır halkı arasında papaz kılığına girmiş Kazım el-Mürted tanınır ve yakalanır. Kazım el-Mürted'i yakaladıklarında, Şirzad bu adamın aslında kendi konaklarında yıllarca babasına hizmet etmiş Cafer el-Tercüman olduğunu fark eder. Arapların Cafer'i oracıkta öldürmelerini önler. Bu sırada baskını tesadüfen fark eden Frenk gemileri limandaki Müslüman gemilerine saldırır. Frenklerle Müslümanlar arasında büyük bir savaş başlar. Müslümanlar sayıca az olmalarına rağmen sonuna kadar dövüşürler. Şirzad ve diğeryaraplar kahramanca savaşmalarına rağmen esir düşerler. Frenkler, esir aldıkları Müslümanları bir gemiye bindirirler ve Roma'ya götürmek üzere yola çıkarlar. Şirzad ve arkadaşlarının esir olarak tutuldukları gemiye, baskın yapıldığı sırada manastırda bulunan Dellaroka namılı, Madam ve kızı Roza da esirlerin bulunduğu gemiye binerler. Gemi yola çıktıktan sonra, Cafer el-Tercüman'ın Hıristiyan olduğuna inanmayan ve manastır baskınına sebep olduğu düşüncesine sahip olan geminin kaptanı, Şövalye, onu idama mahkûm eder. İdam için elbiseleri çıkarılırken boynundaki haçın güzelliğı herkesin dikkatini çeker. Madam Dellaroka da merak edip haça bakmak için Cafer'e yaklaşır. Madam Dellaroka haçı görünce hayrette kalarak Cafer'e bu haçı kimden aldığını sorar. Cafer, haçı babasından aldığını ve babasının ismini söylediğinde

Madam Dellaroka, Cafer'in yıllar önce kaybolan oğlu olduğunu anlar. Cafer'in Madam Dellaroka'nın oğlu olduğu anlaşılınca gemi kaptanı Şövalye idamdan vazgeçerek, Cafer hakkındaki kararı Papa'ya bırakır. Bundan sonra Cafer, kendi macerasını Şirzad'a annesine ve üvey kardeşi Roza'ya anlatmaya başlar. Cafer el-Tercüman, macerasını anlatırken İslam ve Müslümanlar hakkındaki düşüncelerini de söyler. O, Müslümanlar arasında yirmi yıl kalmış birisi olarak İslam dininin Hıristiyanlıktan üstün olduğu kanaatindedir. Hıristiyanlıkta güzel ahlaka dair her ne mevcut ise, İslam dininde bunların çok daha güzelleri vardır. Buna karşın gönlü bir türlü İslam dinini kabul edememiştir. Bunu da kaderinde başından geçecek olayların yazılı olmasına bağlar (s. 572). Yazar, burada da yıllarca Müslümanlar arasında yaşadığı halde İslam'ı kabul etmemiş bir Hıristiyan'a İslam'ın üstün olduğu görüşünü söyleyerek, düşüncelerini pekiştirir.

İlerleyen sayfalarda Cafer, İslam dini hakkındaki düşüncelerini söylemeye devam eder. Avrupalıların İslam diniyle ilgili yalan bilgilerle doldurulduklarını belirtir. Örneğin Hıristiyanlar, Müslümanların yılda bir defa Hıristiyan eti yedikleri yalanına inandırılmışlardır. Cafer'e göre böyle yalanlar yüzünden Hıristiyanlar, Müslümanların neredeyse canavar olduklarını düşünmektedir. Böylece Cafer, Müslüman imajının Hıristiyan Avrupa'da çok olumsuz olduğunu gösterir. Cafer, Müslümanlar hakkında uydurulan yalanların alçakça olduğunu belirterek, Müslümanların gerçekte Avrupalılardan daha medeni olduklarını söyler. Roza, üvey ağabeyinden bu sözleri dinledikçe içten içe memnun olurken, annesi Madam Dellaroka, işittiklerinden memnun olmaz. "*Galiba sen gerçekten Müslüman olmuşsun*" sözleriyle oğlunu tekdin eder (s. 590). Bu hikâyeyi Ahmet Metin'den dinleyen Neofari, Ahmet Metin'e Cafer el-Tercüman'ın anlattıklarında mübalağa olduğunu ima edince Ahmet Metin: "*Müslümanlar hakkında işittiğiniz sözlerin doğru olup olmadığını şununla muvazene ediniz ki, Müslümanların memleketlerinde yüz binlerce, milyonlarca Hıristiyan nüfus vardır da onların maişetlerine, diyanetlerine hiçbir şeylerine hiç kimse mümanaat etmez.*" cevabını verir (s. 590). Gerek Cafer'in söylediklerinde, gerekse Ahmet Metin'in Neofari'ye verdiği cevapta İslam'ın üstünlüğü vurgusunu yapan Ahmet Midhat Efendi, düşüncelerini Hıristiyan bir kahramana söyletme ya da onaylatma yöntemini sürdürür. Ahmet Metin, Neofari'ye verdiği cevabı Cafer el-Tercüman'ın sözleri ile de kuvvetlendirir. Cafer, Şirzad'a, Roza'ya ve Madam Dellaroka'ya Müslümanların adalet ve hoşgörüsünden bahseder. Müslümanların idareleri altında bulunan Hıristiyanlara

kendi dinlerinden insanlar gibi muamele ettiklerini, onları rahat ve huzur içinde yaşattıklarını söyler. Müslümanlar arasında yaşayan Hıristiyanların Avrupa'daki Hıristiyanlardan daha rahat olduklarını da belirten Cafer, Avrupalıların kendi senyörlerinden gördükleri eza ve cefaları, Doğu'da yaşayan Hıristiyanların hiçbir Müslüman'dan görmediklerini belirtir. Ona göre Avrupalılar esir aldıkları Müslümanlara güvenmezlerken, Müslümanlar esir ettikleri Hıristiyanlara güvenirler ve hünelerine göre yüksek mevkilere kadar çıkarırlar. Bunlar daha sonra hürriyetlerine kavuştuklarında bile asıl memleketleri Doğu, asıl milletleri İslam imiş gibi gayret ve muhabbetle hareket ederler. Cafer, onların en hamiyetli Müslümanlardan hiçbir farklarının bulunmadığını belirtir. Kendisinin de Müslümanlar içinde yıllarca senyörler gibi yaşadığını ifade eder (s. 579). Cafer'in Pisalıların söylediklerinden etkilenerek Avrupa'ya kaçmasından pişmandır. Dindaşlarıyla birlikte yaşama imkânı bulmasının ve yıllar önce kaybettiği annesine kavuşmasının sevinci, Müslüman Anadolu'dan ve Müslümanlardan ayrılmasının üzüntüsünü örtmez. Yaşadıklarını kaderin cilvesine bağlar (s. 572).

Şirzad ve Roza hikâyesinin devamında da İslam'ın ve Müslümanların üstünlüğü fikri işlenir. Cafer'in İslam ve Müslümanlar hakkında anlatılarının da etkisi ile Roza, Şirzad'dan hoşlanmaya başlar. Şirzad'ın İtalyanca öğrenmesine yardım eder. Bir müddet sonra gemi fırtınaya yakalanır. Bu fırtınada Roza denize düşer. Roza'nın denize düştüğünü gören Şirzad, gemideki diğer erkeklerin hiçbir harekette bulunmamalarına rağmen hızlı bir hareketle onu kurtarmak için denize atlar. Gemidekiler onları öldü sansalar da Şirzad ve Roza altı ay Robinson hayatı yaşayacakları ıssız bir adaya düşerler.

Buraya kadar olan bölümde Ahmet Midhat Efendi, özellikle Hıristiyan din görevlilerinin gafletlerini ve ahlaksızlıklarını ortaya koyarken, bir taraftan da Müslümanların mertliklerini, cesaretlerini, ahlaklarını över. Böylece iki din arasındaki karşıtlığı, Müslümanlar lehine iyice netleştirmiş olur. İslam'ın Hıristiyanlıktan üstün olduğu fikrini direk söylemek yerine, zaman, mekân, olay ve kişiler bağlamında bilinçaltına yerleştirecek şekilde ustaca ortaya koyar. İslam dininin Hıristiyanlığa göre daha hoşgörülü olduğunu vurgulayarak insanların dinlerine değil, liyakatlerine önem vermesinin de İslam'ın bir başka üstün vasfı olduğunu satır arasında ifade eder. Ahmet Metin de romanda Hıristiyan dahi olsa kendine liyakatli kişileri örnek alır. George Goussar'ı örnek alışı, bunun en önemli örneğidir. Görgü kurallarında da Batı'nın

güzelliklerini almakta bir beis görmez. Ahmet Midhat Efendi, böylece İslam dinini diğer dinlerden daha hoşgörülü, hümanist ve adaletli olarak gösterir. Bu durum ondaki medeniyetçilik düşüncesiyle de örtüşmektedir

Ahmet Midhat Efendi, Şirzad ile Roza'nın altı aylık ada maceralarını anlattığı bölümlerde de sık sık İslam'ın üstünlüğü vurgusu yapmıştır. Özellikle Şirzad, İslam ahlakına sahip ideal bir karakter olarak, Hıristiyan Roza'nın İslam ve Müslümanlar hakkındaki bütün düşüncelerini değiştirir. Altı ay boyunca Roza'ya en küçük bir uygunsuz söz ya da davranışta bulunmaz. İffetini ve ismetini korur. Birbirlerine âşık olduklarında bile, Roza'nın annesinden izin almak ve evlenmek şartları yerine gelmeden ona elini sürmez. Altı ay boyunca Roza'ya tevhid, kader-kaza ve tevekkül gibi İslam dininde önemli olan kavramlardan bahseder. Ona Allah'ın koruyuculuğundan, ona teslim olmak gerektiğinden, onun en büyük sığınak olduğundan bahseder:

“İnsanın her yerde melce ve penah-ı hakikiyesi Cenab-ı Hakk'tır, Sinyorina! Sizin melce dediğiniz şey bir hane ise asıl melce olan Hakk'ın savn-ı semedanisi yaverlik etmeyecek olur ise mümkündür ki, o hane yıkılıp altında kalırsınız. Melceden maksat cemiyet-i beşeriye ise yine savn-ı samedaniye mazhar olmadıktan sonra o cemiyet-i medeniye içinde nice laimler levmi şatimlerin şetmi sariklerin sirkati canilerin cerh ve katli gibi mesaibden emin olamazsınız. Bu cezireyi umran ve ahaliden hali görerek ürküyorsunuz. Öyle mi? Melce-i hakiki olan Hak Taalanın himaye-i sübhaniyesi altında bulunmak şartıyla burada hiçbir beliyeden endişenak olmayabilirsiniz. Burası bizim için bir melcedir Sinyorina! Denizde ya emvac altında ya köpekbalığı karnında helakimiz tahakkuk eylediği zaman bu melceye doğru nasıl can atıyor idik? Bizi o mahalin içinde şu cezireye yetiştirerek kurtarmış olan hazret-i hafız-ı hakiki burada dahi muhafazamıza muktedirdir.” (s. 631-632).

Roza'nın korkularını ve endişelerini gidermeye çalışan Şirzad'ın, bu sözleri Roza üzerinde etkili olur. Nitekim Roza Şirzad'dan dinlediklerinden ve gördüklerinden etkilenerek, İslam'ın Hıristiyanlığın bütün iyi yanlarına sahip olmasının dışında, onda bulunmayan üstün vasıflara da sahip olduğunu söyleyerek Müslüman olur. Roza, Müslüman olmakla Hazreti İsa'yı gücendirmiş olmadığını, aksine onu kendisine sonradan isnat olunmuş bir sıfattan, yani Allah'ın oğlu olma sıfatından, kurtardığını belirtir. Yazar, Roza gibi önceleri Müslümanları barbar, İslam'ı kötü olarak kabul etmiş bir Hıristiyan'a İslam'ın üstünlüğünü kabul ettirmekle yetinmeyip ona İslamiyeti de kabul ettirerek, İslam dininin Hıristiyanlıktan daha üstün ve şümüllü olduğu fikrini de pekiştirmiş olur.

Neofari, Şirzad ile Roza'nın adadaki maceralarını dinlerken, Roza'nın Allah'a teslis inancına göre; Şirzad'ın ise tevhid inancına göre dua etmelerini komik bulur ve güler. Ahmet Metin gülme sebebini sorunca, Neofari: "*Müslümana göre ilah-ı vahid olan Cenab-ı Hakk'ın Hıristiyan'a göre üçten birisi olmasını tuhaf tasvir eylediniz de ona gülüyorum.*" (s. 640) cevabını verir. Bunun üzerine Ahmet Metin: "*Vahdaniyetini fikr-i hikmetimizle alaniyet derecesinde görüp öylece de iman eder isek feyz ve faidesi yine kendimizedir. Buna muvaffak olamayarak "Yoktur. Hayır çoktur. Üçtür. Fakat üçü birdir. Yok, biri üçtür." İhtilafatı içinde gümrah kalır isek ziyan ve nekbet yine bizim içindir.*" (s. 640) Sözleriyle Neofari'ye Allah'ın birliğinin aşikâr olduğunu, Allah'ın varlığı ve birliği ile böyle ihtilaflardan da uzak olduğunu söyler. Neofari Ahmet Metin'in açıklamalarının netliği ve güzelliğinden etkilenerek onu Papaz Bousset'e benzetir. Ahmet Metin ise "*Bir papaz zannedeceğinize niçin bir imam, bir şeyh, bir mürşit zannetmiyorsunuz?"* diyerek, vaaz ve nasihat vermek hususunda papazlar ile Müslüman vaizler arasındaki farkı da detaylı anlatır.

Şirzad tarafından Roza'ya anlatılan İslam'ın Allah, kader-kaza, tevekkül ve tevhid anlayışları, Ahmet Metin tarafından Neofari'ye de anlatılır. Neofari, Ahmet Metin'i bir papaza benzetir. Bu benzetmeye karşı Ahmet Metin, niçin imam, şeyh ve mürşid gibi dini önderlere benzetmediğini sorar. Böylece Ahmet Midhat Efendi, İslam dinine ait kavram ve olguları özellikle kahramanlarına kullandırır. Kullandırırken de İslam'a ait unsurların üstünlüğüne özellikle vurgu yapar.

Şirzad ile Roza'nın adadan kurtulmalarından sonra, Şirzad, söz verdi gibi Roza'yı annesine götürür. Roza, Roma'ya ulaşmadan önce annesine bir mektup göndererek hayatta olduğunu ve Roma'ya geleceğini haber verir. Ayrıca annesinden Şirzad'a bir zarar gelmemesi için söz ister. Mektuptaki ifadeleri dikkat çekicidir. Annesine, yıllarca fenalıklarını dinlediği, vahşi olduklarına inandığı Müslümanlardan biri olan Şirzad-ı Selçuki'de sadakat ve insanüstü temizlikten başka bir şey görmediğini yazar. Bu sadakat ve insanüstü temizlik ona göre ne Hıristiyanlarda ne de başka kimselerde vardır (s. 662). Şirzad'ın Roza ile adadaki hayatı ve anlatıları göz önüne alınırsa, Roza'nın ifade ettiği insanüstü temizliğin altında da İslam ahlakının bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Ahmet Midhat Efendi, dolaylı da olsa Şirzad'ın sahip olduğu insanüstü ahlakın onun Müslüman olmasından ileri geldiği düşüncesini iletmek ister. Romanda bu kanaati destekleyecek başka örnekler de vardır. Örneğin Neofari'nin deniz seyahatine katıldığı Valesko vapuru korsanlar tarafından yakıldığı

sırada, Neofari kendini denize atar. Bu esnada üzerinde ince bir gecelik vardır. Denize atladığında ıslanan elbise vücuduna yapışınca zaten güzel olan Neofari'nin vücut güzelliği büsbütün ortaya çıkar. Ahmet Metin, Neofari'nin neredeyse çıplak olan vücudunu gördüğünde bile şehvete kapılmayarak, bu vücudu mükemmel derecede yaratan “*Ahsenü'l-Halîkîn Hazretlerini tesbih ve tebrik*” eder (s. 291). Ahmet Metin de tıpkı Şirzad gibi, İslam ahlakına sahiptir. Sahip olduğu değerler sistemi onu şehvetine kapılmaktan alıkoyar. Her güzellik gibi, Neofari'nin güzelliği de ona Allah'ı hatırlatır. Ahmet Midhat Efendi'nin kahramanına güzellik karşısında Allah'ı hatırlatması, onun İslam tasavvufundaki Vahdet-i vücut inancından etkilenmiş olmasından kaynaklanabilir. Hemen belirtmek gerekir ki, Ahmet Metin, roman boyunca Neofari'nin bütün imalarına rağmen, iffetinde bir an olsun zayıflık göstermez. Gemide baş başa kaldıkları bir sırada, ilgi ve yakınlaşma bekleyen Neofari'ye Ahmet Metin, bir çift kardeş gibi sohbet etmeyi teklif edince, Neofari kardeş sözünü beğenmeyerek elektrik çarpmış gibi titrer ve hayal kırıklığına uğrar (s. 367). Bütün bu örnekler Ahmet Midhat Efendi'nin Müslümanların ahlaken Hıristiyanlardan üstün oldukları fikrini de ortaya çıkarır. Erkek olmalarına ve arzulanmalarına rağmen ne Şirzad Roza'ya karşı; ne de Ahmet Metin Neofari'ye karşı iffetlerinden taviz vermemişlerdir.

İslam'ın ve Müslümanların üstünlüğüne dair dolaylı söylem bununla sınırlı değildir. Ahmet Midhat Efendi, Hıristiyan din görevlilerinin olumsuzluklarını anlatmak suretiyle İslam'ın ve Müslümanların üstün olduğu düşüncesini ortaya koyar. Ustika manastırının başrahibinin odasında güzel bir rahibe ile yakalanma olayına değinilmişti. Bir başka olumsuz papaz imajına da Ahmet Metin ile Neofari'nin Otranto'da Santa Nikola Kilisesini ziyaretleri sırasında rastlanır. Kilisenin papazı, ziyarete gelenleri görünce çocuk gibi sevinir ve onları gezdirmek için para bekler. Yazar bu durumu şöyle anlatır: “*Bunların memnunane telaşlarından bir papaz dahi kiliseye temaşacı seyyahlar geldiğini anlayıp görerek çocuklardan daha büyük bir ümit ve daha ziyade sevinç o da koşup geldi ve yolculara delalet etmeye başladı.*” (s. 378). Yazar, papazın paraya olan düşkünlüğünü ve bunun onu küçültüşünü, çocuklar ve onların hevesleri üzerinden ustalıkla anlatmıştır. Papaz, gelen ziyaretçilerden para almak konusunda o denli ustadır ki, çocukların sevinçlerinden paranın kokusunu alır. Bir din adamında olmaması gereken bu para düşkünlüğü, papazın dini menfaate alet etme eğilimini gösterir. Ahmet Midhat Efendi, papazın ahlaken yozlaştığını bu şekilde dile getirerek, Müslümanların

ahlak bakımından Hıristiyanlardan üstün olduğu düşüncesine dolaylı olarak tekrar vurgu yapmış olur.

Ahmet Midhat Efendi, özellikle Ortaçağ'da Hıristiyanların son derece hoşgörüsüz olduğu düşüncesini de romanda farklı vesilelerle dile getirir. Bu düşüncesini Neofari'ye onaylatan yazar, İslam'ın ve Müslümanların hoşgörüsüne dikkat çeker. Roza, Şirzad'ı sevdiğini ve onunla beraber Anadolu'ya gideceğini annesine söyler ve onu da beraber gitmeye ikna etmeye çalışır. Madam Dellaroka ise beraber Roma'da yaşamayı önerir. Roza, bir Hıristiyan'ın Müslüman memlekette rahatça yaşayabileceği halde, bir Müslüman'ın Hıristiyan memlekette yaşayamayacağı cevabını vererek bunu reddeder. Şirzad, Roza'yı din değiştirmesi ve kendisiyle Anadolu'ya gelmesi konularında hiçbir şekilde zorlamamıştır. Buna rağmen Madam Dellaroka, kızının Müslüman bir erkekle evlenmesini hoş görmez ve Roza'nın Şirzad ile Anadolu'ya gitmesini engellemeye çalışır. Yazar, bu noktada Hıristiyanların taassuplarının Müslümanlara nazaran daha fazla olduğunu anlatmak ister. Hıristiyanların taassupları ile ilgili olarak "*Ezmine-i mutavassıtada Katoliklerin gayret-i taassupkarisi[nin], asar-ı kadimeyi ya mahv ve yahut tagayyür ve tebeddül*" (s. 492) ettiğini söyler. Bozulan ve değiştirilen bu eserler, İslam medeniyetinin on iki ve on üçüncü asırlarda, Sicilya'da, ulaştığı seviyeyi gösteren eserlerdir. Buna karşın İstanbul'da Ayasofya ve Küçük Ayasofya gibi on'dan fazla yapıda Hıristiyanlığa ait bütün nakışlar korunmuştur (s. 382). Yazar, bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Müslümanların Hıristiyanlara nazaran daha hoşgörülü olduklarını arkeolojik gerçeklerle de ispat etmeye çalışır.

İnsana verilen değer noktasında da İslam dininin Hıristiyanlıktan üstün olduğu düşüncesi çeşitli vesilelerle ortaya konur. Yazar, Müslümanların anlayışında genç hizmetçilerin ve cariyelerin ev halkından sayıldığını söyler (s. 420). Bu anlayış, hizmetçilere bir insan olarak değer vermeyi, onları aşağılamak yerine onları taltif etmeyi ve ödüllendirmeyi, onlara güvenmeyi ve önemli işlerde onları yetkili kılmayı ortaya çıkarır. Şirzad'ın babası İskender Şir Bey, aslen İtalyan ve Hıristiyan olup, Suriyeli korsanların eline esir düşen Cafer el-Tercüman'a büyük ticaret gemisini ve altınlarını emanet etmekte bir sakınca görmemiştir. Cafer el-Tercüman, Müslüman bir beyin emrindeki hizmetçinin Avrupa'nın olur olmaz senyörlerine kıyas olunamayacak kadar rahat yaşadığına özellikle dikkat çeker. Ahmet Metin de yıllarca hanesinde, annesinin terbiyesi altında büyümüş Vasiliki'ye değer verir. Ona adeta bir hanım gibi muamele eder. Hıristiyan ve Avrupalı olan Neofari, Ahmet Metin'in bir hizmetçiye gösterdiği

ilgiyi ve verdiği değeri anlamakta güçlük çeker. Ahmet Metin, bir baba gibi Vasiliki'yi Süreyya ile evlendirme vazifesini de ifa eder. Bütün bunlar, Ahmet Midhat Efendi'nin İslam'ın Hıristiyanlıktan üstün olduğuna dair düşüncelerini pekiştirmek için ortaya koyduğu örneklerdir.

2.1.2.4. İslamcılık İdeolojisi ile İlgili Diğer Örnekler

Romanda Ahmet Midhat Efendi'nin İslamcılık ideolojisine dair daha başka önemli örnekler de mevcuttur. Örneğin, Ahmet Metin'in seyahat fikrinin temelinde Kuranî öğüt vardır. “*Kuran-ı azimüşşanda "Yeryüzünde geziniz. Sizden evvel gelenlerin akibet-i halleri ne olduğunu görünüz."* diye ferman buyurulur ki işte seyahat bu tavsiyenin mucib olduğu suret-i müdekkikannede olur...” (s. 329). Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Metin'in macerasını, yani romanı da yine Kuran ayetiyle bitirir (s.727). Böylece yazar, kahramanlarının başından geçen ya da geçecek olan maceraları Kuran'a dayandırır. Yazar, doğrudan ya da dolaylı olarak başka yerlerde de Kuran'a göndermeler yapar. Düşüncelerini ayetlerle güçlendirir. Romanın sonuna gelindiğinde Neofari'nin durumunu değerlendiren yazar, insanların bazı zamanlarda acele karar vererek ya da sonunu düşünmeden hareket ederek daha sonra pişman olacakları olaylara sebebiyet verdiklerini belirtir. Bu durumlara düşülmemesi için de Kuran'ın öğütünü ile okuyucusuna öğüt verir: “*Kuran-ı kerim'de "Olabilir ki, bir şeyden istikrah edesiniz de o şey sizin için hayır ve olabilir ki, bir şeye sevinirsiniz de o şey sizin için şerdir" buyurulmuştur. Her şeyde teenni vacip olup bilhassa gazap işlerinde teenninin en ziyadesi için insan ne kadar cebr-i nefis eylese yeri vardır...*” (s. 711-712). Yeni Türk Edebiyatı'na mensup olan Ahmet Midhat Efendi, insanların gündelik hayatlarındaki yanlışları düzeltmeleri için dini çok iyi bilmeleri gerektiğini satır arasında göstermiş olur. İyiliği öven ayetler kullanır. Bu bağlamda Kuran'ın İslam'ın temel kaynağı olduğu düşünülürse, Ahmet Midhat Efendi'nin de İslamcılık düşüncesinin temelinde Kuran olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ahmet Metin, gemiye hizmetçi olarak Vasiliki ve Katarina adlı gayri Müslim kadınları alır. Bunun nedeni ise dar bir alanda, hareket halindeki bir araçta Müslüman bir kadının hizmet ederken güçlük çekeceği düşüncesidir. Ahmet Metin'in “*İstitar mani olmasa idi hizmetçi kadınları dahi Türk'ten alır idim*” (s. 74) sözlerindeki “istitar”, erkeklerden kaçmak, bir yere hapsolmek anlamını taşımaz. Ahmet Midhat Efendi, bu kelime ile haya ve hicap hususuna dikkat çekmiştir. Bunun dışında Ahmet Midhat

Efendi, Ahmet Metin adlı kahramana deniz seyahati öncesi gemide çeşitli İslami ritüeller yaptırır:

“Ahmed Metin ilk defa olmak üzere bu akşam teknil arkadaşlarıyla beraber kotrada beytutet edecek idi. Onun için hariçten bir de Mevlidhan Efendi tedarik etmiş idi. Fakat bu efendiden başka hariçten kimsenin bulunmamasını arzu edecek cemaatle akşam namazını kıldılar ve bade taâm ederek yatsı namazını da kıldıklarını müteakip menkıbe-i veladet-i Ahmediye’yi okundurup teşnif-i azan ve tenvir-i kulup eylediler. O gece Ahmed Metin kendi yatak odasına ve Hüseyin Basri dahi kendi odasına çekildikleri zaman Koca Ahmed nısf-ı leyle kadar uyumayıp bir Yasin ve bir İnnafetahnâ ve bir Errahman ve bir Tebâreke ve bir Amme ile yedi sureleri tilavet eyledi. Zira bu genç adam hem gayet feylesof hem de Hak Teala Hazretleri’ne ve zat-ı akdes-i risaletpenahiye gayet mümin ve mutekid bir adam idi. Hikmet-i İslamiye olup aşk-ı Muhammedî feyz-i Muhammedî dil ü canını nurlara gark eyleyen füyuzat-ı Rahmaniye’den idiler.” (s. 91).

Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarına genel bakıldığında ibadetle ilgili sahnelere yer vermediği görülür. Ancak bu romanda uzun bir yolculuğa çıkacak olan kahraman Allah’a sığınmaktadır. Ahmet Metin, yol tedarikini en ince ayrıntısına kadar hazırlamıştır. Üzerine düşeni sorumluluk sahibi bir insan olarak yerine getirmiştir. Bundan ötesini Allah bilecektir. Ahmet Midhat Efendi, böylece insanın iradesini kullanması gerektiğini vurgular. İnsanın, önce tedbir sonra dua prensibi ile hareket etmesi gerektiği düşüncesini yansıtır.

Yazarın, Ahmet Metin’i hem bir filozof hem de mümin ve inançlı bir genç olarak tanıtmayı dikkat çekicidir. Filozof, varlığın ve bilginin bilimsel olarak araştırıcısı olarak kabul edilirse, Ahmet Midhat Efendi’nin Müslümanların araştırmacı, bilgili, fenne meraklı ve yeniliğe açık olmaları gerektiğine inandığını söylemek yanlış olmaz.

2.1.3. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA OSMANLILIK

Ahmet Midhat Efendi, II. Abdülhamid idaresi tarafından en çok desteklenen yazardır. Tanpınar onun anasırcı Osmanlılık politikalarını desteklediğini söyler.¹⁰⁸ Bu nedenle devletin resmi ideolojisi olan Osmanlılık fikrini birçok eserinde savunmuştur. Bu eserlerden birisi de *Ahmet Metin ve Şirzad* romanıdır. Midhat Efendi, bu ideolojik tavrını romanda yer verdiği kişi, olay ve düşüncelerle ortaya koyar. Çeşitli etnik ve dini guruplardan kahramanlar seçer, Osmanlı tarihinin şanlı dönemlerini hatırlar, Osmanlılık onurunu yükseltecek kişi ve kurumlara örnekler verir, padişahlardan övgü ve bağlılıkla bahseder. Bütün bu örnekler dil, din, mezhep farkı gözetmeksizin, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan bütün insanları padişahın himayesi altında ve Osmanlı hanedanlığı etrafında birlik ve bütünlük içinde yaşatmak düşüncesiyle örtüşür.

2.1.3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birlik ve Bütünlüğü Düşüncesi

Ahmet Midhat Efendi'ye göre Osmanlılığın iki şanı vardır: Bunların ilki Müslümanlık, ikincisi ise Türklüktür. O İslam ve Türk tarihlerinin dünyada hiçbir milletin tarihinde görülmeyen kahramanlıklarla dolu olduğunu söyler. Bu iki şandan birisi bile Osmanlıların şeref duymasına yetecekken Allah'ın ikisini birden Osmanlılara nasip ettiğini söyleyen Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Metin adlı kahramanını Şirzad-ı Selçuki romanı rehberliğinde atalarının izlerini aramak için deniz seyahatine çıkarır. Bu seyahate çıkarmasının nedeni de kendi devrinden yedi sekiz asır önce Türklerin ve Müslümanların Avrupalılar ile olan münasebetlerinin ne derecelere vardığını göstermektir. Zira bu münasebetin derecesini de Osmanlılardan ziyade Avrupalıların bildiğini belirtir (s. 38).

Ahmet Midhat Efendi'ye göre Osmanlı İmparatorluğu büyük bir ailedir. Neofari ile birlikte Şirzad-ı Selçuki romanının izlerini süren Ahmet Metin, uğradıkları yerlerin tarih, coğrafya ve mitolojileriyle ilgili bilgiler de verir. Bu bilgiler ziyaret edilen yere göre Osmanlı tarihiyle de ilgili olabilir. Örneğin Kafalonya sahilinden ayrılıp Lepanet körfezine geldikleri zaman, geçmişte bu körfezde Osmanlı donanması ile Avrupa milletlerinin birleşik donanma kuvvetlerinin savaşlarını anlatır ve Osmanlı donanmasının kahramanlıklarını över. Bu tarihi hadiseyi anlatırken Osmanlı milletini büyük işler halletmiş asil ve necip bir aileye benzetir (s. 344). Bu sözler Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlılık ideolojisini özetler. Ahmet Metin ve Şirzad romanında,

¹⁰⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 478.

imparatorluk içinde yaşayan çeşitli etnik ve dini gurupların birlik içinde yaşaması düşüncesinin en önemli göstergesi bu cümledir. Yine bu düşünceye paralel olarak gayri Müslim ve Türk olmayan unsurlara iyi davranma, güvenme ve onları ötekileştirmeme düşüncelerine de romanda yer verilir. Ayrıca romanda Türk, Kürt, Arap, Boşnak, Rum, Ermeni, Yahudi gibi değişik millet isimlerine; Türkçe, Arapça, Farsça, Rumca gibi değişik dil isimlerine; Müslümanlık, Hıristiyanlık, Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık gibi çeşitli din ve mezhep isimlerine çokça yer verilir. Bunun en önemli nedeni Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bu dillere, dinlere, mezheplere ve milletlere ev sahipliği yapmasıdır. Ayrıca bu durum, yazarın Osmanlı devletini büyük bir aileye benzetme düşüncesiyle de örtüşür.

Bütün unsurların birlik ve beraberliği düşüncesiyle alakalı örneklerden bir diğere de Ahmet Metin adlı kahramanın tanıtılması sırasında rastlanır. Bu beyzade Boşnak bir Müslüman olmasına rağmen Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi ayırt etmeden bütün evlenecek gençlere yardım eder (s. 107). Bu örnek de, etnik ve dini unsurların birbirlerini ayırt etmeme, hepsine bir gözle bakma ve eşit davranma düşüncesiyle ilgilidir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü ile ilgili yaptığı vurgular bunlarla sınırlı değildir. Ahmet Metin, deniz seyahatine çıkmaya İstanbul'da Yüksekaldırım'da bir Yahudi'den satın aldığı Şirzad adlı tarihi romanı okuduktan sonra karar verir. Deniz seyahati için yaptırdığı gemisine sadece Türkleri değil, Vasiliki adlı Rum hizmetçiyi ve Katerina adlı İtalyan hizmetçiyi de alır. Ayrıca seyahat esnasında gemiye Rum bir kılavuz alınır. Gemide Rum muçolar görev yapar. Bütün bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kimlikli yapısıyla örtüşür. Ahmet Metin'in gemisi Osmanlı İmparatorluğu'nun bir nevi sembolüdür. Yazar bütün bu farklı unsurları akıllı, ahlaklı, adil, dirayetli bir efendi olan Ahmet Metin'in idaresinde aralarında uyum, sakinlik ve kibarlık olacak şekilde bir araya getirir (s. 206). Farklı unsurların gemideki sakin, uyumlu ve kibar yaşantıları Ahmet Metin'le tanışıp, onunla Şirzad-ı Selçuki romanının izini takip eden Neofari adlı Moldovalı yabancıyı da etkiler.

Ahmet Midhat Efendi, imparatorluk içinde yaşayan milletlerden bahsederken onların uğraşlarına da değinir. Rumlar yelkencilik, terzilik, yazıcılık, hizmetçilik gibi işler yaparken Yahudiler ticaretle uğraşır. Yazar bu etnik unsurlardan bahsederken de onlara sevgiyle yaklaşır. Onların kendilerine özgü yanlarına vurgu yapar. Örneğin, Vasiliki'den hep olumlu şekilde bahseder, onu birçok bakımdan över. Şirzad'ın

gemisinde bulunan terzi için “*işgüzar bir Rumcağızdır*” der. Şirzad-ı Selçuki romanını satın aldığı Yahudi’nin paraya düşkünlüğünü de ince bir üslupla anlatır. Yetmiş paraya anlaştıkları kitabı almak için Yahudi’ye ikilik verir ancak Yahudi “*güya*” iade edecek on parası bulunmadığından paranın üstünü vermeyince Ahmet Metin paranın üzerinden de vazgeçer (s. 66). Bu örneklerde Ahmet Midhat Efendi’nin kullandığı dil sevgi ve kabullenmeyi gösterir. Bu da onun İmparatorluk düşüncesinden kaynaklanır.

Bir diğer örnekte de Ahmet Metin, merkezden bir hayli uzak, Avrupa sınırlarında bir kasabada yaşayan insanların Osmanlı’ya bağlılıklarını gösterir. Ahmet Metin, Şirzad-ı Selçuki romanının izlerini aramak için İtalya sahillerine doğru İzmit’ten yola çıktıktan sonra Preveze sahil kasabasına uğrar. Prevezeliler Meliketülbahr’in üzerinde Osmanlı sancağının dalgalandığını görünce kalplerinde bir genişleme olur. Prevezeliler gemiyi bir lort gemisine benzetirler ve geminin sahibinin de bir Osmanlı lordu olabileceğine kanaat getirirler. Bundan daha önemlisi ise Prevezelilerin Ahmet Metin’e gösterdikleri hüsnü kabuldür. Ahmet Metin böylece yanındaki Neofari’ye Osmanlıların misafirperverliğini gösterme fırsatı bularak, bu hüsnü kabul ve misafirperverlikle iftihar eder (s. 360). Bu örnekte de merkezden bir hayli uzakta, küçük bir Osmanlı kasabasında yaşayan insanların Osmanlı sancağını gördüklerinde duydukları büyük mutluluk dile getirilirken, Preveze ahalisinin Ahmet Metin’e gösterdikleri sahiplenme ve sıcaklık da güçlü bir birlik ve beraberlik duygusunu ifade etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun birliği ve bütünlüğü ile birlikte, imparatorluk içinde yaşayan bütün farklı unsurların birbirlerini “öteki” olarak görmemesi de Ahmet Midhat Efendi tarafından vurgulanır. Vasiliki, Ahmet Metin’in annesi tarafından büyütülmüş bir Rum ve Hıristiyan’dır. Buna rağmen efendisi Ahmet Metin’le evlilik hakkında yaptıkları bir konuşma esnasında Ahmet Metin’in “*Senin sevdiğin bir Müslüman olmayacaktır. Bir Rum olacaktır.*” sözüne karşılık bir Rum’la evlenmeyi aklından hiçbir zaman geçirmediği cevabını verir. Vasiliki, bir Rum olsa da yıllardır Müslüman bir konakta yaşadığını, Rumları da Müslümanları da öğrendiğini söyler. Bu nedenlerle de Ahmet Metin’in gemiye hesap memuru olarak aldığı Süreyya ile evlenmeye karar verir (s. 692). Ahmet Metin, bu iki genci birbirine nişanlar ve evlendirmeye de söz verir. Bu örnekte de yazar, İmparatorluğun farklı unsurlarının evlilik bağı gibi bağlarla birbirlerine bağlanmaları düşüncesini belirtmiş olur.

Vasiliki ve Süreyya örneğindeki gibi on dokuzuncu yüzyıl Osmanlısına ait bir örnek olmasa da Cafer el-Tercüman örneğinde de benzer bir durum söz konusudur. Küçük yaşta İskender Şir Bey'in yanına getirilen Cafer el-Tercüman yıllarca Anadolu'da Müslümanlar arasında yaşar. Müslümanlardan hiçbir kötülük görmez. İskender Şir Bey ona ticaret işlerini ve yüzlerce filori altınını emanet eder. Cafer el-Tercüman da Anadolu'da Türkler ve Müslümanlar arasında hep rahat ve güvenlik içinde yaşadığını söyler (s. 590). Cafer el-Tercüman örneğinde de Ahmet Midhat Efendi'nin imparatorluğun birliği ve bütünlüğü, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan bütün unsurların birbirlerini "öteki" olarak görmeyip güven ve huzur içinde, rahatça yaşamaları düşüncesi vardır. Bunu da en açık şekilde Roza Dellaroka'nın ağzıyla söyler. Roza, Müslüman olup Şirzad ile birlikte Anadolu'ya gitmeye karar verdiğinde annesine de beraber gelmesini teklif eder. Annesinin İtalya'da yaşama teklifini, Hıristiyan bir memlekette Müslümanların yaşamasının güç olduğu, buna karşın Müslüman bir memlekette bir Hıristiyan'ın son derece rahat ve özgür yaşayacağı cevabını vererek reddeder. Ahmet Midhat Efendi, Roza'ya söylediği bu sözlerle Osmanlı toprakları içinde, padişahın güvencesi altında bütün etnik ve dini unsurların rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayacağı düşüncesini dile getirir.

Roman'ın yazılma tarihi (1891) göz önüne alınırsa, Ahmet Midhat Efendi'nin Fransız İhtilali ile başlayıp hızla yayılan, bütün çok milletli devletleri tehdit ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da çok zor durumlara düşüren milliyetçilik hareketlerine karşı bu düşünceleri dile getirdiğini söylemek yanlış olmaz.

2.1.3.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Menfaatlerini Savunma Düşüncesi

Roman boyunca birçok defa Osmanlı milletinin hakikaten büyük ve şanlı bir millet olduğunu vurgulayan Ahmet Midhat Efendi, Osmanlılık düşüncesinin temelinde vatan ve millet sevgisi, kendi deyimiyle hamiyet-i Osmanî olması gerektiğini söyler. Bu bağlamda romanın ideal kahramanlarının hemen hepsi, ülkelerini ve padişahlarını seven kişilerdir. Bu nokta son derece önemlidir. Zira başta Namık Kemal olmak üzere Ahmet Midhat Efendi'nin çağdaşı birçok yazar eserlerinde padişah sevgisine ya da övgüsüne yer vermez. Halbuki Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlılık anlayışının en temel unsuru padişaha bağlılıktır. Bu bağlamda yazar, kahramanları aracılığı ile Osmanlı devlet ve milletinin şan ve şöhretini artırmak için neler yapılması gerektiğini de dile getirir.

Bu konuda en önemli örnek Ahmet Metin adlı kahramandır. Ahmet Metin'in babası İslam Dıragoz Ağa adında bir Boşnak'tır. Aile Boşnak olmasına karşın vatanlarına son derece bağlı ve hamiyetperverdir. Bu aile Osmanlı devletinin menfaatlerini kendi menfaatlerinden üstün tutar. Hem İslam Dıragoz hem de Ahmet Metin kendilerinden çok Osmanlı devletinin menfaatlerini düşünürler. İslam Dıragoz, köy mültezimliği yaparken hiçbir sene zarar etmeyerek sürekli yeni köyler almış ve giderek bir kazanın bütün aşarını birden toplamaya başlamıştır. Böylece hep kârdan kâra konmuş ve nihayet büyük bir servet biriktirmiştir. Bir diğer mültezimlerle birlikte İstanbul'a çağırılarak öşür gelirlerinin emanet olarak mı yoksa iltizam olarak mı idare edilmesinin devlete faydalı olacağı sorulur. İslam Dıragoz, diğer mültezimlerin aksine emanet olarak idare edilmesinin devlet hazinesi için daha faydalı olacağı cevabını verir. Ancak bunun için görevlendirilecek memurların da işinin ehli, namuslu ve dürüst olmalarının gerektiğini ekler. Diğer mültezimler, menfaatlerini kaybettikleri için kızsalar da İslam Dıragoz, devletinin menfaatini kendi menfaatinden üstün tuttuğunu söyler (s. 20).

Ahmet Midhat Efendi, daha romanın başlarında Ahmet Metin'i tanıtırken anlattığı bu hikâye ile dini, dili, kimliği ne olursa olsun vatansever bir Osmanlı vatandaşının nasıl olması gerektiğini anlatmış olur. İslam Dıragoz Ağa, bütün zenginliğini mültezimliğe borçlu olmasına rağmen Osmanlı'nın menfaatini kendi menfaatine tercih ederek, büyük bir hamiyetperverlik göstermiştir.

Ahmet Metin de tıpkı babası gibi Osmanlı ülkesinin ve milletinin menfaatlerini kendi menfaatinden üstün tutar. Ayrıca ahlakıyla, ilmiyle, dış görünüşüyle, ilgileri ve meraklarıyla ideal Osmanlı neslinin ilk örneğidir (s. 6). Denizciliğe ve deniz seyahatine merak salan Ahmet Metin, bir gemi sahibi olmak ister. Bunun için Avrupa'ya gider ve burada üretilen gemileri inceler. Avrupa'da yapılan gemileri takdir etse de hazır bir gemi almak istemez. Bunun yerine kendi ülkesinde, planlarını kendisinin çizdiği bir gemi inşa ettirir. Bunun nedeni ise gemicilik sanayisinin Osmanlı İmparatorluğu'nda da ilerlemesini istemesidir (s. 32). Yaptırdığı gemiyle Osmanlı gemi sanayisinin gelişmesine örnek olmak düşüncesindedir. Ahmet Midhat Efendi, bu örnekte de kahramanına Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatini düşündürerek, okuyucusuna Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerlemesi için her vatandaşın elinden geldiğince ve gücü yettiğince girişimlerde bulunması lazım geldiği düşüncesini aktarmak ister. Bu iki örnek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve maddi olarak zayıflamasının temel

nedenlerindedir. Osmanlı'nın son döneminde öşür vergilerinin toplanmasında İslam Dıragoz Ağa gibi mültezimlerin azlığı; diğerler mültezimlerin kendi menfaatlerini devletin menfaatlerinden daha çok düşünmelerinin sonucu olarak, devletin kasasına giren vergi geliri azalır. Bu nedenle de iltizam usulü kaldırılır. Ahmet Midhat Efendi, bu örnekle bu kararı desteklemektedir. İkincisi Batı'dan geri kalınmasının nedeni sanayinin gelişmemesi, fen ve tekniğe önem verilmemesidir. Bu örnekle Osmanlı'nın Batı'yı yakalamasının, eski gücüne kavuşmasının sanayi yoluyla olacağı mesajı verilmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin bir diğer düşüncesi de Osmanlı gençlerinin eğitimi meselesidir. Paşa'nın haylaz bir oğlu vardır. Paşa, oğlunu güvenilir ve akıllı bir genç olan Hüseyin Basri'ye emanet edip ikisini de Paris'e tahsil için göndermek ister. Bu durum yazara göre hem Hüseyin Basri'yi hem de ... Paşa'nın haylaz oğlunu Osmanlılık adına kazanmak demektir. Ahmet Midhat Efendi, bu örnekte de Osmanlı gençlerinin Osmanlılık adına kazanılmaları gerektiğini, bunun da eğitim yoluyla mümkün olacağı fikrini vurgulamış olur (s. 101). Buna bir diğer örnek ise Ahmet Metin'in seyahate çıkarken gemiye hesap memuru olarak aldığı Süreyya Efendi'dir. Yazara göre Osmanlı'nın sanayice ilerlemesi Süreyya gibi genç, zeki ve fenne meraklı gençler sayesinde olacaktır (s. 464). Ahmet Midhat Efendi; Ahmet Metin, Hüseyin Basri ve Süreyya'yı birer iyi örnek şeklinde Osmanlı gençlerinin önüne koyarak Osmanlı İmparatorluğu'nun her bakımdan ilerlemesinin böyle gençler sayesinde olacağını ifade eder.

Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatlerinin korunması için insanların hamiyet-i Osmanîlerinin güçlü olması gerektiği düşüncesi de satır arasında yazar tarafından sık sık tekrarlanır. Ahmet Midhat Efendi, hamiyet-i Osmanîye çok önem verir. Ahmet Metin, tam bir Osmanlı hamiyetperveridir. Gemisinin yapımı tamamlandığında anlayanlar da anlamayanlar da onu takdir ederler. Denizcilikten anlayan ecnebler birkaç defa gelip Ahmet Metin'in kotrasını incelerler. Hatta Kadıköy'de küçük bir sandal ve kotra kulüpleri bulunan İngilizler ziyarete her gelişlerinde Ahmet Metin'in nezaketine ve bilgisine hayran kalırlar. Kulüplerine onu üye yapmayı, Meliketülbahr'ı da kulüplerinin filosuna kaydetmeyi teklif etseler de Ahmet metin, yarıştan anlamadığı bahanesiyle bu teklifi reddeder. Ahmet Metin'in bu teklifi reddetmesinin asıl nedeni ise Osmanlı toprağında ve sularında ecnebi bir kulübe katılmayı hamiyet-i Osmanîsine aykırı bulmasıdır (s. 90).

2.1.3.3. Osmanlı Tarihinin Şan ve Şeref Dolu Sayfaları

Ahmet Midhat Efendi'nin roman boyunca yeri geldikçe vurgu yaptığı bir diğer nokta ise Osmanlı tarihinin büyüklüğüdür. Genel olarak İslam, özel olarak ise Osmanlı tarihinin her köşesinin kahramanlıklarla dolu olduğunu söyleyen yazar, bu kahramanlıkları birçok eserinde söylediğini belirtir. Ona göre İslam tarihi ve Osmanlı tarihi büyük fikirli ressamlar için en mükemmel kaynaktır (s. 522-523). Ahmet Midhat Efendi, tarihe önem verir. Ancak ona göre Osmanlı milleti şanlı tarihinden habersizdir. Tarih alanındaki bu bilgi eksikliğinin Osmanlı ilim erbabının çalışmalarıyla ortadan kaldırılacağını söyler (s. 61). Birçok eserinde olduğu gibi bu romanda da her fırsatta Osmanlı tarihinin şanlı olaylarına, önemli isimlerine değinir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan önceki bir dönemi anlatacağı zaman “...*Osmanlı hurşidinin ufk-ı şeref ü şandan şaşaanisar-ı tülû olmamış bulunduğu bir zaman...*” gibi cümleler kurarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğünü, Osmanlıca kelime ve tamlamalar da kullanarak, belagatli şekilde ifade eder (s. 38). Bu, Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na genel Türk tarihi içinde çok büyük bir önem verdiğinin göstergesidir. Ayrıca yazar, Osmanlı'nın kuvvetli çağlarına özlem duyduğunu da satır arasında gösterir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı tarihinin şanlı sayfalarından verdiği örneklerin ilki sultan Bayezid'in Yunanistan'ın Argos kalesini fethetmesiyle ilgilidir. Neofari'nin deniz seyahatine çıktığı Valesko vapurunun kaptanı Yuhanu, Yunanistan'ın Argos şehri önlerine geldiklerinde Napoli ile Argos limanları hakkındaki açılan bir konu üzerine Argos Kalesi'nin Sultan Bayezid tarafından fethini anlatır. Sultan Bayezid, fethedilmesi imkânsız olarak görülen Argos Kalesi'ne karadan ordu, denizden donanma ile hücum ederek, Argosluların büyük direnişine rağmen kaleyi zapt etmiştir. Fetihden sonra otuz bine yakın Argosluyu çeşitli memleketlere dağıtarak şehre Tatarları yerleştirmiştir (s. 284). Yazarın, Yuhanu adlı yabancıya Osmanlı'nın gücünü ve kudretini övdürmesi dikkat çekicidir.

Ahmet Midhat Efendi'nin değindiği bir diğer şanlı savaş ise Navarin deniz savaşıdır. Ahmet Metin adlı kahraman Meliketülbaht adlı gemisiyle Navarin önlerine geldiği zaman “*meşhur ve şanlı düello*” olarak nitelediği Navarin deniz savaşını hatırlar ve tüyleri ürperir. Müttefik üç büyük devletin donanmasına yalnız Osmanlı donanmasının denk olması mümkün değilken, yine savaştan kaçmayarak bir kişi

kalıncaya kadar savaşan Osmanlı askerleri, görünüşte mağlup olsalar da yazara göre hakikatte galip addolunacak kadar şanlı bir kahramanlık sergilemişlerdir (s. 325).

Ahmet Midhat Efendi'ye göre tarihte Osmanlı'nın öyle donanma kaptanları vardır ki, her biri adeta birer deniz hükümdarı gibidir. Örneğin Oruç ve Kurdoğlu gibi kaptanlar böyledir. Tunus'u, Trablus'u, Cezayir'i ve hatta Fas'ın da bazı yerlerini fethetmişlerdir (s. 68). Üstelik denizlerden korsanlığın kaldırılmasında da Osmanlı devletinin gayretleri etkili olmuştur (s. 504).

Ahmet Metin'in anlattığı bir diğer tarihi hadise ise Körfez deniz savaşıdır. Deniz gücü son derece gelişmiş olan Venedikliler, Osmanlılara karşı Yunanistan'ın yedi büyük adasını savunmak için büyük külfetlere katlanmışlardır. Büyük Körfez savaşı olarak anılan ve Kaptan-ı Derya Hayreddin Paşa'nın en büyük savaşı olarak anılmaya şayan bu savaş Korfu adası sahilinde yapılmıştır. Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Metin ağzından sadece bu savaşın bile Osmanlı milletinin şan ve şerefini sonsuza kadar yaşatmaya kafi geleceğini belirterek, Osmanlı devletini ve onun mensubu olmayı yüceltir (s. 364).

Ahmet Metin, Kafalonya sahilinden biraz uzaklaştıktan sonra Lapanet körfezi önlerine geldiği zaman, bu mevkide vaktiyle Osmanlı donanmasının büyük bir Avrupa müttefik kuvvetleriyle yapmış olduğu savaşı anlatır. Ahmet Metin'in anlattığı bu hikâye, yazarın deyimiyile "*her Osmanlı'nın damarlarındaki hun-ı hamiyeti galeyana getirecek*" hikâyelerden olduğu gibi hatta Neofari ve Nikolso adlı yabancılara bile büyük tesir eder. Neofari, dinlediği bu hikâyeden sonra, Osmanlıların gerek deniz gerekse kara savaşlarında yenseler de yenileseler de büyük bir şan kazanmış olmalarına rağmen Osmanlı müzelerinde, meydanlarında ve göz önünde bulunan yerlerde bu önemli olayları hatırlatacak eserlerin neden bulunmadığını sorar. Zira diğer milletlerde bir dikili taş, bir heykel yapmaya bahane olsun diye en küçük olaylar bile büyütülmektedir. Neofari'nin bu sözleri ve sorusu Ahmet Metin'i derinden etkiler. Ahmet Metin, Neofari'nin sorusuna oldukça açıklayıcı bir cevap verir. Osmanlı milletinde her biri bir büyük millet için övünç nedeni olacak ve anıtlara layık olaylar o kadar fazladır ki, bunlar adeta sıradan olaylar olarak görülür. Ahmet Metin Sultan I. Bayezid'in küçük savaşları dışında, anıtlara değer yirmiye yakın savaşı olduğunu belirtir. Dolayısıyla bu vakaların Osmanlılar için sıradan vakalar olduğunu söyleyen Ahmet Metin, bir yer, bir büyük vakanın mekânı olursa oranın bir ziyaret yeri olacağını söyler. Osmanlı'da böyle bir şey olsa her karış toprağa bir anıt dikmek

gerekeceğini belirtir. Osmanlı milleti o kadar büyük olaylar görmüştür ki, ister mutluluk ister hüzün versin o necip millete hayret verecek derecede tesir edemez olmuştur. Niğbolu savaşı öyle olur olmaz insanların dayanabileceği bir mutluluk sebebi değildir. Keza Kosova ve Ankara Savaşlarının da verdiği acıya herkes katlanamaz. Ancak Osmanlı milleti sonucu galibiyet ya da mağlubiyet olsun hangi büyük olaya tesadüf etmiş ise başka milletler gibi hayrete kapılmamıştır (s. 344). Ahmet Midhat Efendi'nin Ahmet Metin'in ağzıyla söylediği bu gerekçeler Osmanlı tarihinin büyüklüğünü gösterir. Osmanlılar için en büyük zaferlerin ya da en büyük yenilgilerin sıradan bir olay hükmünü almasının nedeninin bundan başka bir sebebinin bulunamayacağını yazar kendisi de onaylar. Ahmet Midhat Efendi "*Ah ey ulüvv-i şan-ı Osmanî! İşte sen cihan cihan olalı bir misli daha hiçbir yerde, hiçbir zamanda görülmemiş olan bir manayı mukaddessin! Bir emr-i celil-i mübareksin.*" (s. 345) diyerek, Osmanlı'nın şanının bile çok üstün bir şan olduğunu, dünya kurulalıdan beri isminin hiçbir yer ve zamanda görülmemiş eşsiz bir anlamı sakladığını ve büyük, mübarek bir emir olarak var olduğunu vurgular. Bütün bunlar dikkate alındığında Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı devletini, milletini ve tarihini yücelttiği söylenebilir.

Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Metin aracılığı ile Hammer'in Osmanlı Tarihi'nden bahseder. Sultan Bayezid'in Niğbolu Savaşı'nı, Sultan Murad'ın Varna Savaşı'nı anlatır ve bunların savaş meydanındaki kahramanlıklarını över. Ona göre Osmanlılığın kutsiyeti ve Osmanlı sevgisinin mükemmeliyeti bu savaş meydanlarını gezmeyi bir hac gibi önemli kılar. Ahmet Metin, Niğbolu Savaşı'nın planını bulur, bu planı alarak Niğbolu'ya kadar gider ve o büyük savaşı hayalinde canlandırarak adeta tekrar yaşar. Böylece büyük savaşların yapıldığı yerde topografik araştırmalar yaparak tarihi karşısında canlı görmek arzusunu göstermeye çalışır. Aynı şekilde Varna Savaşı'nın planını da bulur ve savaşın meydana geldiği yere gidip bu savaşı da hayalinde canlandırır. Ahmet Metin'in ağzından anlatılan bu satırlarda yazar, okuyucusunu Osmanlı tarihinin şanlı sayfalarına çekerek Osmanlılık şuurunu güçlendirmeye çalışır. Tarih şuurunun yerleşmesi için ise tarihi olayların geçtiği yerleri bizzat görmek ve beş duyu organı ile algılamak gerektiğini belirtmiş olur.

Yazarın okuyucuda uyandırmaya çalıştığı Osmanlı tarihinden hareketle Osmanlı'ya bağlılık fikri, Ahmet Metin'in Süreyya Efendi'ye Santa Nikola Kilisesi'nin önemini anlattığında daha da somutlaşır. Ahmet Metin seyahati esnasında Otranto'ya da uğrar. Buraya uğramasının nedeni ise Osmanlıların Fatih zamanında bu şehirde bir yıl

kadar kalmalarıdır. Burada bir iki Osmanlı izinden başka bir şey bulunmamasına rağmen Ahmet Metin sadece bir eski yıkıntı eserin bile burayı ziyarete kâfi olduğunu söyler ve Osmanlılar'ın buraya ayak bastıkları tarihten kalan ve daha sonra kiliseye çevrilen Santa Nikola Kilisesi'ni ziyaret eder. Bu kilisenin fotoğraflarını çeker. İstanbul'dan beri kullanmadığı fotoğraf makinesini böyle son derece harap bir yeri fotoğraflamak için kullanması Süreyya Efendi'nin dikkatinden kaçmaz. Bundaki hikmeti soran Süreyya'ya Ahmet Metin bu tarihi yadigârın önemini o kadar etkili bir dille anlatır ki, kalbinde henüz mukaddes duygular uyanmamış olan hesap memuru, kalbinde ilk defa bir uyanma hissederek gözleri dolar. Bundan sonra geminin kaptanı ve aynı zamanda babası olan Ömer Kaptan'ı ve Hacı Çavuş'u da yanına alarak bu kiliseyi ziyaret etmek için Ahmet Metin'den izin ister. Ahmet Metin, ona izin verirken beş yüz yıldır unutulmuş olmasına rağmen, bu yerin Osmanlılar için bir ziyaretgah olacak kadar önemli olduğunu söyler. Bu cevap üzerine Süreyya kendini tutamayarak ağlamaya başlar. Yazar, Süreyya'nın ağlamasını, Osmanlı'nın ve İslam'ın mukaddes duygularının onun gözlerinden yaş akıtmasına ve mutluluğunun nimeti ile lezzetini ilk defa o gün tatmasına bağlar. Bu, Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı tarihinden hareketle Osmanlılık bağını güçlendirmek istediğinin en önemli örneklerindedir.

İnsanlar genellikle gerileme ve zayıflama dönemlerinde tarihin şanlı sayfalarına sığınma ve tarihlerinin şanlı dönemlerinden güç alarak ayakta kalma, hatta yeniden dirilme psikolojisi içine girerler. Ahmet Midhat Efendi'nin de Osmanlı'nın içte ve dışta güç kaybettiği bir dönemde Osmanlı tarihine sığınarak okuyuculara “*İşte biz böyle şanlı bir millettik*” mesajı vermek istediği söylenebilir.

2.1.3.4. Osmanlı İsmiinin Şanını Savunma

Ahmet Midhat Efendi romanda Osmanlı tarihinin şanlı sayfalarından örnekler verip, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığın bir şeref olduğu vurgusunu yaparken, bir taraftan da Osmanlı tarihini savunur. Yazara göre Osmanlı tarihi son derece temizdir. Osmanlı milleti ise necip bir millettir. Otranto'ya çıktıklarında Santa Nikola Kilisesi'ni ziyarete gider. Avrupa tarihleri 1480 yılında Fatih'in ordularıyla burayı istila ettikten sonra kiliseye atlarını bağladığını yazmaktadır. Üstelik kilisenin papazı da burayı ziyaret eden turistlere aynı tarihi bilgiyi aktarmaktadır. Ahmet Metin, yanında Neofari ve Nikolso bulunduğu halde bu kiliseyi ziyaret ettiğinde yerleri incelemeye başlar. Bunu gören kilise papazı Türk atlarının nal izlerini mi aradığını sorar. Ahmet Metin, o

izleri aradığını söyler ve tarihi hadiseyi yanındakilere de anlatır. Osmanlılar buraya geldiklerinde güya atlar tepindikçe mozaiklere nal izleri çıkmıştır diyen Ahmet Metin, bu rivayetin en ciddi seyahatnamelere bile yazılmış olduğunu belirtir. Bu rivayetin Osmanlılık şanıyla münasebet ve muvafakat kabul edemeyeceğini de ifade eder ve varsa bu izleri görmek istediğini söyler. Kilisenin papazı Ahmet Metin ve arkadaşlarına bu kiliseye gelen diğer insanlara söyleye söyleye ezberlediği birtakım şeyler anlatır. Mozaikler üzerinde bazı izler göstererek bunların Osmanlı atlarının nal izleri olduğunu iddia eder. Ahmet Metin’le beraber Neofari ve Nikolso da papazın gösterdiği izlere dikkatle baktıklarında bunların at ayaklarının tepinmesiyle oluşmuş şekiller olmadığına kanaat getirirler. Bu izler zaman içinde insan ayaklarının yavaş yavaş meydana getirdiği aşınmalardır. Ahmet Metin, kilisenin ince mimarisinin at tepinmelerine zaten dayanamayacağını da belirtir. Ancak papaz söyleye söyleye ezberlediği dersini Ahmet Metin ve yanındakilere de tekrar eder. Papaz, Türk gemilerinin Otranto’ya asker döktükten sonra, Santa Nikola ahalisinden on iki bin kadarını kılıçtan geçirdiklerini ve çocuklar ile kadınları da esir aldıklarını, atlarını bağlayarak kiliseyi de tahrip ettikleri iddiasında ısrarcıdır.

Ahmet Metin, eski zamanlarda meydana gelen savaşlardan sonra düşmanlığın hemen son bulmadığını, fethedilen bölgenin halkının husumeti devam ettirmek için en küçük şeyleri bile bahane ettiklerini, Osmanlı ordusuyla ilgili olarak anlatılan bu hadisenin de aynı nedenle uydurulmuş bir hikâyeye olduğunu belirtir. Ahmet Metin, eğer katliam gerçekten olsaydı Otranto’yu savunan askerlerin de kaçamayıp katledilmiş olmaları gerektiğini, askerlerin kaçabilecek kadar zaman bulmuşlarsa halkın da kaçabilmiş olması gerektiğini ifade eder. O zamanlar Avrupa milletlerinin tamamında böyle katliamların ve esir almaların usulden olsa da bunun için de ihanet gibi bir sebebin arandığını söyleyen Ahmet Metin, sebepsiz olarak o şekilde katliam yapmanın ve esir almanın özellikle Osmanlı orduları için işitilmemiş olaylar olduğunu belirtir. Ahmet Metin, Osmanlılarda böyle bir uygulama olsa Osmanlı’nın fethettiği yerlerdeki eski halklardan hiçbir eserin kalmaması gerektiğini, gerçekte ise bunun tam tersinin olduğunu söyler. Binlerce atın kiliseye zaten sığmayacağını, binlerce atı bir tarafa bırakıp buraya bir kısmını bağlamanın ise mantığa uymadığına değinir ve Müslüman bir ordu için ahırdan önce camiye ihtiyaç olduğunu da belirterek, fethettikleri yerlerde cemaatsiz kalan kiliseleri camiye çevirmenin Osmanlıların ilk şanı olduğunu da ifade eder. Müslümanlar savaşa katılmayan papazlara da karışmazlar diyerek Osmanlı

memleketlerinde camiye çevrilmiş birçok kilise olmasına rağmen ahıra ya da hana çevrilmiş tek bir kilisenin bile bulunamayacağını da ekler. Durum böyle olduğu halde Otranto’da bu durumu değiştirecek ne olabileceğini sorduğunda ise papaz, Osmanlıların kilisedeki Hıristiyanlık süslemelerini görmek istememelerini öne sürer. Ahmet Metin, bunun da akla yatkın olmadığını, eğer bu süslemeleri görmek istemeseler kiliseyi tamamen ortadan kaldıracaklarını, hâlbuki İstanbul’da Ayasofya ve diğer kiliseden camiye çevrilmiş birçok mekânda Hıristiyan süslemelerinin hala sağlam olduğunu dile getirir. Ahmet Metin’in izahları her ne kadar papazı düşüncelerinden döndürmese de Neofari ve Nikolso’yu tatmin eder (s. 378-383).

Ahmet Midhat Efendi, bu uzun tarih savunmasıyla Osmanlıların fethedip kendi idarelerine aldıkları yerlerin gerek halklarına, gerekse bu yerlerin önemli eserlerine mümkün olduğunca zarif davrandıklarını ispat etmek ister. Satır arasında Osmanlı’nın zulmetmeyen, kişiye kişinin değerlerine saygılı davranan; onun canını, malını ve namusunu garanti altına alan bir anlayışa sahip olduğunu anlatır. Üstelik bunu savaş sırasında, fethettiği yerlerde yapar. Ahmet Midhat Efendi’nin bu örneğinin ana düşüncesi de Osmanlılık ideolojisiyle örtüşür.

Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Metin aracılığı ile Osmanlı tarihini savunmakla yetinmez. Aynı zamanda Osmanlı milletinin yanlış tanınmasına neden olacak olaylara da müdahale eder. Örneğin Neofari’nin kendisini tanımayanlara kocası olarak tanıttığı, âşıkı Nikolso, ahlaken düşük bir adamdır ve adi bir düelloda ölür. Messina ve Plaermo gazeteleri ölen kişiyi Osmanlı olarak tanıtır. Bu haberi okuyan Ahmet Metin, hemen Palermo limanına çıkıp haberi yapan gazetenin matbaasına giderek Nikolso’nun Osmanlı olmadığını belirtir ve haberin düzeltilmesini ister. Messina gazetelerinden birisi de Osmanlı konsolosluğunun girişimiyle haberin doğrusunu yazmıştır. Haberin doğrusunu yapan gazetenin de görülmesiyle gazete yönetimi yaptıkları yanlış düzeltmelerini belirtirler (s. 474-475). Ahmet Midhat Efendi, Neofari’nin deyimiyile “*rezil Moldovan’ın, Osmanlı telakki olunmasına*” razı gelmez. Yazara göre Ahmet Metin gibi, Süreyya gibi, Hüseyin Basri gibi, Vasiliki gibi dürüst, ahlaklı ve kadirşinas olanlar Osmanlı olabilirler.

Ahmet Midhat Efendi, romanda kendi devriyle ilgili olarak da birtakım değerlendirmeler yapar. Osmanlılık ideolojisi bakımından herhangi bir roman kahramanını aracı yapmadan okuyucusuna aktardığı düşüncelerden en önemlisi II. Abdülhamid’i övdüğü satırlardır. “*Şehriyar-ı muvaffak efendimiz*” sözleriyle övdüğü II.

Abdülhamid'in Hamidiye Süvari Alayları Teşkilatı'nı kurduğunu, böyle bir teşkilatı kurmanın daha önceki devirlerde hatırlarda bile olmadığını belirtir. Ona göre bu büyük ve önemli teşkilatın kurulması, Arap ve Kürt gibi dünyanın en meşhur süvarilerinin bir tertip ve düzen altına alınarak Osmanlı Devleti için yetmiş-seksen bin süvarinin yoktan var edilmesi demektir. Ahmet Midhat Efendi, bunun askeri sanayi bakımından son derece önemli bir kuruluş olduğunu, görebilseler İskenderlerin, Napolyonların, Mültekelerin bile hayran kalacaklarını söyler (s. 383). Ahmet Midhat Efendi, romanın yazıldığı yıllarda en önemli destekçisi durumunda bulunan II. Abdülhamid'in icraatını da överek, dolaylı olarak padişaha bağlılık ve güven duygusu uyandırmaya çalışmaktadır. Osmanlılık ideolojisi bakımından da bunlar son derece önemlidir.

Buna benzer bir diğer örnekte de Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı'nın kendi tebaasına hâkimiyeti vurgusu yaptığı açıkça görülür. Midhat Efendi, Medeniyetten uzak birtakım milletlerin başıboş halde dolaşarak soygunculuk, haydutluk ve korsanlık yaptıklarını söyler. Osmanlı ve İran sınırında da başıboş dolaşan Kürtler'in son on beş-yirmi seneye kadar bu şekilde olduklarını ifade eden yazar, bu zaman zarfında Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasını padişahın kontrolü altına aldığını, İran Kürtlerinin ise eski hallerini devam ettirdiklerini belirtir (s. 260). Romanın yazılma tarihi(1891) dikkate alındığında on beş-yirmi yıl öncesi yine II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına tekabül eder. Ahmet Midhat Efendi, burada da padişahın kendi tebaası üzerindeki hâkimiyetinin İran şahından daha fazla olduğunu vurgulamıştır.

2.1.4. AHMET METİN VE ŞİRZAD ROMANINDA TÜRKÇÜLÜK

Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzad* romanını 1889'da Stockholm'de katıldığı Şarkiyatçılar kongresinden sonra kaleme alır. Yaklaşık iki ay Avrupa'yı dolaşan yazar, Batıların Türkler ve Müslümanlar hakkında sandığından çok daha yanlış kanaatlere sahip olduklarını görür. Bu sebeple olsa gerek, romanda İslam medeniyetinin üstünlüğünü ve büyüklüğünü sık sık dile getiren yazar, daha önceki eserlerinden farklı olarak Türkçü bir tavırla okuyucusunun karşısına çıkar.¹⁰⁹ Romanda Türklerin tarihine, kurdukları medeniyetlere, kahramanlıklarına, savaşçılıklarına, ahlaki ve fiziksel özelliklerine geniş yer verir. *Ahmet Metin ve Şirzad* romanından önceki ve sonraki eserlerinde Türkçü tavır bulunmayan yazar, Ahmet Metin adlı karakteri tam bir Türk milliyetçisi olarak kişileştirir.¹¹⁰ Türkçülüğünün çerçevesi pek belli olmasa da gittiği yerlerde Türkleri savunan, Türkler hakkındaki yanlış bilgileri düzeltmeye çalışan Ahmet Metin, yazar tarafından idealize edilir. Bu hacimli romanın ana izleğinin Selçuklu şehzadesi Şirzad'ın hikâyesi olduğu düşünüldüğünde de yazarın Türkçü tavrı görülür. Şirzad, bütün olumlu nitelikleriyle kahraman bir Türk şövalyesi olarak idealize edilir. Bu bağlamda Ahmet Midhat Efendi, romanın başından sonuna kadar Türk milliyetçiliğinin açıkça savunucusudur.¹¹¹

2.1.4.1. Türklerin Tarihine İlişkin Düşünceleri

Ahmet Midhat Efendi, romanda Türklerin Osmanlı ve İslamiyet öncesi tarihine ilişkin geniş bilgi verir. Yazar, Ahmet Metin'in ağzından Türklerin tarihini Orta Asya'dan itibaren anlatır. Türk kelimesinin etimolojisini yapar. Ahmet Metin, Yüksek Kaldırım'da Yahudi bir kitapçıdan satın aldığı Şirzad-ı Selçuki romanından etkilenir. Ahmet Metin, Selçuklu şehzadesi olan Şirzad'ın macerasının geçtiği yerlerin on üçüncü yüzyılda Arap memleketleri olmasına karşın, on dokuzuncu yüzyılda tamamen Avrupalılaştığını belirtir. Araplardan kalan eserleri görmek ve on dokuzuncu yüzyıldaki halkında eskilerden bir fikir kalıp kalmadığını öğrenmek isteyen Ahmet Metin, Ayvansaray'da bir kotra yaptırarak Şirzad-ı Selçuki romanının izlerini sürmeye başlar. Yazar, böylece romanı Selçuklu şehzadesi Şirzad'ın macerası eksenine oturtur. Roman, tarihi bir Türk kahramanının izlerini takip edecektir (s. 69).

¹⁰⁹ Fazıl Gökçek, **Osmanlı Kapısında Büyüme: Ahmet Midhat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar**, s. 84.

¹¹⁰ Fazıl Gökçek, **a.e.**, s.84

¹¹¹ Fazıl Gökçek, **a.e.**, s. 85.

Şirzad-ı Selçuki romanının izlerinin aranacağı deniz seyahatine Hüseyin Basri adında bir genç de katılmak ister. Ahmet Metin ile tanışıp ahabap olan Hüseyin Basri, zamanla onun evine de gidip gelmeye başlar. Ahmet Metin ona Şirzad-ı Selçuki romanı hakkında bilgi verir. Romanın aslının İtalyanca olduğunu, orijinal isminin ise “*Cavaliere Turco*”, yani “*Türk Şövalyesi*” olduğunu söyler. Hüseyin Basri, şövalyeliğin Avrupalılara has bir şey olduğunu belirtince Ahmet Metin, şövalyeliğin Avrupalılardan çok Araplarda ve Türklerde görüldüğünü iddia eder. Ahmet Metin’e göre Türklerin şövalyeliğinin çok bilinmemesinin nedeni, tarih kitaplarının Türklük konusunda eksik olmasıdır. Ona göre bu eksiklik arkeoloji ve nümizmatik gibi alanlardaki çalışmalar sayesinde giderilecektir (s. 61-62).

Ahmet Metin, Hüseyin Basri’ye Türklerin şövalyelikleri hakkında bilgi verir. Bir yandan da Türklerin Osmanlı ve Selçuklu öncesi tarihlerinden bahseder. Abbasiler döneminde, Abbasi halifesinin saraylarında Türk isimli cariyelerin bulunduğunu belirtir. Ahmet Metin, Halife Me’mun’un annesinin de Türk olduğu bilgisini verir. Ahmet Metin’in bu kısa izahı bile Hüseyin Basri’yi hayrette bırakır. Yazar, Hüseyin Basri’nin bu hayretine özellikle dikkat çeker (s. 63). Hüseyin Basri’nin bu şaşkınlığı karşısında Ahmet Metin, bu bilgilerin kaynağının “*Sahayifü’l-Ahbar*” adlı tarih kitabı olduğunu söyler. Ona göre Abbasiler ünlenmeden önce Türkler askerlik hizmeti için İslam memleketlerine gelmiş ve İslam’ın en güçlü kılıcı olmuşlardır. Bu bağlamda Türk kavminin çok eski ve büyük bir kavim olduğunu, İslam’dan önce de hem terakkisiyle hem de büyük şöhretiyle en büyük milletlerden olduğunu belirtir. Ahmet Metin’e göre sınırlarının büyüklüğüne antik Yunanlıların bile muktedir olamadıkları Sitya, on dokuzuncu yüzyıldaki Türkistan’dır. Ayrıca her millet Büyük İskender’e yenildiği halde Türkler yenilmemiştir. Ahmet Metin, Türklerin tarihini milattan önce iki binli yıllara kadar dayandırır. Ona göre üç dört bin sene önce Anadolu’yu Mısır’a kadar fethedip, idaresi altına alanlar Türklerdir. Ahmet Metin, Çin Seddi’nin de Türkleri önlemek için inşa edildiği bilgisini verir. Ahmet Metin’e bunları söyletmekle yetinmeyen Ahmet Midhat Efendi’ye göre tarihte Türk ismini alan ilk insan Nuh peygamberin oğludur. Bu sebeple Nuh peygamber’in Türklerin doğrudan doğruya atası olduğunu iddia eder. Bu iddiaları noktasında tarihin bilgisiz olduğunu belirtir. Ona göre Türk ve Tatar kelimeleri üzerine yapılacak sözlük çalışmaları, Strabon ve Herodot gibi eski tarihçilerin “*Turjiyos*” ve benzeri isimler hakkında verdikleri bilgiler, Türk dilinin Çin diline tatbiki gibi çeşitli çalışmalar onun iddialarının gerçekliğini ortaya çıkaracaktır. Ayrıca,

medeniyetin en eski şekli olan Çin medeniyetinin Türkler tarafından kurulmuş olduğunun da ortaya çıkacağı iddiasındadır (s. 63).

Tanzimat'tan sonra özellikle Ahmet Vefik Paşa, Ali Suavi ve Şemseddin Sami'nin yaptığı araştırmalar ile Türklerin tarihleri öğrenilmiştir. Bu bilgiler Batılı kaynaklardan öğrenilmiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin bu satırları yazdığı sırada Batı'da Türkoloji çalışmaları daha da ilerlemiştir. Ahmet Midhat Efendi Şarkiyatçılar Kongresi vesilesiyle bu gelişmeye tanık olmuştur. Ahmet Midhat Efendi, Türkler hakkında, elde ettiği farklı kaynaklara ait bilgileri birleştirmiştir. Bununla birlikte Ahmet Midhat Efendi romanına Anadolu Selçuklusunu kahraman yapar ve onu Avrupa'da dolaştırır. Bu da yazarın İslamiyet ve Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra, özellikle Anadolu'ya yerleşip Batı'ya açıldıkları dönemlere daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

Türk Türklerin tarihi ile ilgili bugün bile yedinci yüzyıl öncesine ait çok az bilgi mevcutken, Ahmet Midhat Efendi'nin Türk tarihini milattan önce iki binlere, hatta Nuh peygamber zamanına götürmesi dikkat çekicidir. Üstelik bu iddialarında ciddi olduğu da önerdiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Türk tarihi ile ilgili düşüncelerini aktarırken arkeoloji, nümizmatik, etimoloji, coğrafya ve tarih gibi bilimlere sürekli dile getirmesi, konuyu rast gele işlemediğini, fikirlerini özellikle beyan ettiğini gösterir. Öne sürdüğü bu deliller tarihi araştırmalarda belge niteliğinde olan delillerdir. Ahmet Midhat Efendi, böylece tarihin yan dallarının da siyasi tarih kadar önemli olduğunu göstermek ister. Batı'daki Türkoloji çalışmaları ile başlayıp Ahmet Vefik Paşa ve Ali Suavi gibi Osmanlı aydınlarını da etkileyen Türkçülük fikrinin Ahmet Midhat Efendi'yi de etkilemiş olduğu böylece daha da netlik kazanır.¹¹²

Ahmet Midhat Efendi'nin, Türk tarihi ile ilgili düşünceleri bununla sınırlı değildir. Ahmet Metin'in ağzından Türk tarihi ile ilgili bilgiler vermeye devam eder. Ahmet Metin, yola çıktıktan sonra Pire limanında Moldovalı Neofari ile tanışır. Neofari, Ahmet Metin'in bilgisine ve kibarlığına hayran olur. Ahmet Metin'in seyahatine âşığı Nikolso ile birlikte o da katılmak ister ve yolun bundan sonraki kısmına birlikte devam ederler. Ahmet Metin, Neofari ile Nikolso'ya kotrasında verdiği bir yemek esnasında Şirzad-ı Selçuki romanı hakkında bilgi verirken konuyu tarihe, daha sonra da Türk tarihine getirir. İtalyan tarihçi Cesar Cantu'nun on sekiz ciltlik "*tarih-i umumi*"sinden daha mükemmelinin olmadığını söyler ve kütüphanesinden bu eserin dokuzuncu cildini

¹¹² Fazıl Gökçek, a.e., s. 84.

çıkartıp üç yüz seksen yedinci sayfasını açar. Açtığı sayfa Türkler hakkında bilgileri ihtiva etmektedir. Ahmet Metin, bu eserde Türkler hakkında yazılanları Neofari ile Nikolso'ya da anlatır. Bu kitaptaki bilgilere göre Türkler, çok eski zamanlarda Çin'in Altay dağlarından gelerek Çin'e karşı başarılı savaşlar yapmışlardır. Milattan bin iki yüz sene önce Heiya adlı Çin imparatoru hanedanından bir prensin sığınmasıyla Türkler bir devlet kurmuşlar, bu devlet bin seneden fazla ayakta kalarak milattan iki yüz sene önce Yüeci adlı hükümdar zamanında Çin'in kuzeyini hercümerç etmişlerdir. Cesar Cantu, bunların Türk adını ne zaman ve nasıl aldıklarını da anlatır. Bin yıldan fazla hüküm süren bu devletin adı Hiyong'dur. Bunlardan bazıları Kuzey Liyang hükümeti tarafından kaçısa mecbur edilmişlerdir. Onlar da Baykal Gölü kenarlarına kadar gelmişlerdir. Cesar Cantu'nun tarihine göre, Baykal Gölü kenarlarına göçen Hiyongları, vahşi bir halk katleder. Hiyonglardan geriye sadece elleri ayakları kesilmiş on yaşında bir çocuk kalır. Bu çocuğu, dişi bir kurt besler, büyütür ve çocuktan hamile kalır. Bu kurttan on erkek çocuk doğar. Bunlar büyüyüp çoğalırlar. Daha sonra iki kabileye ayrılırlar ve "*Hasena*" yani "*Kurt*" isminde birisi bu iki kabilenin başı olur. Atasının ve neslinin kurt olduğunu göstermek için de bayrağına bir kurt kafası resmeder. Bunlar zamanla çoğalarak Altay Dağları'nın vadilerine kadar yayılırlar. Bundan sonra Türk adını alırlar. Çinliler Türk ismini Tokyo(Tyukyu) olarak söylerler. Kuzeyde Sibiry, batıda Aral Denizi ve Horasan, güneyde Tibet ve Transsaksiyon ile çevrilen ve Türklerin yurdu olan yerin adı Türkistan'dır. Ahmet Metin, Cesar Cantu'nun Türkler hakkındaki bu izahatının milattan sonra üç yüz elli bir ile beş yüz altmış iki seneleri arasını kapsadığını belirtir. Ahmet Metin, Cesar Cantu'nun tarihinde Türklerin dokuz yüz doksan dokuz senelerinde Müslümanlığı kabule başladıkları zaman hakkında da bilgiler verdiğini söyler. Bu bilgilere göre Oğuzlar, İranlılar ve halifelerle uzun savaşlar yapmışlar, sonunda Katıbaydan'da mağlup olmuşlardır. Bu mağlubiyetten sonra Türklerin bir kısmı guruplar halinde Çin'e doğru kaçmış, bir kısmı ise Müslüman olmuştur. Bunlardan "*Salur*" iki bin aile ile Müslümanlığı kabul etmiş ve "*Karahan*" ismini almıştır. İrkdaşlarına ise "*Türkmen*" ismi verilmiştir. Cesar Cantu, "*Türkmen*" kelimesinin "*Türk iman*" kelimesinden geldiğini, bunun da "*Müslüman Türk*" demek olduğunu belirtir. Ancak Ahmet Metin buna itiraz eder. Ona göre Türk kelimesi İslamiyet'ten önce de vardır. Dolayısıyla Türkmen kelimesinin "*Türk iman*" ile de bir ilgisi olamaz. Ahmet Metin, "*Türkmen*" kelimesinin "*Ben Türk'üm*" demek olduğunu belirtir. O, "*Türk*" kelimesinin Avrupa için meçhul olduğunu ifade eder. Buna karşın

“*Türk*” kelimesi Asya için meçhul değildir. Nuh peygamber’in oğullarından birinin isminin Türk olduğu bilgisini Neofari ile Nikolso’ya da söyler. Bu bilgilerin, kendi zamanına göre dokuz asır önce İranlı ve Arap tarihçiler tarafından yazıldığını belirtir. En eski İran şairlerinin Türk ismini çok değişik manalarda kullandıklarını söyleyen Ahmet Metin, şairlerden bazılarının Türklerin güzelliklerini, bazılarının ise şiddetlerini kinaye olarak şiirlerinde kullandıklarını anlatır. Ahmet Metin, Türklerin soyu hakkındaki kurt hikâyesinin doğruluğunu da kabul etmez. Dördüncü asırdan altıncı asra kadar geçen zamanda, “*Türkmen*” kelimesinin etimolojisi hakkında yanlışlık yapan ve Türklerin dışı bir kurttan türeyişlerinin hikâyesine yer veren tarih kitaplarını inandırıcı bulmaz. Ahmet Metin, tarih kitaplarında Türklerin milattan önce, on ikinci asırda bir devlet kurduklarının yazılı olduğunu, bu yüzden “*Türkmen*” kelimesi ile “*kurt hikâyesi*”ne inanmanın mümkün olmadığını belirtir (s. 207-209). Böylece Ahmet Metin, tarih kitabı, efsane ve tarihçi muhakemesi hususlarını birleştirerek Türk milletinin türeyişi, tarih sahnesinde görünmesi ve Türkmen kelimesinin etimolojisi hakkında belirli yorumlar getirir. Bu yorumlar Ahmet Midhat Efendi’nin on dokuzuncu yüzyıl sonunda konuyla ilgili olarak ulaştığı son bilgi ve hükümlerin yansımasıdır.

Ahmet Midhat Efendi’nin Ahmet Metin aracılığı ile söyledikleri dikkat çekicidir. Türkler ve Türklük hakkında yaptığı bu bilgilendirme ve değerlendirmeler, Ahmet Midhat Efendi’nin romanı yazmadan önce bu konularla ilgili bilgi edindiğini açıkça ortaya koymaktadır. Burada verilen bilgilerin birçoğu bugün için sıradan olsa da, Ahmet Midhat Efendi’nin devri için küçümsenemeyecek kadar önemlidir. Ahmet Midhat Efendi, muhtemelen Türkoloji çalışmalarıyla ilgili bilgi sahibidir ve hiç olmazsa konuyla ilgili temel birtakım kaynakları okumuştur. Türklerin tarihini milattan önce on ikinci asra kadar götürmesi, Nuh peygamberin oğlunun Türklerin atası olduğunu iddia etmesi, Altay Dağları’nın eteklerindeki, Türklerin yaşadıkları coğrafya hakkında bilgiler vermesi, Türk ismi ile ilgili etimolojik değerlendirmeleri ve bugün Türeyiş Destanı olarak bilinen Türk destanını değerlendirmesi Ahmet Midhat Efendi’nin Türklük ve Türk tarihine dil, tarih, coğrafya ve mitoloji gibi alanları dikkate alarak baktığını gösterir. Dolayısıyla Ahmet Midhat Efendi’nin Türkçülük düşüncesinin ciddi bir altyapıya dayandığı söylenebilir.

Romanda Selçuklular hakkında birtakım bilgiler doğrudan ya da dolaylı olarak aktarılır. Ahmet Metin adlı kahraman tarafından Neofari’ye anlatılan “Şirzad-ı Selçuki” romanının konusu, Şirzad adlı Selçuklu beyzadesinin, on üçüncü yüzyılda başından

geçen maceralardır. Romanda Ahmet Metin tarafından Neofari'ye verilen bilgiye göre Şirzad'ın babası İskender Şir Bey, on ikinci yüzyılın sonlarında doğmuştur. Babasının doğum zamanı dikkate alınırca Şirzad romanının tarihi 1220'li yıllara tekabül ettiği söylenebilir. İskender Şir Bey, aslında Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'ın oğludur. Dolayısıyla Şirzad aynı zamanda bir Selçuklu şehzadesidir. Ancak babası, devletin resmi işleri yerine, deniz ticaretiyle ilgilendiği için oğlu Şirzad'ı da bu alanda yetiştirmiştir. İskender Şir Bey'in ticaret gemileri vardır ve bu gemiler Avrupa'ya mal taşır. Şirzad, babasının ticaret gemileriyle Avrupa'ya ticaret için seferlere çıkar. Ahmet Midhat Efendi, romanının kahramanı Şirzad'ı fetihler yapan biri olarak değil de bir ticaret erbabı olarak gösterir. Bu da anlamlıdır. Tarihe daim aktüelden giden Ahmet Midhat Efendi, kahraman kadar, ticaret erbabına da ihtiyaç olduğuna parmak basmak istemektedir. Yazar, böylece Selçukluların Avrupa ile ticaret yaptığı bilgisini verir. Buradan hareketle Selçukluların deniz ticaretinde ilerledikleri de söylenebilir (s. 502).

“Türk millet-i azimesinin Selâçika kısmı, Asya-yı vustadan çıkıp İran ve Irak ve Suriye taraflarını zapt ile Anadolu'ya dahi geçmişler ve harben ve siyaseten muzafferiyat-ı gûnâgûnları ile Asya tarihinin en mühim ebvabından birisini teşkil eylemişlerdir.” (s. 502) diyen yazar, çok kısa bir şekilde de olsa Selçuklu tarihi hakkında bilgi verir. Ayrıca Selçuklular döneminin denizcilikte en çok elerleşmiş beyliklerinden Aydınoğulları hakkında da bilgi verir. Şirzad ile Roza, ıssız bir adada yaklaşık altı ay boyunca Robinson hayatı yaşadıkdan sonra su aramak için adaya uğrayan Aydınoğulları beyliğine ait bir gemi tarafından kurtarılır. Romanın bu kısmında yazar, Aydınoğulları'nın Selçuklu Devleti zamanında İzmir taraflarında valilik yapan bir aile olduğunu, Osmanlılar zamanından önce Akdeniz adalarına, Selanik ve Venedik denizlerine doğru Avrupa sahillerinde birçok zafer kazandıklarını söyler. Yazar, Aydınoğulları'nın bu zaferlerden dolayı denizcilikte tarihi bir şöret edindiklerini belirtir (s. 654).

Ahmet Midhat Efendi, böylece Türklerin tarihini bir bütün olarak gördüğünü, Osmanlılardan önce de Türklerin büyük bir medeniyete sahip olduklarını göstermeye çalışır. Ahmet Midhat Efendi, Türklerin tarihinin sadece Osmanlı tarihinden ibaret olmadığını vurgularken okuyucuda milli bir tarih bilinci oluşturmaya çalışır. Türk tarihi ile ilgili verdiği ansiklopedik nitelikteki bilgiler bunun göstergesidir.

2.1.4.2. Türklerin Sahip Oldukları Niteliklere Övgü

Ahmet Midhat Efendi, roman boyunca Türklerin maddi ve manevi nitelikleri hakkında bilgiler verir. Türklerin fiziki güzelliklerini, güçlü oluşlarını, savaşçılıklarını, cesaretlerini, ahlaklarını ve güvenilirliklerini över. Ahmet Metin, Hüseyin Basri'ye “Şirzad-ı Selçuki” romanı hakkında bilgi verirken, bu romanın isminin “*Cavaliere Turco*”, yani “*Türk Şövalyesi*” olduğu bilgisini de verir. Romanın Şirzad isimli bir Türk şövalyesinin başından geçen maceraları ihtiva ettiğini belirtir. Hüseyin Basri, şövalyeliğin sadece Avrupa'ya özgü olduğunu bilmektedir ve “*Türk Şövalyesi*” tabirine şaşırır. Bunun üzerine Ahmet Metin, Türklerin şövalyelikleri hakkında düşüncelerini ifade eder. Ona göre şövalyeliğin Avrupa'dan daha âlâsı Araplarda ve daha sonra da Türklerde görülmüştür. Tarih kitaplarında Arapların şövalyelikleri hakkında bilgiler mevcut olduğu halde, Türklerin şövalyeliği hakkında o kadar bilgi bulunmadığını belirten Ahmet Metin, tarih kitaplarının Türklük hakkında zaten fazla bilgi içermediği bilgisini de verir (s. 61). “*Kırk Anbar*” adlı eserinde Osman Gazi, Orhan Gazi, Abdurrahman Gazi gibi Türk şövalyelerini anlattığını hatırlatır. Hüseyin Basri, bu isimlerin şövalye olarak nitelenmesine şaşırda Ahmet Metin, “*Şövalye diye ... Mekâsıdı uğruna ölümü istihfaf eder fakat kahr-ı şiddeti zalimlere mahsus olup acizeye merhameti galip ve kadınlara hem muhibb hem de onlara karşı gayet afif ve ismet-perest, hâsilü özü doğru, sözü doğru ... hileyi, hudayı asla kabul etmez her maksadını kendi zur-ı bâzusuyla istihsale sâî kahramanlara “şövalye” denilmez mi?”* (s. 63-64) diye sorarak, bu niteliklerin Türklere ait olduğunu da belirtir. Böylece Türklerin önemli niteliklerinden birinin şövalyelik olduğu bilgisi yazar tarafından dile getirilmiş olur.

Ahmet Midhat Efendi, Türklerin şövalyeliklerine ilişkin bunları söyledikten sonra değişik vesilelerle Türklerin yiğitliklerini ve savaşçılıklarını da över. Ustika adasına, Şirzad-ı Selçuki romanının izlerini aramak için gidilirken Neofari, Ahmet Metin'e deniz savaşlarının mahiyeti hakkında bir soru sorar. Ahmet Metin, deniz savaşlarının nasıl yapıldığını Neofari'ye anlatırken, sözü Anadolu Türk gemicilerine getirir. Yazara göre Anadolu Türk gemicileri içinde öyle kuvvetli adamlar görülmüştür ki, bu adamlar düşmanlarının boğazını bir kez parmakları arasına aldıklarında, parmaklarıyla o düşmanın derisini delip gırtlakını koparırlarmış. Bu gemiciler için tek elleriyle düşmanı boğmak işten bile değilmiş. Ahmet Metin'in Türk gemicilerinin savaşçı kuvveti hakkında söylediği bu sözler, Neofari tarafından da onaylanır.

Yazar, Türk askerlerinin yiğitliğini Ahmet Metin gibi bir Türk milliyetçisine söyletmekle kalmaz, Boğdanlı olan Neofari'ye de onaylatır. Neofari, Türk askerlerindeki bu yiğitliğin sadece geçmişte değil, kendi zamanlarında da görüldüğünü ifade eder. Bu görüşünü desteklemek için Totrakan Savaşı örneğini verir. Totrakan Savaşı'nda beş-altı bin Türk askeri, yirmi-otuz bin Rus askerini perişan etmiştir. Neofari, bu savaşın hatırasını yaşatmak için Paris'te renkli bir litografya tablosu yapıldığı bilgisini verir. Ayrıca Neofari bu tablonun bir kopyasına da sahiptir. Tabloda bir Türk askerinin bir Kazak'ı boğazından yakalayıp sıktığı ve Türk askerinin pençesinin gücünden Kazak'ın gözlerinin lokma gibi fırladığı gösterilmiştir. (s. 535-536). Ahmet Midhat Efendi, böylece Türklerin savaşçılık ve yiğitliklerinin diğer milletler nezdinde de meşhur olduğunu göstermek istemiştir. Ayrıca, Ahmet Metin'in sözlerine Neofari'nin Totrakan Savaşı örneği ile onay vermesi dikkat çekicidir. Çünkü Totrakan Osmanlılar ile Ruslar arasında yapılan bir savaştır. Şu halde Ahmet Midhat Efendi, yabancılar nezdinde Osmanlılığın Türklükten farklı düşünülmediğini de göstermiş olur.

Ahmet Midhat Efendi'nin Türklerin yiğitlikleri hakkında söyledikleri sadece bu kadarla sınırlı değildir. Türklerin kahramanlık ve serdengeçtiliklerini de öven yazar, Avrupa'daki şövalyeliği "*hayali*" olarak nitelerken, Türklerdeki şövalyeliğin hakiki olduğunu da iddia eder (s. 61). Şirzad-ı Selçuki hikâyesinde Şirzad, Sicilya'ya gidince Müslüman Araplar onun şerefine bir yemek düzenler. Bu yemekte sohbet ederlerken konu kahramanlığa gelince Şirzad, Hıristiyanlar ile Selçuklular arasında meydana gelen kara ve deniz savaşlarında Müslümanların gösterdikleri kahramanlıklardan hikâyeler anlatır. Bu hikâyelerden sonuncusu Türklerin kahramanlığı ile ilgilidir. Yazarın burada Türk kelimesini vurgulaması önemlidir. Hikâyeye göre Suriye sahilinde denizi seyreden Türklerden birisi sahile doğru yanaşan papalık makamına ait bir gemi görünce "*Sanki ben sekiz kişiyle gidip şu gemiyi zapt edemez miyim?*" diyerek, yanında bulunan Türklerden sekiz serdengeçti seçer ve bir kayıkla gemiye yanaşır. Gemi süvarisine kendilerini Kudüs Krallığı'na bağlı Hıristiyan Araplar olarak tanıtır ve gemiyi sahile yanaştırmak için kılavuzluk yapmayı teklif ederler. Gemi kaptanı tarafından kılavuzluklarına ihtiyaç duyulmasa da sandalın sahile geri dönmek zor olduğu görülünce sekiz kişi gemiye alınır. Sekiz kişilik guruptan herhangi bir tehdit ummayan gemi halkı, bu sekiz kişiye Müslümanlar ile Frenkler arasındaki siyasi ilişkiler hakkında sorular sorar. Türkler de gemidekileri memnun edecek cevaplar verirler. Akşam olunca

gemi halkı, Hıristiyan Arap zannettikleri bu sekiz serdengeçtiyi de davet ederek eğlenmeye ve içki içmeye başlar. Sekiz Türk, çok fazla içip bilinçlerini kaybetmemeye gayret eder. Gece ilerledikçe birer birer sarhoş olmaya ve sızmaya başlayan gemi halkını serdengeçti Türkler bağlamaya başlar. Karşı koyanlardan yirmi tanesini öldürürler. Böylece Türklerin eline geçen gemi iki gün içinde sahile yanaştırılır. Bu sekiz serdengeçti de ganimetleri paylaşarak kahramanlıklarıyla da nam ve şan kazanırlar (s. 114-116). Yazar, Şirzad ağzıyla anlattığı bu kahramanlık hikâyesi ile de Türklerin cesaret ve kahramanlıklarını över. Bu hikâye, savaş meydanında Türklerin Frenklerden daha zeki, daha cesur ve uyanık olduklarını da göstermesi bakımından önemlidir. Ahmet Midhat Efendi, İslamiyet'e geçtikten sonra Türklerin bu dinin kılıcı olduğu gerçeğini, haçlı seferleri sırasındaki bir olay vasıtasıyla anlatmıştır. Ahmet Midhat Efendi, kahramanlığın yanında zekayı gerektiren meşru hilenin de yapılabileceğini bu eserinde böylece göstermiş olur.

Ahmet Midhat Efendi, Türklerin sadece kahramanlık, yiğitlik, savaşçılık ve cesaretlerini değil; aynı zamanda güzel ahlak ve namusluluklarını da över. Ahmet Midhat Efendi, Hüseyin Basri'ye Türklerin neden şövalye olduklarını anlattığı sırada Hüseyin Basri önce şaşırır da daha sonra Battal Gazi menkıbesi içinde okuduğunu hatırladığı bir hikayeden hareketle Türklerin şövalyeliklerini tasdik ederken aynı zamanda ismet sahibi olduklarını da belirtir. Hikâye şöyledir: Kudüs'ü fetheden Hıristiyan ordusuna asilzade bir Türk esir düşer. Delikanlıyı bir prensesin hizmetine verirler. Prens bu Türk'e âşık olur. Ancak prensesin bütün çabalarına ve isteğine rağmen delikanlı, iffetine prensesinden daha çok dikkat eder. Esir bir erkeğe tenezzül etmesinin prensese yakışmadığını söylese de prenses, bir müddet sonra bu esirin aslında prens derecesinde bir Türk asilzadesi olduğunu anlar ve esire değil, bir Türk prensine âşık olduğunu söyleyerek delikanlıdan visal talep eder. Bunun üzerine Türk asilzadesi genç, *“Mademki benim de bir prens olduğumu anlamışsınız ya şunu nasıl anlayamamışsınız ki bir Müslüman bir Türk prensi nasaradan bir prensese karşı nefsinin muhafazaya mecburdur?!”* (s. 65) cevabını verir. Ahmet Midhat Efendi bu örneği ile de Türklerin ismetli, namuslu ve ahlaklı oldukları düşüncesini dile getirmiş olur. O, ideal olan şeyin nefsinin her türlü ahlaksızlıktan korumak olduğunu belirtir. Nefsindeki zayıflığı fark edip, ona hakim olanlar yazar tafandan idealize dilir. Bu da bugün yaşayan Türklerin de atalarından farklı olmadıklarına dair yazarın bir dikkatidir. Türkler sahip oldukları ahlaki değerlerle gayri Müslimleri de etkiler.

Şirzad ile Roza ıssız adaya düştüklerinde de Şirzad ahlakıyla Roza'yı etkiler. Şirzad, hayatta kalma, tabiatı yenme becerisiyle Roza'yı etkilediği gibi ahlakı ile de etkiler. Şirzad, Roza uyuduğunda bile onun yanı başına oturup beklemekten başka bir şey yapmaz (s. 626). Roza'yı annesine götüreceğine dair söz verir. Roza, Şirzad'a aşık olduğunda bile Şirzad iffetinde bir an bile eksiklik göstermez. Aydınoğulları Beyliği'ne ait bir gemi tarafından kurtarıldıklarında Roza İtalya'ya değil Anadolu'ya gitmek istese bile Şirzad verdiği sözden dönmeyeceğini, onu annesine götürüp, annesinin rızasını alacağını ve verdiği sözü yerine getireceğini ifade eder (s. 658). Şirzad'ın sahip olduğu ahlaki değerler Roza'yı etkiler ve Roza Müslüman olur. Tıpkı Şirzad gibi Ahmet Metin de roman boyunca Neofari'ye karşı iffetinden bir eksiklik göstermez. Ahlakı ile Neofari'ye örnek olur. Roza, Türk cinsinde Şirzad'daki gibi meleklik derecesinde güzel ahlak olduğuna Avrupalıların ihtimal vermediğini belirtir. Roza'nın bu sözüne mukabil Şirzad, *"Bu hasail-i tabiiyeye bir de terbiye-i diniye munzam olunca Türk kavm-i necibinin gerek umumiyet ve gerek hususiyet-i ahvali hakikaten kolay kolay inanılmayacak mertebe-i kemali bulur."* (s. 646) diyerek Türklerdeki güzel ahlakın yaradılıştan geldiğini, buna İslam terbiyesinin de eklenmesiyle temiz Türk kavminin genel ve özel nitelikleriyle inanması güç bir kemale ulaştığını ifade eder. Ahmet Midhat Efendi, böylece Türklük ile Müslümanlığı birbirini besleyen ve zenginleştiren iki unsur olarak göstermiş olur. Ayrıca Ahmet Metin, hem anlatıp hem göstererek ait olduğu kimliğin temel vasıflarını "öteki"ne göstermiş olur.

Kocasını ve kızını bırakıp âşığı ile gönül eğlendiren Neofari, Ahmet Metin'den Avrupalı erkeklerdeki ahlak düşüklüğüne dair bir iz göremedikçe öfkelenir. Ahmet Metin'den ilgi görmek için Katarina'yı kullanarak, Ahmet Metin ile ilişkisi olduğunu düşündüğü Vasiliki'yi yok etmeyi bile düşünür. Hatta Vasiliki'ye yönelik planlarını duyan geminin kılavuzunu bile denizde boğarak öldürür. Fakat bütün çabaları, bütün girişimleri sonuçsuz kalır. Ahmet Metin güzel ahlakı ve zekâsıyla Neofari'yi etkiler. Neofari parçalanmasına neden olduğu ailesini, kocasının yanına dönerek romanın sonunda yeniden bir araya getirir.

Ahmet Midhat Efendi, romanda güzel ahlaklı olanları ödüllendirirken, kötü ahlaklıları da cezalandırır. Romanda güzel ahlaklı olan Vasiliki ile Süreyya; Şirzad ile de Roza evlenirler. Kötü ahlaklı Neofari ise balık tutarken ayağı kayar ve suya düşüp boğulur. Ahmet Metin ve Şirzad sahip oldukları ahlaki değerlerle çevrelerini etkileyip,

güzel örnek olurlar. Yazar, böylece Türklerin güzel ahlakları ve iffetleriyle de övülmeye değer olduklarını ifade etmiş olur.

Ahmet Midhat Efendi, Türklerin hesaplı ve pratik zekalı oluşlarını, düşünerek hareket etmelerini ve soğukkanlı oluşlarını da över. Ahmet Metin, Ayvansaray'da yaptırdığı kotrasıyla deniz seyahatine çıkmadan önce ihtiyaç duyulacak her türlü malzemeyi hesaplayarak tedarik eder. Gemiye kaptandan ve muçolardan başka özellikle eğitilmiş bir hesap memuru alır. Süreyya adlı hesap memuru gidilecek mesafeyi hesaplayarak, ne kadar zamanda gidileceğini de söyler. Yol hakkında bilgiler verir. Ahmet Metini her şeyi en ince ayrıntısına kadar düşünür. Bu Ahmet Midhat Efendi'nin hesaba verdiği önemin göstergesi olduğu kadar roman içinde de Türklerin ortak özelliği olarak göze çarpar. Bu bağlamda bir diğer örnekte Şirzad ile Roza'yı adadan kurtaran Aydınogulları'na ait gemide hem Şirzad'ın hem de Roza'nın ihtiyaç duydukları her türlü araç gereç bulunduğu gibi, bir terzi ve elbise yapılacak kumaş da mevcuttur (s.656). Böylece Ahmet Midhat Efendi, Türklerin hesaplılıklarına dikkat çekerek sadece fiziki kuvvet bakımından değil, zihni kuvvet bakımından da Türklerin üstünlüğüne dolaylı gönderme yapmış olur.

Romadaki Türk kahramanların bilgili oluşları da yazar tarafından övülür. Ahmet Metin'in tarih, coğrafya ve sair alanlarla ilgili bilgisine Neofari hayran kalır ve "*Hakikat şu Türkün malumatına hayran oldum.*" (s. 232). Sözleriyle hayretini Nikolso'ya itiraf eder. Nikolso Ahmet Metin'in bilgisini kıskanır. Ahmet Metin'in bilgi birikimi karşısında Nikolso zor durumlara düşer. Neofari, Ahmet Metin'in en büyük silahının derya gibi hadd u payanı olmayan ilmi olduğunu belirtir (s. 330). Neofari'yi teslim alan niteliklerin başında da yine Ahmet Metin'in sahip olduğu bilgi birikimi gelir. Ayrıca Ahmet Metin ve Şirzad'ın zarafet, asalet, cömertlikleri de "öteki"ni etkileyen özelliklerdir. Bu nitelikler, romanda Türklerin de nitelikleri olarak gösterilir.

Ahmet Midhat Efendi, Türklerin sadece manevi niteliklerini övmekle yetinmez. Türklerin fiziksel özelliklerini de över. Sicilyalı Araplar ile Şirzad Cafer el-Mürted'i yakaladıktan sonra papalık makamına ait gemiler tarafından baskına uğratılıp esir edilirler. Esir tutuldukları gemide Şirzad, yaralarını tımar etmek için soyduğunda vücudunun bütün güzelliği de ortaya çıkar. Esirlerin tutulduğu gemiye Roma'ya gitmek için binen Madam ve kızı Roza Dellaroka, Şirzad'ın adeta mermer bir heykele benzeyen vücuduna hayran olurlar:

“Türk neslindeki tenasüb-i aza milel-i sairede nadir bulunduğu gibi Şirzad-ı Selçuki Türkler arasında en ziyade tenasüb-i endam ile mümtaz güzelliklerden bulunmasıyla bu kadar güzellik mermerden tıraşide bir heykelde bulursa yine nazarrüba olacağı derkar iken böyle gençliğinin en şaşaalı bir zammında olan kahramanda görülünce şaşmamak, imrenmemek ne bir kadın için mutasavver olabilir ve ne de bir erkek için!” (s. 577)

Yazar, Türk neslindeki vücut güzelliğinin ve azalar arasındaki uyumun diğer milletlerde az bulunduğunu belirtir (s. 577). Ahmet Midhat Efendi böylece Türkleri hem manen hem de madden diğer milletlerden üstün tuttuğunu da gösterir. Bu düşünce yazarı ırk esasına dayılı bir milliyetçiliğe götürür.

2.1.4.3. Türk Milliyetçiliğine Dair Düşünceler

Romanda Türklerin Osmanlı ve İslamiyet öncesi tarihleri hakkında geniş malumat veren, Türklerin manevi ve maddi üstünlüklerini öven Ahmet Midhat Efendi, iktisadi ve etnik milliyetçilik bakımından da birçok düşünce ortaya koyar. Ahmet Metin, Şirzad-ı Selçuki romanının izlerini sürmek için bir gemiye ihtiyaç duyar. Bu gemiyi rahatlıkla Avrupa'dan satın alabilecek zenginliğe sahip olmasına rağmen, Ayvansaray'da yaptırır. Bunun nedeni ise Ahmet Metin'in milli sanayiye yardımcı olmak istemesidir. O, Avrupa'da gemi sanayisinin ilerlemiş olmasına rağmen kendi memleketinde geri kalmış olmasından rahatsızlık duyar. Ustaların Avrupa tarzı bir geminin yapılış şeklini görmelerini ve öğrenmelerini isteyen Ahmet Metin, başkalarını da bu şekilde cesaretlendirmek düşüncesindedir (s. 32). Kotranın yapımında çalışan işçilerin Türk olmasına da özellikle dikkat eder (s. 34). Üstelik büyük bir özen gösterdiği bu kortasının Avrupa'da yapılan gemilerden aşağı kalan bir yanını görmeye de tahammül edemez (s. 40). Gerek geminin yapımında özellikle Türk işçileri tercih etmesi, gerekse yapılan geminin Avrupa'da yapılanlardan aşağı olduğunu görmeye tahammül edememesi Ahmet Metin'in milli duygularının güçlülüğünün göstergesidir. Ahmet Metin adlı kahramanın aslen Boşnak olması her ne kadar bir çelişki gibi dursa da Yazarın bu kahramanla özdeşleştiği düşünüldüğünde Ahmet Midhat Efendi'nin milliyetçilik düşüncesinin uyanmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira işçilerden başka kaptanı, tayfaları, aşçıyı, hesap memurunu da özellikle Türklerden seçer. Bu tercihin nedenini ise şöyle açıklar: “*Ben neyim? Ben Türk değil miyim? Türk olan yine Türk olana râğıptır.*” (s. 74) Türk'ün Türk'ü desteklemesi gerektiğini böylece gösteren Ahmet Midhat Efendi bu sözleriyle açık ve net bir şekilde Türklerin birlik ve bütünlüğünü savunur.

Ahmet Midhat Efendi, Türk tarihini de savunur. Türklerle ilgili tarihe düşülen yanlış bilgileri düzeltmeye çalışır. Otranto'da Santa Nikola kilisesini ziyaret eden Ahmet Metin, Fatih Sultan Mehmed zamanında buraya gelen Osmanlı askerlerinin atlarını bağlayarak, kiliseyi tahrip ettiklerine dair bilgiyi, ispatları ve mantıklı izahlarıyla çürütür. Osmanlılık ideolojisinin konusunda da bu hikâyeye değinilmişti.

Denilebilir ki, Ahmet Midhat Efendi dönemindeki Türkçülük çalışmalarından etkilenmiş, siyasi şartların da zorlaması ve Şarkiyatçılar Kongresi vasıtası ile Türkoloji çalışmalarının Avrupa'da ulaştığı mertebeleri gözlemlemesi yazarın milli uyanışını sağlamıştır. Türkçülük düşüncesi Ahmet Midhat Efendi'nin bu romandan önceki ve sonraki hiçbir eserinde yoktur. Bu özelliği ile Ahmet Metin ve Şirzad romanı ayrı bir önem taşır.

SONUÇ

Ahmet Midhat Efendi'nin ideolojik fikirleri en çok *Ahmet Metin ve Şirzad* romanına yansımıştır. Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde Ahmet Midhat Efendi'nin daima politikanın içinde yer aldığını belirtir (s. 448). Siyasetin ağırlık kazandığı Tanzimat edebiyatı içinde, Ahmet Midhat Efendi'nin önemli bir yeri vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı için düşüncelerini beyan eder. Ancak onun düşünceleri Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne mensup edebiyatçılarınkinden çok farklıdır. Yeni Osmanlılardaki mücadelecî, muhalif, rejim değişimini hedef alan siyasi söylemin aksine yönetimi değil, halkı muhatap alan bir söylem geliştirir. Bu söylem *Ahmet Metin ve Şirzad*'da önceki eserlerine nazaran daha net görülür. Ahmet Midhat Efendi, Osmanlı devletinin meselelerinin hallini Namık Kemal ve arkadaşları gibi rejim davası olarak görmez. O, daha çok ferdi hayatı ve ekonomik gelişmeyi esas alır. Bu romanda yolculuk boyunca Ahmet Metin'in dile getirdiği fikirler, yazarın bu yönünü daha açık şekilde ortaya çıkarır.

Ahmet Midhat Efendi, tavırlı bir yazardır. O, eserin yazıldığı dönemde önemli olarak gördüğü hemen her konu hakkında okuyucuya bilgiler verir. Halkın eğitilmesi ve kültür seviyesinin yükseltilmesine inanan Ahmet Midhat Efendi, siyasette de halkın seviyesini yükseltmek düşüncesi ile hareket eder. Romanda ideolojik görüşlerini de bu bağlamda dile getirir. İdeolojiler karşısında takındığı tavırla birlikte, bu ideolojiler için tanımlayıcı cümlelere yer vermesi bunun en önemli göstergesidir. O, Yeni Osmanlılar'ın dillerinden düşürmedikleri hürriyet, adalet, eşitlik, meşrutiyet, parlamento gibi kavram ve kurumların yerleşmesinin halkın kültür seviyesinin yükselmesine bağlı olduğu iddiasındadır. Ahmet Midhat Efendi, ideolojik tavrını da bu inanca göre şekillendirir. Ahmet Metin ve Şirzad'da Ahmet Metin başta olmak üzere Vasiliki, Hüseyin Basri, Süreyya gibi kahramanların öğrenime önem vermeleri, aldıkları teorik bilgiyi pratikte uygulamaya geçirmeleri yazarın halkın kültür seviyesini yükseltmesi gerektiği inancının romana yansımalarıdır. Yazarın, roman boyunca sanat, tarih, coğrafya, denizcilik ve din konularında birçok ansiklopedik bilgi vermesi halkın kültür seviyesini artırma düşüncesinin göstergesidir. Bütün bunlar Ahmet Midhat Efendi'nin ideolojik tavrını edebi eserleri içersisinde en çok *Ahmet Metin ve Şirzad* romanına aksettirdiği sonucunu ortaya çıkarır.

Ahmet Metin ve Şirzad'da Ahmet Metin adlı kahraman vasıtasıyla medeniyet, Batı medeniyeti, Doğu / İslam medeniyeti hakkında görüşlerini dile getirir. Ahmet

Midhat Efendi, medeniyeti doğal bir süreç olarak görür. Medeniyet, insanoğlunun kendi mutluluğunu artırmak istemesi ile yükselir. Kendi mutluluğunu artırmak isteyen insan, sürekli gelişmek zorundadır. Ahmet Midhat Efendi'nin bu görüşü, medeniyeti terakki fikri ile birlikte düşünmesi ile ilgilidir. Ona göre medeniyetin gereği terakkidir. “*Kemal-i medeniyet*”, “medeniyet-i hazırâ” ya da “medeniyet-i cedide” olarak nitelediği medeniyet, ona göre terakki ile ortaya çıkmıştır.

Ahmet Midhat Efendi, medeniyeti maddi medeniyet ve manevi medeniyet olmak üzere ikiye ayırır. Ancak terakki hem maddi medeniyette hem de manevi medeniyette şarttır. Ahmet Midhat Efendi, bunların sadece birinde “*kemal-i medeniyet*” derecesine ulaşmayı yeterli görmez. Buna karşın manevi medeniyete daha çok önem verir. Bu, manevi medeniyetin maddi medeniyete göre daha güçlü olmasından kaynaklanır. Ona göre maddi medeniyet her zaman kalıcı olmaz; fakat manevi medeniyet kalıcıdır. Ahmet Midhat Efendi, romanda ortaya koyduğu maddi ve manevi medeniyet diyalektiğinden Batı ve Doğu medeniyeti diyalektiğine gider. Romanda Batı medeniyeti (on dokuzuncu yüzyıl Avrupa medeniyeti) maddi medeniyeti; Doğu medeniyeti (İslam medeniyeti) ise manevi medeniyeti temsil eder.

Romanda, Ahmet Midhat Efendi “*kemal-i medeniyet*”, “*medeniyet-i cedide*” ya da “*medeniyet-i hazırâ*” nitelendirmelerini Batı medeniyeti için kullanır. Batı medeniyetinin özellikle sanayide ulaştığı seviyeyi takdir ederek, kendi medeniyetinin de bu seviyeye ulaşması gerektiğini dile getirir. Romanda medeniyetçilik ideolojisi ile ilgili en önemli düşünceler burada ortaya çıkar. Zira Ahmet Midhat Efendi, maddi sahada Batı medeniyeti seviyesine ulaşmak gerektiğini söylemekle yetinmez. Batı medeniyeti seviyesine ulaşmak isterken yapılabilecek yanlışları, kaybedilme tehlikesi olan değerleri, ortaya çıkması muhtemel yozlaşmayı Neofari örneği ile geniş bir şekilde ortaya koyar. Bu örnekle “*yapılmaması*” gereken hataları bir aydın duyarlılığı ile belirttikten sonra, bir aydın sorumluluğu ile de “*yapılması*” gerekenleri ortaya koyar. Batı medeniyetinin hangi yönüyle örnek alınması gerektiğini de örneklerle açıklar. Ahmet Metin bu konuda bir prototiptir. Batı medeniyetine ait unsurların alınmasındaki ölçü ise alınacak unsurların İslam’a aykırı olmamasıdır. Batı'nın sanayisi, teknolojisi, bankası, sigorta şirketi, posta sistemi, şehir nizamı, sofrâ adabı, giyim tarzı ve günlük zamanı planlama şekli gibi unsurları, Ahmet Midhat Efendi'nin kendi memleketinde ve kültüründe görmek istediği unsurlar olarak romanda öne çıkar.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Batı medeniyet-i hazırasının örnek alınması gereken taraflarını söyledikten sonra; örnek alınmaması, hatta karşısında durulması gereken taraflarını da belirtir. Romanda Batı medeniyetine yönelttiği en önemli eleştirisi, “*sanayi medeniyeti*”nin ortaya çıkardığı zenginliğin insanlara eşit dağıtılmaması hususiyetidir. Nüfusun yüzde beşlik bölümü müreffeh bir hayat yaşarken, yüzde doksan beşlik bölümü fakirdir. Batı medeniyetinin büyük şehirlerinde açlıktan ölen insanların sayısının küçümsenmeyecek kadar çok olduğu bilgisini veren yazar; kadın, aile, sosyal ilişkilerdeki yozlaşma bakımından Batı medeniyetini eleştirir. Batı medeniyetinin - istisnaları olmakla beraber- ahlaki yozlaşmasının İslam medeniyetini etkilememesi için okuyucusunu uyarır. Bununla birlikte “*sanayi medeniyeti*”nin birtakım maddi sakıncalarına dikkat çeker. Romanda sanayinin gelişmesi ile insan hayatının bir parçası olan makinelerin, makine gürültülerinin, kalabalık şehir hayatının, “*medeniyet-i cedidenin*” direttiği birtakım rutinlerin insanların psikolojilerini olumsuz etkilediği belirtilir. Bu bağlamda “*doğal hayat*”, “*makine hayatı*” diyalektiği kurarak, insanoglunun yaratılışı gereği doğal hayata ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Ahmet Midhat Efendi, bu diyalektik yaklaşımla ilim, fen ve teknoloji bakımından gelişmenin insanı mutlu etmek için yeterli olmadığını dile getirir. Yazara göre insanın mutluluğunu sağlayan asıl şey, manevi medeniyetin ilerlemesidir. Manevi medeniyet ise İslam medeniyetidir. İslam’ın ahlaka, kadına, aileye, sosyal ilişkilere verdiği gerçek değe; bunları koruması ve yozlaşmalarına müsaade etmemesi İslam medeniyetinin üstünlüğü olarak romanda ön plana çıkar.

Ahmet Midhat Efendi, on dokuzuncu yüzyıl Batı medeniyetini maddi medeniyet için, İslam medeniyetini ise manevi medeniyet için ideal olarak gösterir. Önemli olan bu iki değerin bir potada erimesidir. Romanda, maddi ve manevi medeniyetin tek potada birleşmiş şekli olarak “*eski İslam medeniyeti*” gösterilir. On iki ve on üçüncü asırlarda Müslümanların Avrupa kıtasında vücuda getirdikleri medeniyet, yazara göre ideal medeniyettir. Ahmet Midhat Efendi’nin medeniyetçilik ideolojisi, on dokuzuncu yüzyılda da böyle bir sentezin ortaya çıkarılmasıdır. Bu ideoloji Şinasi’nin Doğu’nun akl-ı piranesi ile Batı’nın bıkı-i fikrini birleştirme fikri ile paralellik gösterir.

Romanda üzerinde durulan bir diğeri ideoloji ise Osmanlıcılıktır. Osmanlıcılık ideolojisi diğeri ideolojilerle de kesişir. Ahmet Metin, Batı medeniyetini maddi sahada yakalamak için Osmanlı’nın terakkisinin şart olduğunu düşünür. Osmanlı sanayisinin geliştirilmesi gerektiği inancındadır. Hem sanayi hem iktisadi hem de fenni bakımdan

güçlü bir Osmanlı düşlemektedir. Bu düşü gerçekleştirmek sadece devletin görevi değildir. Ahmet Midhat Efendi, “*her Osmanlı vatandaşının*” elinden geldiği kadar sanayiye, terakkiyi, fenni teşvik etmesi gerektiğini düşünür. Romanda bunun örneğini Ahmet Metin verir. “*Her Osmanlı vatandaşı*” terkibi önemlidir. Böylece yazar Osmanlı’nın çok uluslu yapısına bir gönderme yapar. Çünkü Ahmet Metin, aslen Boşnak olmasına rağmen ideal Osmanlı vatandaşının en mükemmel örneklerinden biridir. Yazar, dini, dili, mezhebi ne olursa olsun “*her Osmanlı vatandaşının*” devletin ilerlemesine ve gelişmesine katkıda bulunması gerektiği düşüncesindedir. Yazarın bu düşüncesi, İmparatorluk düşüncesi ile ilgilidir. Romanda bu düşüncesini İmparatorluk içinde yaşayan farklı etnik ve dini guruplardan temsilcilere yer vererek geliştirir. Örneğin Vasiliki, bir Rum kızıdır. Geminin kılavuzu bir Ermeni’dir. Ahmet Metin, Ahmet Metin ve Şirzad romanını bir Yahudi’den satın alır. Bunların yanı sıra imparatorlukta farklı dil, din ve mezheplere de çeşitli vesilelerle değinilir. Ahmet Midhat Efendi, bu farklı etnik ve dini unsurların Padişaha bağlılık esasına dayalı birlik ve beraberlik içinde yaşamaları düşüncesindedir. Bu ideolojisinin en önemli göstergesi ise Ahmet Metin’in gemisidir. Romanda Ahmet Metin’in gemisi ideal Osmanlı devletini; Ahmet Metin ideal padişahı; gemide görev yapan çeşitli unsurlar ise ideal tebaayı temsil eder.

Romanda Osmanlı devletini meydana getiren asli unsurun Türkler olduğu da unutulmaz. Ahmet Midhat Efendi, diğer etnik ve dini unsurların birlik ve beraberliğine, onların haklarının korunmasına, onlara hoşgörü ile yaklaşılmasına önem verirken Osmanlılığın iki şanının Türklük ve Müslümanlık olduğu gerçeğini de özellikle vurgular. Ayrıca Ahmet Metin, Vasiliki v.s. Türk ya da Müslüman olmayan unsurların kendilerini Türklüğe ve Müslümanlığa yakın hissetmeleri, yazarın Türklük ve Müslümanlığı bir üst kimlik olarak gördüğünün göstergesidir.

Romanda İslamcılık ideolojisi de önemli bir yer tutar. Osmanlıcılık ve medeniyetçilik ideolojileri ile kimi zaman iç içe düşünülebilecek olan İslamcılık, yazarın Müslümanların birlik ve bütünlüğü, düşmana karşı tek vücut olmaları fikrinden doğar. Yazara göre Müslümanlar, İslam düşmanlarına karşı birlik olmalıdır. Birbirlerine güvenmeli ve birbirlerinin menfaatlerini gözetmelidir. Sicilyalı Araplar ile Şirzad’ın ittifakı bunun önemli bir örneğidir. Bununla birlikte romanda İslam’ın terakkiye mani olmadığı fikri de işlenir. Özellikle eski İslam medeniyetinin ilimde ve fende gösterdiği terakkinin Avrupa için ilk ders olduğu düşüncesi, Batı medeniyetinin İslam

medeniyetinin hayrülhalefi olduğu fikri üzerinde ısrarla durulur. İslam hukukunun Hıristiyan hukukundan üstün olduğunu örneklerle ispata çalışır.

Ahmet Midhat Efendi'nin İslamcılık ideolojisi koyu bir siyasi İslamcılık değildir. Bu konuda da romantizme kaçmayan, daha çok bir savunu niteliği taşıyan, izahı amaçlayan görüşlere yer verir. Romandaki İslamcılık ideolojisinin kaynağı İslamiyeti Hıristiyan Batı karşısında savunma düşüncesidir. Bunun dışında İslam propagandası yapma, İslam'ın esaslarına yer verme, itikat ve ibadet konularına değinme bu romanda yer almaz. Onun romanda üzerinde durduğu ve savunduğu İslam medeniyetidir.

Ahmet Midhat Efendi'nin ideolojik düşünceleri açısından en önemli ideoloji ilk defa bu romanda karşılaşılan Türkçülük ideolojisidir. Romanda Türkçülük ideolojisi önemli bir yer tutar. Türklerin Osmanlı ve İslamiyet öncesi tarihi hakkında geniş bilgi vermesi, yazarın bu konu ile ilgili belli bir kültür ya da okuma seviyesine sahip olduğunu gösterir. Dünyanın en eski medeniyetlerinden olan Çin medeniyetini Türklerin kurduğunu iddia etmesi, zamanı için oldukça iddialı bir çıkıştır. Ahmet Midhat Efendi; Türklüğü tarihi, coğrafyası, dili, kültürü ile bir bütün olarak düşünür. Romandaki bu yaklaşım tarzı 1889 Şarkiyatçılar Kongresi'nde tanıştığı Türkologların çalışmalarının etkisi ile oluşmuştur.

Türklerin Orta Asya'dan başlayarak özellikle Çin ile yaptıkları savaşlar neticesinde kurdukları devletlere değinir. Türk mitolojisinden bahseder. "Türk" kelimesinin etimolojisini yapar. Türklerin destanlarından örnek verir. Bütün bunlar Ahmet Midhat Efendi'yi "zamanı için" Türk milliyetçisi yapmaya yeter. Yazarın, "*Ben neyim? Ben Türk değil miyim? Türk olan yine Türk olana râğıptır.*" (s. 74) sözü, Türkçülük ideolojisini özetler niteliktedir.

Yazar, Türklerin maddi ve manevi niteliklerini övmekle yetinmez; bu niteliklerin Türklerde doğal olarak var olduğunu iddia eder. Ayrıca Türklerin vücut güzelliklerini de över. Yazarın bu tutumu onu ırk esasına dayalı bir Türk milliyetçiliğine götürse de bu görüşünden çabuk döner ve Türklerdeki ahlak güzelliğinin Türklük ile Müslümanlığın birleşmesinden doğduğunu ifade eder. Ahmet Midhat Efendi, romanda Türklük ile Müslümanlığı birlikte düşünür. Şirzad karakteri Türklük ile Müslümanlığın birleşmesinin sembolüdür. Şirzad, bütün maddi ve manevi nitelikleri ile Türklüğü temsil eder. Ahmet Midhat Efendi, Türkçülük ideolojisi ile Türklük ile Müslümanlığı birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak görür.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Medeniyetçilik, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük ideolojilerine aynı oranda önem verir. Tanzimat ideolojilerini bir potada eritme düşüncesindedir. Dört önemli Tanzimat ideolojisi hakkında da söyleyecekleri olan yazar, hiçbirinde romantizme kaçmayan, akılcı ve orta yollu yaklaşımlar sergiler. Medeniyetçilik ideolojisini diğer üç ideoloji ile ilişkilendirir. Osmanlıcılığı ise Türklük ve Müslümanlık ile ilişkilendirir. İslamcılık ve Türkçülük ise hem Osmanlıcılık hem de Medeniyetçilik ideolojisi ile bağlantılıdır. Denebilir ki, Doğu ve Batı medeniyetlerine bakışta Ziya Gökalp ve Mehmet Akif ile birleşen Ahmet Midhat Efendi, Ziya Gökalp'ın “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” düşüncesinin ilk tohumunu, içine Osmanlıcılığı da katarak atmış olur: *Çağdaş bir İslam Türklüğü*. Ahmet Midhat Efendi'yi 11. Meşrutiyet dönemi aydını olan Mehmet Akif ve Ziya Gökalp'tan ayıran şey ise bu ideolojilerin hepsini önemli görmesi ve hepsine eşit mesafede durmasıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Midhat Efendi: **Ahmet Metin ve Şirzad yahut Roman İçinde Roman**, İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1892, 730 s.
- Akçuraoğlu, Yusuf: **Türkçülük ve Dış Türkler**, İstanbul, Toker Yayınları, 1990.
- Akyüz, Kenan: **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2003.
- Argunşah, Hülya: “Ahmet Midhat Efendi’nin Romancılığı”, **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, İstanbul, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Enginün, İnci: **Yeni Türk edebiyatı: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2006.
- Findley, Carter V: **Ahmet Midhat Efendi Avrupa’da**, Çev. Ayşen Anadol, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1990.
- Gökalp, Ziya: **Bütün Eserleri-Bir: Kitaplar**, (Haz. M. Sabri Koz), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Gökçek, Fazıl: **Osmanlı Kapısında Büyüme: Ahmet Mithat Efendi’nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Hanioğlu, Şükrü: “Batıcılık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, Ed. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1382-1388.
- Hanioğlu, Şükrü: “Batılılaşma”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 150.
- Hanioğlu, Şükrü: “Osmanlıcılık” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, s.1389-1393.
- Kaplan, Mehmet vd.: **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III**, Marmara Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1994.
- Kara, İsmail: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslâmcılık Tartışmaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, Ed. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 1405-1420.
- Kara, İsmail: **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi: Metinler / Kişiler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997.

- Kudret, Cevdet: Ahmet Midhat, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1962.
- Kushner, David: **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Çev. Zeki Doğan, İstanbul, Fener Yayınları, 1998.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008.
- Mardin, Şerif: "İslamcılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, Ed. Murat Belge, İstanbul İletişim Yayınları, s. 1400-1403.
- Mardin, Şerif: **Türk Modernleşmesi: Makaleler: IV**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- Mardin, Şerif: **İdeoloji**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976.
- Moran, Berna: **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1: Ahmet Mithat'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Okay, M. Orhan: "Ahmed Midhat Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s. 100-103.
- Okay, M. Orhan: **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, Ankara, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Okay, M. Orhan: "İktisatta Milli Düşünceye Doğru ve Ahmet Midhat'ın Çalışmaları", **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.
- Özcan, Azmi: "İslamcılık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 23, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 62-65.
- Özcan, Azmi: "Osmanlıcılık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 485-487.
- Parla, Jale: "Rakım Efendi'den Nurullah Bey'e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat'ın Romancılığı", **Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar**, Haz. Nüket Esen-Erol Köroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Parla, Jale: "Tanzimat Edebiyatı'nda Siyasi Fikirler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001. 223.
- Sarınay, Yusuf: "İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi", **Türkler**, C. 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 819.
- Somel, Selçuk Akşin: "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi 1839-1913", **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce: Tanzimat**

- ve **Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 88.
- Tanpınar, A. Hamdi: **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1985.
- Türköne, Mümtaz'er: "İslamcılık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 23, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 60-62.
- Türköne, Mümtaz'er: **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- Uğurcan, Sema: "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet", **Türk Dili Dergisi, (Ahmet Midhat Efendi Özel Bölümü)**, S. 521, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Uğurcan, Sema: "Ahmet Midhat Efendi'nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet", **Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1986.